

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAMİ BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

**İBN ZEYDÛN VE ER-RİSÂLETÜ'L-HEZELİYYE İLE ER-
RİSÂLETÜ'L-CİDDİYYE ADLI ESERLERİNİN ARAP DİLİ VE
EDEBİYATINDAKİ YERLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Sedat ŞENSOY

Hazırlayan:

Muhammed EFİL

KONYA 2012

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı:	Muhammed Efil
	Numarası:	094244071004
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Sedat Şensoy
	Tezin Adı:	İbn Zeydün ve er-Risâletü'l Hezeliyye ile er-Risâletü'l-Ciddiyye Adlı Eserlerinin Arap Dili ve Edebiyatındaki Yerleri

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan İbn Zeydün ve er-Risâletü'l Hezeliyye ile er-Risâletü'l-Ciddiyye Adlı Eserlerinin Arap Dili ve Edebiyatındaki Yerleri başlıklı bu çalışma 22/08/2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı

Danışman ve Üyeler

İmza

Prof. Dr. İ. Hakkı Ataçkan

[Handwritten signature]

Yrd. Doç. Dr. Sedat Şensoy

[Handwritten signature]

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı:	Muhammed Efil
	Numarası	094244071004
	Ana Bilim / Bilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
Tezin Adı:		İbn Zeydûn ve er-Risâletü'l Hezeliyye ile er-Risâletü'l-Ciddiyye Adlı Eserlerinin Arap Dili ve Edebiyatındaki Yerleri

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

Muhammed Efil

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı:	Muhammed Efil
Numarası:	094244071004
Ana Bilim / Bilim Dalı :	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐
Tez Danışmanı:	Yrd. Doç. Dr. Sedat Şensoy
Tezin Adı:	İbn Zeydûn ve er-Risâletü'l-Hezeliyye ile er-Risâletü'l-Ciddiyye Adlı Eserlerinin Arap Dili ve Edebiyatındaki Yerleri

ÖZET

Endülüs'ün siyasî ve edebî hayatında İbn Zeydûn'un çok önemli bir yeri vardır. İbn Zeydûn, hem büyük bir şair, hem de bir siyaset dehasıydı. Endülüs Emevî Devleti'nin yıkılmasından sonra Kurtuba ve İşbiliyye'de kurulan prensliklerde vezirlik görevini üstlenmiştir. Bir siyaset adamının iki ayrı devlette vezirlik görevini üstlenmesi çok az rastlanır bir durumdur. İbn Zeydûn aşk hayatıyla da dikkat çeken birisidir. Sevgilisi Emevi halifesi Müstekfî'nin şair kızı prenses Vallâde kendisini terk ederek düşmanı Vezir İbn 'Abdûs ile birlikte olmaya başlayınca çok üzölmüş ve büyük acılar çekmiştir. Bunun üzerine İbn 'Abdûs'a Vallâde'nin diliyle bir risâle göndermiştir. Risâlesinde İbn 'Abdûs'u hem kötülemiş hem de ona ağır tehditlerde bulunmuştur. İbn Zeydûn'un bu risâlesi er-Risâletü'l-Hezeliyye ismiyle meşhur olmuştur. İbn Zeydûn'un bir diğere risâlesi ise hapisteyken dönemin meliki İbn Cehver'e kendisini affetmesi için yazdığı risâledir. Bu risâle ise er-Risâletü'l-Ciddiyye ismiyle meşhur olmuştur. İbn Zeydûn bu iki risâlesinde de bütün edebî gücünü kullanmıştır. Bunun sonunda da Arap edebiyatında önemli bir yere sahip olan risâle türünün en önemli iki örneğı ortaya çıkmıştır.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı:	Muhammed Efil
Numarası:	094244071004
Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐
Tez Danışmanı:	Yrd. Doç Dr. Sedat Şensoy
Tezin İngilizce Adı:	İbn Zaidun and the Impact of al-Risalah al-Hazaliyah and Risalah al-Jiddiyah on Arabic Language and Literature

SUMMARY

Ibn Zaydoun was a very important figure in Andalusia's political and literary life. He was a great poet and a political genius. After the collapse of Umayyad he became vizir of Cordoba and Sevilla princedoms. Becoming a vizir of two states was a quite rarely seen situation. Ibn Zaydoun was drawing attention with his love affairs. His beloved poetess Wallada bint al-Mustakfi, daughter of Umayyad Caliph al-Mustakfi left him and had a relation with his enemy vizir Ibn Abdous which made him suffer a lot. He thus sent him a pamphlet with Wallada's words. He decried thundered him in his pamphlet. This pamphlet was entitled "al-Risalah al-hazaliyah" and it became very famous. Another pamphlet of İbn Zaydoun was the one he wrote to Ibn Gawhar, ruler of his time in order to beg his pardon while he was in prison which was entitled "er-Risâletü'l-Ciddiyye". Ibn Zaydoun was at the peak of his literary power on both of these pamphlets. Thus two major samples of pamphlets have appeared in Arabic literature.

İçindekiler

ÖNSÖZ.....	4
KISALTMALAR	6
TRANSKRİPSİYON.....	7

GİRİŞ

İBN ZEYDÛN'UN YAŞADIĞI DÖNEN

1. Siyasi Durum.....	9
2. Toplumsal Hayat	12
3. Endülüs'te Arapçanın Durumu.....	14
4. Endülüs'te Edebî Hayat.....	15
4.1. Endülüs'te Nesir	16
4.2. Endülüs'te Şiir	18

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN ZEYDÛN'UN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

1. İbn Zeydûn'un Hayatı	21
1.1. Nesebi	21
1.2. Babası	22
1.3. Dedesinin Babası	23
1.4. Oğlu	23
1.5. Hocaları	24
1.6. Yetiştirilmesi, Yaşadığı Çevre ve Aldığı Kültür	26
1.7. Şahsiyeti ve Ahlakı	27
2. İbn Zeydûn'un Siyasi Hayatı.....	29
2.1. Vezirliği	29
2.2. Hapse Girmesi	30
2.5. Hapse Giriş Nedenleri.....	31
2.6. Hapisten Kaçması ve Affedilmesi	32
2.7. İbn Abbâd'ın Sarayında.....	33
3. İbn Zeydûn'un Vefatı	34
4. Vellâde İle İlişkisi	36
5. İbn Zeydûn'un Edebî Kişiliği.....	38

5.1.	İbn Zeydûn'un Şairliği.....	38
5.2.	İbn Zeydûn'da Şiir.....	39
5.3.	İbn Zeydûn'da Nesir.....	42
6.	İbn Zeydûn'un Eserleri.....	44
6.1.	Dîvânı.....	44
6.2.	Hezeliyye Risâlesi.....	46
6.3.	Ciddiyye Risalesi.....	46
6.4.	Nûniyye Kasidesi.....	47

İKİNCİ BÖLÜM

ER-RİSÂLETÜ'L-HEZELİYYE VE ER-RİSÂLETÜ'L-CİDDİYYE ADLI ESERLERİN ARAP DİLİ VE EDEBİYATINDAKİ YERLERİ

1.	Arap Edebiyatında Risâle Kavramı.....	59
2.	er-Risâletü'l-Hezeliyye.....	60
2.1.	Arap Edebiyatında Hezl.....	60
2.1.1.	el-Câhız'ın Hezl Edebiyatındaki Yeri.....	61
2.2.	Hezeliyye Risâlesinin Konusu.....	62
2.3.	Hezeliyye Risâlesinin Kahramanları.....	63
2.4.	Hezeliyye Risâlesinin Tahlili.....	64
2.5.	İbn Zeydûn'un Hezeliyye Risâlesinde Kullandığı İlim Dalları.....	73
2.6.	Hezeliyye Risâlesi'ne Yapılan Eleştiriler.....	76
2.7.	Hezeliyye Risâlesi'nin Arap Edebiyatı'ndaki Yeri.....	76
3.	er-Risâletü'l-Ciddiyye.....	78
3.1.	Arap Edebiyatında Cidd.....	79
3.2.	Ciddiyye Risâlesinin Konusu.....	79
3.3.	Ciddiyye Risâlesinin Tahlili.....	79
3.4.	eş-Şafedî'nin Ciddiyye Risâlesi Hakkındaki Eleştirileri.....	89
3.5.	Ciddiyye Risâlesinin Arap Edebiyatındaki Yeri.....	93
	SONUÇ.....	96
	BİBLİYOGRAFYA.....	99

ÖNSÖZ

İbn Zeydûn'un Endülüs'ün siyasî ve edebî tarihinde önemli bir yeri vardır. Vezirlerini şairler içerisinde seçen Endülüs emirleri için İbn Zeydûn, şairliğiyle ve edebî gücüyle vazgeçilmez bir şahsiyet olmuştur. Nitekim bunun en büyük göstergesi, Endülüs Emevî Devleti'nin parçalanma sürecinde kurulan küçük şehir devletlerinden ikisinde vezirlik görevini üstlenmesidir. Endülüs'te, sadece iyi bir şair olduğu için göreve getirilen vezirler olsa da hem şair hem de devlet işlerinde görev alan vezirlerin yükseltildiği makam olan "iki vezirlik sahibi" makamına yükselmesiyle İbn Zeydûn, aynı zamanda büyük bir siyasî dehâya da sahip olduğunu göstermektedir. Bu özelliklerinin yanısıra İbn Zeydûn'un bir nesir ustası olması da dikkat çekmektedir. Onun *er-Risâletü'l-Hezeliyye* ve *er-Risâletü'l-Ciddiyye* adlı iki eseri Arap edebiyatındaki risâle türünün önemli örnekleri arasında yer almaktadır. Birincisini hem aşkta hem de siyaset sahasında rakibi olan bir vezire, ikincisini ise kendisini hapisten kurtarması için dönemin emirine yazdığı bu risâleler üslup ve içerik bakımından Arap nesrinin değerli ürünlerindedir. Şairliği, nesir ustalığını ve siyasî dehayı kendisinde toplamış olan İbn Zeydûn'un hayatı, edebî kişiliği ve adı geçen iki risâlesinin Arap edebiyatındaki yerleri araştırma konusu olarak seçilmeye değer bulunmuştur.

Bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Sonraki bölümlerde konunun daha iyi anlaşılması için giriş bölümünde İbn Zeydûn'un yaşadığı dönem ve bu dönemin sosyal, siyasî ve edebî özellikleri ele alınmıştır. Birinci bölümde İbn Zeydûn'un hayatı, aile, siyaset ve aşk paralelinde değerlendirilmiştir. İkinci bölüm ise İbn Zeydûn'un *er-Risâletü'l-Hezeliyye* ve *er-Risâletü'l-Ciddiyye* adlı eserlerine ayrılmıştır. Bu eserler üslup ve muhteva açısından incelenmiş, eserlerin tahlillerine yer verilmiş ve Arap dili ve edebiyatındaki önemleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tez konusunun belirlenmesindeki yardımlarından dolayı muhterem hocam Prof. Dr. Tacettin Uzun'a ve tezin başından itibaren şekillenmesinde emeği bulunan, kıymetli vakitlerini benden esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Sedat Şensoy'a teşekkürlerimi arz ederim.

Muhammed Efil

Konya-2012

KISALTMALAR

ae.	:	Aynı eser
age.	:	Adı geçen eser
agm.	:	Adı geçen makale
as.	:	Aleyhisselam
ay.	:	Aynı yer
b.	:	İbn
bkz.	:	Bakınız
byy.	:	Basım yeri yok
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Fak.	:	Fakültesi
h.	:	Hicrî
h. no	:	Hadis numarası
Hz.	:	Hazreti
ö.	:	Ölümü
ra.	:	Radıyallâhu 'anh
sav.	:	Sallallâhu 'aleyhi vesellem
s.	:	Sayfa
şrh.	:	Şerh eden
tsz.	:	Tarihsiz
üni.	:	Üniversitesi

TRANSKRİPSİYON

Sesli Harfler:

أنا	â	أ	a, e
ي	î	إ	i
و	û	أ	u

Sessiz Harfler:

ء	'	ض	đ
ب	B	ط	ţ
ت	T	ظ	z
ث	š	ع	‘
ج	C	غ	ğ
ح	h	ف	F
خ	ḫ	ق	q
د	d	ك	k
ذ	z	ل	L
ر	r	م	m
ز	z	ن	n
س	s	و	v
ش	ş	ه	h
ص	ş	ي	y

Ayrıca harf-i tarifler cümle başında da küçük yazılmıştır.

Terkip halindeki isim ve lakapların kelimeleri bitişik yazılmıştır.

Türkçe’de çok meşhur olan Ali, Muhammed gibi isimler transkripsiyona yansıtılmamıştır.

GİRİŞ
İBN ZEYDÛN'UN YAŞADIĞI DÖNEM

İbn Zeydûn hicrî V / Miladî XI. asırda yaşamış Endülüs şairlerindedir. Endülüs'te şiirin taklit edildiği dönemi sona erdiren ve özgün şiirlerin neşredildiği dönemi başlatan önemli isimlerden biridir. İbn Zeydûn'u ve şiirlerini anlayabilmek için İbn Zeydûn'un yaşamış olduğu dönemin ve coğrafyanın iyi bir şekilde tahlil edilmesi gerekmektedir. Çalışmanın bu bölümünde İbn Zeydûn'un yaşamış olduğu ortam; siyasi, sosyal ve edebî yönden incelenecektir.

1. Siyasî Durum

Hicrî V / Miladî XI. asra bakıldığında, Endülüs Emevî Hilafeti çıkan karışıklıklardan dolayı yavaş yavaş yıkılma sürecine girmiştir. Ordunun bu duruma karşı hazırlıksız ve zayıf bir halde olması bu sürecin hızlanmasına etki etmiş ve Emevî zekâsıyla kurulan bu büyük devlet yıkılmış ve yerine küçük şehir devletleri kurulmuştur. Bunların ortaya çıkmasındaki en önemli etken; bütün şehirlerin kendi başlarına bir devlet kurmak ve hürriyetlerini sağlamak istemeleridir. Bu döneme Tavâifu'l-Mulûk denir.¹ Bu yeni şehir devletleri bazen bir şehirden bazen de iki şehrin birleşmesiyle meydana gelmektedir. Bu devletlerin emirleri Arap, Berberî veya Müvelledler gibi herhangi bir ırka mensup olabilmektedir.² Bunlar; güçlülükte, zayıflıkta ve hüküm sürdükleri sürelerin kısalık ve uzunluğunda satranç taşlarına benzemektedirler. Nitekim satranç taşları; hareket kabiliyetinde, güçte, oyunda kalış sürelerinin uzunluğu ve kısalığı konularında eşit değillerdir.³ Birbirlerine denk olmayan bu şehir devletleri aralarında savaşmış ve topraklarını genişletme yarışına girmişlerdir.

¹ Şevkî Dayf, *İbn Zeydûn*, Dâru'l-Meârif, 12. Baskı, Kahire, tsz., s. 5.

² Mehmet Mesut Ergin, "el-'İtâru't-Târîhî li Zuhûri Mulûki't-Tavâifi fi'l-Endelüs fi'l-Çarnî'l-Hâmisi'l-Hicrî", *Dicle Üni. Fen Edebiyat Fak. Dergisi*, Diyarbakır, 2003, sayı: VIII, s. 130.

³ İhsan 'Abbâs, *Târîhu Edebi'l-Endelüsî (Asru't-Tevvâif ve'l-Murâbiîn)*, 5. Baskı, Daru's-Şekâfe, Beyrut, 1978, s. 9.

Daha önce Emevî Devletine mensup olan bütün unsurlar kendilerine ait yeni devletler kurmuşlardır. En meşhur kabilesi, Gırnâta'ya yerleşen Zeyrî oğulları olan Berberîler güneyi, en meşhur kabilesi Hayran kabilesi olan Şakâlibeliler ise doğuyu almıştır. Diğer Endülüs şehirlerinin ve oralara yerleşen kabilelerin isimleri ise şöyledir:

Kurtuba'da Cehver oğulları, İşbiliyye'de 'Abbâd oğulları, Tulaytula'da Zinnûn oğulları, Baṭalyevs'te Aftasoğulları, Saraḡuṣta'da Hûd oğulları, Sehle'de Rezîn oğulları.

Bu şekilde Endülüs Emevî Devleti birçok küçük devletlere ayrıldı ve bu devletçikler, batıda Hristiyanlarla mücadele ettikleri gibi kendi aralarında da büyük bir mücadelenin, çatışmanın içine girdiler.⁴

Bu devletlerden her birinin kendine has hâkimi, idaresi, ordusu, edebî ve fikrî hayatı vardı. Bu devletler bütün güçlerini, ortaya çıkacak bir savaş esnasında kendilerini savunmak ve korumak adına kale yapımında ve muhasaralarda kullanmak için erzak depolama işinde harcamışlardı. Çünkü sınırları belirleme ve koruma veya topraklarını genişletme, başkalarına galip gelme ve güçlünün zayıfı ezmek istemesi gibi meseleler, emirler arasındaki en önemli meselelerdi.⁵ Bu dönemde artık "Endülüs'ün birliğini muhafaza" şeklinde genel bir ideal kalmamış; bunun yerini, her devletin kendi varlığını muhafaza etmesi anlayışı almıştır.⁶

Ancak bu durum çok da uzun sürmedi ve kurulan bu yeni İslam Devletleri birer birer mağlup oldular. Kastilya ve Liyon'un Meliki olan Fernando yeni kurulan bu devletlerin bir kısmını hâkimiyeti altına alırken diğerlerini ise kendisine boyun eğdirerek vergi ödemeye mecbur bırakmıştır. Fernando'dan sonra tahta çıkan VI. Alfonso Endülüs'e savaş açmış ve askerleriyle Endülüs'ü yakıp yıkmıştır. Bunun üzerine küçük şehir devletlerinin lideri ve büyüğü Mu'temed b. Abbâd, İbn Zeydûn'un da katıldığı bir toplantıda batıdaki Murâbîtların lideri Yusuf b. Tâşfîn'e (ö. 537/1142) Endülüs'e gelmesini, İslamı ve Müslümanları, Hristiyanların yıkıcı zararlarından kurtarmasını istediklerini iletcek, Endülüs meliklerini ve Endülüs'ü temsil eden bir heyet göndermeyi

⁴ Dayf, *age.*, s. 5.

⁵ 'Abbâs, *age.*, s. 8.

⁶ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (Siyasî Tarih)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 148.

kararlaştırdı.⁷ Bunun üzerine Yusuf b. Tâşfîn yardıma gelerek meşhur Zelâka savaşı⁸ sonunda küçük şehir devletlerinin Hristiyanları yenmesini sağladı ve bu devletçikleri kendine bağladı. Bu olayla birlikte Tavâifu'l-Mulûk Dönemi olarak bilinen dönem kapanmıştır.⁹

Tavâifu'l-Mulûk Döneminin yönetim şekli konusunda ise ilk akla gelen şey mutlakıyettir; ancak durum bundan çok farklıdır. Şehir halkları kendi meliklerini ve idarî işlerde melike yardımcı olmaları için memur ve vezirler de seçmişlerdir. Halk, devletin işleyişini denetler, gördüğü bir eksiği veya yanlışlığı meliklerine onlar da genel hâkime durumu iletirlerdi. Tavâifu'l-Mulûk Döneminin yönetim şekline bu zaviyeden bakıldığında cumhuriyete benzetmek mümkündür.¹⁰

Cehver oğulları hükümetinin kuruluş şeklini araştıran bir kişi, kolaylıkla bu durumu anlayabilir. Nitekim Emevî Hilafeti'nin yıkılışından sonra vezirler şehrin idaresini ellerine almışlardır. Ebu'l-Hazm Cehver b. Muhammed (ö. 462/1070) liderliğinde kendi aralarında bir meclis kurmuşlardır. Ebu'l-Hazm'ı başkan seçerken de bunu tek başlarına yapmamışlardır. Bu seçime, hâkimleriyle, din adamlarıyla birlikte bütün Kırtuba halkı katılmıştır.¹¹

Yukarıda verilen örnekler Endülüs'teki Arapların, Tavâifu'l-Mulûk döneminde cumhuriyete benzer bir yönetim şeklinden haberdar olduklarını ortaya koymaktadır. Orada kurdukları yönetim şekli mutlakıyet değildir bilakis cumhuriyete son derece benzeyen bir yönetim şeklidir. Vezirlerin meclisi, meliklerin keyfî bir şekilde verdikleri kararların alındığı bir meclis değildir.¹² Bu dönemdeki Endülüs halkının katında fakihlerin, hâkimlerin ve din adamlarının yüksek bir yeri vardır.¹³ Dolayısıyla bu meclislerde hâkimlerin de hüküm verme hakkı vardır. Çünkü oradaki yargı teminat altına alınmış

⁷ Hamdî 'Abdu'l-Mun'im Muhammed Hüseyin, *et-Târîhu's-Siyâsî ve'l-Hadârî fi'l-Mağribi ve'l-Endelüs fi 'Aşri'l-Murâbiîn*, el-Ma'rifetu'l-Câmi'iyye, Kâhire, 1997, s. 55.

⁸ el-Emîr Şekîb Arslân, *Hulâşatü Târîhi'l-Endelüs*, Menşûrâtu Dâri Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, 1983, s. 41.

⁹ Hamdî, *age.*, s. 58.

¹⁰ Dayf, *age.*, s. 6.

¹¹ *ay.*

¹² *ae.*, s. 7.

¹³ Hamdî, *age.*, s. 328.

bağımsız bir yargıdır ve hâkimin sözü melikin sözünden önce gelir. Hâkimlerin; meliklerin ve vezirlerin şahitliklerini kabul etmemesi çokça rastlanan bir durumdur.¹⁴

Hatta hangi konu olursa olsun meliklerin ilk önce müşavere ettiği kimseler bu hâkimler ve din adamları olmuştur. Bunlar donuk fikirli ve dar ufuklu olmalarına rağmen meliklere üstünlük sağlamışlar ve meliklerin tasarruflarına hükmetmişlerdir.¹⁵ Ayrıca halkın üzerinde büyük bir etkiye sahiptirler. Hatta bu etkinin meliklerinkinden daha büyük olduğunu söylemek yanlış bir değerlendirme olmaz. Din adamlarının Kırtuba'lı yöneticilere karşı çıkardıkları isyanlar herkesçe bilinen bir şeydir. Din adamlarının özellikle verdikleri bir hüküm uygulanmadığı için çıkardıkları isyanlara halk da katılmış ve din adamlarının yanında yer almışlardır. Bu durum, sadece Kırtuba'da değil bütün Endülüs şehirlerinde aynıdır. Bir tarafta vezirler, bir tarafta kadılar, bir tarafta din adamları ve diğer bir tarafta ise meliklerinin, vezirlerinin ve kadılarının yüzüne her şeyi haykıran bir halk vardı. Onlar halktan korkar, kaçar ve halkın yaptığı küçük büyük her şeyi hesaba katarlardı.¹⁶

Endülüs Emevî Devletinden sonra şehir devletlerinin ortaya çıkmasıyla üstünlük yarışının başlaması ve bu devletlerin asıl düşmanları olan Hristiyanları unutup birbirleriyle savaşması dış güçlerin açık hedefi haline gelmelerine sebep olmuştur. Tarih boyunca müslümanlar birlik içinde olduklarında çoğu zaman galip gelmişler, düşmanlarını unutup birbirleriyle mücadele içine girdikleri zaman da hezimetle uğramışlardır. Her ne kadar bu devletlerin günümüzde kabul gören cumhuriyete benzer bir yönetim şekli olsa da bu durum düşmanlarına galip gelme konusunda yeterli olmamıştır.

2. Toplumsal Hayat

Araplar İspanya'yı fethettiğinde, orada ne maddi ne de manevi hiçbir medenî kültürün izine rastlamak mümkündür. O dönemde bedevî bir hayat tarzı benimsenmiştir. Arapların, İspanya'nın batısında Hristiyanların yaşaması için ayırdıkları bölge dağlıktır, bu nedenle orada zor şartlar altında yaşamaktadırlar. Araplar ve Berberîlerin fethedip Endülüs olarak isimlendirdikleri yerde ise yine kabile tarzı bedevî bir hayat yaşanmaktadır. Bu bölge, Endülüs Emevî Devleti tam bir şekilde kurulana kadar medeniyet adına her şeyden

¹⁴ Dayf, *age.*, s. 7.

¹⁵ Hamdî, *age.*, s. 328.

¹⁶ Dayf, *age.*, s. 7.

habersizdir ve çok geçmeden Emevî Devletinin kurulmasıyla birlikte medeniyetle tanışmışlardır.¹⁷ Müslümanların Endülüs'ü fethedip Arapların oraya göç etmelerinden sonra toplum birçok ırktan meydana gelen bir yapıya bürünmüştür.

Abdurrahman ed-Dâhil (ö.184/800) orada bir Emevi Devleti kurmuştur. Bu devleti kurarken, yardımcıları Fransa, Almanya ve İtalya'dan satın aldıkları muhafızları kullanmış ve İslamî fetihden önce işkence gören Yahudilerden yardım almıştır. İşte Endülüs toplumu birbirinden farklı bu unsurlardan meydana gelmiştir. Çünkü aralarında Araplar gibi Asyalı, Berberîler gibi Afrikalı, İspanyol, İtalyan, Fransız ve Almanlar gibi Avrupalı olan ve Endülüs medeniyetine katkı sağlayan milletler olmuştur. Bu durumda böyle bir toplumun genel özelliklerinden söz etmek mümkün değildir.¹⁸

Buna rağmen dikkatle bakılacak olursa, bazı özellikler tespit etmek mümkündür. Bu özelliklerin en önemlisi toplumun ayaklanma ve devrime olan aşırı meylidir. Bu meylin de en açık örneği Tavâifu'l-Mulûk Dönemidir. Bu dönemde bütün iller hatta köyler, özgürlüğüne ve istiklâline kavuşmanın zamanının geldiğini düşünüyor ve komşularının topraklarını ele geçirmeye çalışıyorlardı. Böylelikle aralarında savaş başlıyor ve çekişmeler devam ediyordu. Bu durum sadece güneyde Müslümanlara has bir durum değildi, kuzeyde Hristiyanlar da aynı durumdaydı, sonuçta kan akıtma sevgisi birdir. Önce Müslümanlar ve Hristiyanlar daha sonra her iki tarafın değişik kabileleri arasında çatışmaların devam etmesi bu yüzdendir.¹⁹

Endülüs toplumunda zenginler debdebeli bir hayat sürüyorlardı. İçme suyu da temin edilmiş olan evleri genellikle iki katlı ve bahçeli idi; bazılarının geniş bir kütüphanesi de bulunurdu. Hükümdarın ve devlet adamlarının sarayları, vilayetlerde vali ve diğer idarecilerin kaldıkları geniş müstemilâtlı konaklar adeta küçük birer şehir merkezi mahiyetinde idi. İdarecilerin ve zenginlerin evinde hoş vakit geçirmek için edebiyat ve ilmî münazara meclisleri ve av partileri tertip edilir, satranç gibi oyunlar oynanırdı. Şehirlerde birçok hamam bulunur, bunlar birgün erkekler, bir günde kadınlar için açılırdı; zenginlerin gittiği hamamlar ise ayrıydı. Endülüslü kadınlar geniş bir hürriyete sahiptiler. Sokaklarda

¹⁷ Şevkî Dayf, *Mine'l-Meşriki ve'l-Mağribi Buḥûsun fi'l-Edeb*, Dâru'l-'Aşriyyeti'l-Lubnâniyye, Beyrut, 1998, s. 147.

¹⁸ Dayf, *İbn Zeydûn*, s. 8.

¹⁹ ay.

rahatça dolaşır, halkalar oluşturarak sohbet ederler ve vakit namazlarını da çok defa camide kılarlardı.²⁰

Bir yandan devrimin ve ayaklanmanın son bulmaması, öte yandan dinî adetlerin hüküm sürmesi ve aynı zamanda özgürlükler ülkesi olması, lüksün ve refahın son noktasına kadar yaşanması bakımından Endülüs bir zıtlıklar ülkesidir. Doğuda da zenginlik mevcuttu fakat Endülüs'te olduğu kadar değildi. Kurtuba valisi Ebu'l Hazm b. Cehver'in kadısı Ebû Bekr Zekvân'nın meclisi, gündüzleri dönemin en heybetli âliminin hükümlerini verdiği yer iken, akşamları arkadaşlarıyla içki içtiği bir mekân olmuştur.²¹ Bu durum yukarıda belirtilen zıtlıklara bir örnek olması açısından önemlidir. Nitekim bir âlimin evinde içki içilmesi eşine rastlanır bir durum değildir. Endülüs toplumunun birçok ırk, din ve kültürden meydana geliyor olması toplumun genel özellikleri hakkında bilgi sahibi olmayı zorlaştırmaktadır. Tespit edilebilen özellikler yukarıda da belirtildiği gibi sınırlıdır.

3. Endülüs'te Arapçanın Durumu

Endülüs çok dilli bir toplum yapısına sahipti. Fetih sonrasında sayıları milyonlarla ifade edilen Hristiyan yerli halkın büyük bir bölümü yazı ve konuşma dili olarak değişik lehçeleriyle birlikte *Latince*'yi kullanmakta idi. Ülkedeki Yahudi cemaati ise, bu dille beraber kendi ana dilleri olan *İbranice*'yi de kullanıyordu. İslâm fethi ile birlikte Endülüs'e *Arapça* ve *Berberîce* de girmiş oldu.²²

Arapça, başlangıçta münhasıran Araplar tarafından konuşulan bir dil durumundaydı. Fakat bu dil, özellikle IX. yüzyıldan itibaren Araplarla birlikte, ağırlıklı olarak şehirlerde, toplumun diğer kesimleri tarafından da yaygın biçimde kullanılır hale geldi. Bir diğer ifadeyle tedricî bir surette Latincenin önüne geçerek, Endülüs toplumunun müşterek kültür dili olma özelliğine kavuştu. Bu gelişmede Arapçanın resmî dil muamelesi görmesinin rolü vardı. Bunun yanında Müslümanlar, her kademedeki eğitim faaliyetlerini bu dille yürütüyorlardı. Binaenaleyh, gerek Berberîlerin gerekse yerli halktan Müslüman

²⁰ Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, İstanbul, 1999, XI, 217.

²¹ Ebu'l-Hasan Ali İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî Mehâsini Ehli'l-Cezîre*, Dâru's-Şekâfe, Beyrut, 1997, s. 569.

²² Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (İlim ve Kültür Tarihi)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 77.

olanların (Müvelledler) İslam dinini öğrenebilmeleri, ayrıca öteki ilmî faaliyetlere katılabilmeleri, ancak Arapça bilmeleri ile mümkündür.²³

Arapça, güçlü bir ifade kabiliyetine sahip olmasının yanısıra bir din dilidir. İslam dininin en büyük mucizesi olan Kurân-ı Kerim bu dille indirilmiş ve onun Arapça olmasına ve kimsenin bir benzerini ortaya koyamayacağına işaret edilmiştir. İslam dinine giren toplumlar ilk önce Kurân-ı Kerim ile tanışmış ve yeni girdikleri bu dinin kitabının indirilmiş olduğu dili öğrenme ihtiyacı duymuşlardır. Nitekim Kurân-ı Kerim Arapça indirilmiş olmasıyla mucizevi bir özelliğe sahip olduğu için, diğer dillere yapılan tercümelemleri tam manasıyla onu ifade edememektedir ve İslam dinine girenler aradıkları şeyi tercümelerde bulamamaktadırlar. Bu durum Müslümanları Arapça öğrenmeye sevk etmiştir. Arapların hâkimiyeti altına giren veya birçok Arabın memleketlerine göç ettiği toplumlar yukarıda zikredilen sebeplerden dolayı daha kolay bir şekilde Arapçayı benimsemişler ve onun kendi dillerinin yerini almasına müsade etmişlerdir. İslam ilim ve kültür tarihinde ana dili Arapça olmayan ancak Arapça birçok eser yazan âlimlere çokça rastlanmaktadır. Bunlardan birisi de Endülüs'te yetişen, Kurtuba Medresesi hocalarından eğitim gören İbn Hâzım'dır.²⁴

4. Endülüs'te Edebî Hayat

Endülüslüleri doğuda yazılan bütün kitapları, risaleleri, mektupları, dîvanları kendi ülkelerine götürmüşlerdir. *ez-Zahîre* kitabının sahibi İbn Bessâm (ö. 543/1148) şöyle söylemiştir: “Doğudan başka bir yere tabi olmayı kabul etmemiş ve Kâtade'nin hadisi araştırdığı gibi onların haberlerini araştırmışlardır. Hatta bu haberler bir karganın ötmesi veya Irak ve Şam'da bir sinek vızıldaması ile ilgili bile olsa bunları muhkem bir kitap gibi okumuşlardır.”²⁵ Ancak daha sonra Endülüslüleri kendilerine has üsluplarını ortaya koymuşlardır.

Endülüs edebî hayatında hicri IV. asırdan itibaren büyük bir hareketlilik görülmektedir. Bu hareketlilik Tavâifu'l-Mulûk döneminde en son noktaya ulaşmıştır.

²³ *ae.*, s. 78.

²⁴ İbn Hâzım, Zahirî mezhebindedir, mantık, kelim, hadis usulü ve ensap ilimlerinde telifleri vardır. En önemli ve en değerli kitabı *el-Faslü fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*'dir. (Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân *ez-Zehebî*, *Tezkiratu'l-Huffâz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, III, 227.)

²⁵ İbn Bessâm, *age.*, s. 12.

Çünkü her sultan diğer sultanlarla övünüp yarışmak için kendi etrafına mümkün olan en çok sayıda edebiyatçı ve şair toplamıştır. Bu sıralarda şiir ve nesir pazarları revaç bulmuş ve çoğalmış, büyük şehirlerde bu şekilde pazarlar kurulmuştur. Her şehirde yazar ve şairlerin en yeni eserleri için fuarlar düzenlenmiştir. Yazarlar yeni nazım şekilleri ortaya çıkarma çabasına girmiştir. İbn Şüheyd (ö. 426/1035) bir şairin cinler âlemine yolculuğu olan *et-Tevâbi‘ ve’z-Zevâbi‘* kitabını yazmıştır.²⁶

Üstünlük mücadelesinde şairler de yazarlardan geri kalmamış hatta onları geçmişlerdir. Çünkü sultanlar şairlere ikramda haddi aşan ödüller ve hediyeler sunmuşlar, onlar da hünerlerini sultanlarını övmek için göstermişlerdir.²⁷

4.1. Endülüs’te Nesir

Endülüslüler, doğu halklarının sahip oldukları kültüre ilgi duyuyorlardı. Birçok özel ve genel işlerinde onlara uyuyor, medeniyetlerini kurarken kale ve binalarını inşa ederken onlara benzemeye çalışıyor, isimlerini alıyor, yazım şekillerini ve ilmi kitaplarını taklit ediyorlardı.²⁸ Endülüslülerin doğuyu taklit ettiği konulardan birisi de nesirdir.

Nesir türü edebî faaliyetleri iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci grup, hükümdarların başka hükümdarlara, valilere ve valilerin hükümdarlara gönderdikleri risâleler, meşhur hatiplerin irât ettikleri hutbeler ile Âmiriler döneminde örneklerine çokça rastlanan savaşlarla ilgili edebî tasvirlerden oluşmaktaydı. Nesir türünden edebî eserlerin ikinci grubunu ise telif eserler teşkil etmektedir. Bunların başında İbn Abdirabbih’in *el-‘İkdu’l-Ferîd*, İbn Hâzım’ın *Ṭavku’l-Ḥamâme*, İbn Şüheyd’in *et-Tevâbi‘ ve’z-Zevâbi‘* adlı eserleri gelmektedir.²⁹ Endülüslüler nazmı şiirlerinde çok iyi kullandıkları gibi, yazıyı da nesirlerinde çok iyi kullanmışlardır. Nesirlerinde seci ve cinas gibi bedî ilminin güzelliklerinden yararlanmışlardır.³⁰

²⁶ Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir b. Ḥallikân, *Vefeyâtu’l-A‘yân ve Enbâu Ebnâi’z-Zamân*, Dâru’s-Şekâfe, Beyrut, 1968, I, 116.

²⁷ Dayf, *age.*, s. 13.

²⁸ Mustafa ‘Anânî, *İzhâru’l-Meknûn*, 3. Baskı, Mektebetu Seyyid Musa Şerif, Kâhire, 1927, s. 20.

²⁹ Mehmet Özdemir, *age.*, s. 82-83.

³⁰ Ḥamdî, *age.*, s. 331.

Emevî Devletinin oluşum sürecinde, emirin kendisi yazıcı idi ve yazılarını eliyle ve yaldızsız bir şekilde yazardı. Bu yazılar güzel lafızlardan, açıklayıcı terkiplerden, kısa ibarelerden ve açık manalardan oluşurdu.³¹

Endülüslüer zihinlerini hoş beyitlerle, parlak hikmetlerle, meşhur hikâyelerle ve kalıplaşmış teşbihlerle doldurmuşlardır. Yazılarında istiareye yer vermişler ve abartılı uzun cümleler kullanmışlardır. Beyitleri çözmek ve bunları başkalarına vermek için bol bol hikâyeler anlatmak ve teşbihler yapmak için büyük çaba sarf etmişlerdir. Olaylara ve hikâyelere yönelen Endülüslülerin, mübalağa yapmaları ve sözü oldukça uzatmaları en belirgin özellikleri ve yazı tarzlarına işaret eden en büyük alametleri olmuştur. Ayrıca mukaddimleri hariç diğer teşbihlerinde, istiarelerinde, tasvirlerinde ve betimlemelerinde uzun tafsilata girmişlerdir. Endülüs'te, kısa ifadelerle çok mânânın kastedildiği risâlelerin sayısı çok azdır.³²

Bir dönem sonra yazının Endülüs'teki şöhreti azalmaya, güzelliği, zarafeti kaybolmaya başlamıştır. Bazı zorluklar ortaya çıkmış, kendine has özelliklerini bir bir kaybetmiştir. Çokça kullanılan benzersiz teşbihler, üstün istiareler ortadan kaybolmuş, fasılaları kısa olan seciler iyice azalmış, bazı risaleler, özel lakaplar ve önceden belirlenmiş formatlar kullanılarak yazılmıştır. Geriye kalan sadece uzun seciler ve bir amaç için yazılmış itnâblardır. Endülüslüer itnâb tarzını, açık bir şekilde Peygamber Efendimize (s.a.v.) şikâyet etmek ve O'ndan (s.a.v.) şefaât istemek için yazdıkları mektuplarında sıkça kullanmışlardır.³³

Bütün bunların sonunda Endülüs'te, yazının güzelliği ve parlaklığından geriye çok az şey kalmıştır. Düşman işgalinden sonra ise Endülüslüer batı şehirlerine göç etmişlerdir. Bu göç edenlerle birlikte meşhur yazarlar ve eski dönemlerin izlerini taşıyan şairler de göç etmişlerdir.³⁴

Endülüslülerin edebiyata olan ilgilerinin ileri düzeyde olmasında ve edebiyatı yaşam biçimi haline getirmelerinde kullandıkları dil olan Arapçanın bir edebiyat dili olmasının büyük etkisi vardır. Arapçanın devlet dili olduğu, yaygın bir şekilde

³¹ 'Anânî, *age.*, s. 20.

³² *ae.*, s. 22.

³³ *ae.*, s. 24.

³⁴ *ay.*

konusulduğu toplumlarda devlet başkanlarının bile güçlü bir edebî yönünün olması beklenen bir şeydir. Bu devlet adamları da etraflarına edebî yeterliliğe sahip kişileri toplamışlardır. Bütün bunların yanı sıra bir toplumun edebiyatla içli dışlı olabilmesi için özgür olması ve belli bir refah düzeyine sahip olması gerekmektedir. Endülüs toplumu da ulaştıkları refah düzeyini kaybedip ülkeleri işgale uğrayınca edebiyatla aralarında olan sıkı bağlarını koparmışlardır.

4.2. Endülüs'te Şiir

Genellikle Endülüslüler düşünebilme, dile hâkimiyet, insan ve nesnelere iyi kavrayabilme gibi şairlerde bulunması gereken niteliklere sahiptirler. Pek çok mısra ağızdan ağıza dolaşmakta ve toplumun her kesiminde büyük ilgi görmekteydi. Emirler ve halifeler şiir yazar, meclislerinde şairleri bulundurur, onları himaye ederlerdi. Endülüslü kadınlar da şiire karşı büyük ilgi duyuyorlardı.³⁵

Klasik şiir, Mulûkuṭ-Ṭavâif döneminde siyasî çöküşün aksine hiciv, medhiye, tefâhür, zühd, sabır, hüzn, tabiat, içki, kadın gibi temalar etrafında önemli bir zenginlik kazandı. Şairlerin değeri daha da arttı, öyle ki şairlik vezirliğe denk tutuluyordu. Bu dönemin en meşhur şairleri İbn Şeref el-Kayrevânî, Ebû İshak el-İlbîrî, İbn Zeydûn, Mu'temed b. 'Abbâd, İbn 'Ammâr el-Mehrî, İbnü'l-Lebbâne, İbn Ḥamdîs ve İbn 'Abdûn'dur. Klasik şiirin Mulûkuṭ-Ṭavâif dönemindeki durumunun daha ilerisine gidilemediği, hatta biraz gerisinde kaldığı Murâbitlar ve Muvahhidler dönemlerinde İbn Ḥafâce, İbnü'z-Zekkâk, Rusâfî, İbn Sehl, Ebü'l-Bekâ er-Rumdî; Kırnata Emirliği döneminde ise Lisânüddîn İbnü'l-Ḥaṭîb ve İbn Zemrek gibi şairler yetişti.³⁶

Endülüs'te yazılan şiirler doğuda yazılan şiirlerden daha romantik bir yapıya sahiptir. Endülüs'te duygular, heyecanlar ve sevinçler doğuda olduğundan daha yoğun bir şekilde yaşanmıştır.³⁷

Endülüs'te şiirin gelişmesinin en büyük sebeplerinden birisi de; şiir ustası olan kişilerin melikler tarafından yüksek mertebelere getirilmesidir. Melikler bu şairleri içlerine almışlar, onlarla arkadaşlık kurmuşlar hatta vekil ve vezir olarak yanlarına almışlardır.

³⁵ Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, İstanbul, 1999, XI, 220.

³⁶ ay.

³⁷ Muhammed Zekeriyya 'Anânî, *Târîhu'l-Edebi'l-Endelüsî*, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, Kâhire, 1999, s. 133.

Başlıca işlerini onlara teslim etmiş, önemli işlerde onları vekil tayin etmiş, hatta düşmana karşı sefere bile çıkarmışlardır. Ayrıca bu melikler doğu şehirlerinden şarkıcı ve şairler getirtmiş, onlara hediyeler vermiş, gece sohbetlerine onları da davet etmiş ve şiir söyletileri düzenlemişlerdir.³⁸

Sonuç olarak Endülüs'te, şairlerin siyaset yapmaları doğal bir şey olarak karşılanmıştır. Örneğin el-Merrâkuşî (ö. 683/1284), Mu'temed b. 'Abbâd hakkında şunları söylemiştir: O, şair olmayan kişiyi veziri olarak tayin etmemiştir ve onun şair olan vezirlerinin sayısı ondan önceki meliklerin şair vezirlerinin sayısından çok daha fazladır. Ancak şairlik tek başına vezirlik için yeterli değildir bunun yanında vezir olmaya aday şairin, örneğin İbn Zeydûn gibi, yazar da olması gerekmektedir. Yazarlığı ile ön plana çıkan ve şairliği sadece ayırt edici bir özelliği olan kişi bu göreve getirilirken, yazarlık vasfı olmayıp sadece şair olan kişiler bu göreve getirilmemişlerdir.³⁹

O dönemde şiirin ne kadar yaygın olduğunu, Yâkût el-Hamevî'nin şu rivayeti açıkça göstermektedir: "Sayamayacağım kadar kişiden duyduğuma göre, Şilb⁴⁰ halkının içinde edebiyatla ilgilenmeyen ve şiir okumayan bir kimse bulmak mümkün değildir. Bir çiftçinin yanından geçerken ona yaklaşır bir şiir okusan; o da sana hemen şiirle cevap verir."⁴¹

Daha sonraları özellikle Muvahhidler ve Murâbîtlar dönemlerinde şiir, her ne kadar şiirden anlayan ve güzel şiirleri ödüllendiren melikler olsa da; eski gücünü kaybetmiştir. Aḥmer oğulları döneminde şiir tekrar yükselişe geçmiş; ancak fitnelerin çoğalması ve düşmanın şehirleri işgal etmesi sonucu eski gücüne tekrar kavuşamamıştır.⁴²

³⁸ 'Anânî, *İzhâru'l-Meknûn*, s. 25.

³⁹ 'Abbâs, *age*, s. 82.

⁴⁰ Endülüs'ün batısındaki bir şehrin ismidir.

⁴¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, "Şilb", *Dâru'l-Fikir*, Beyrut, III, 357-358.

⁴² 'Anânî, *age.*, s. 27.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN ZEYDÛN'UN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Bir şairin şiirlerini tahlil etmenin yolu, o şairin hayatını ve yaşadığı ortamı tanımaktan geçer. Çünkü yazmış olduğu şiirler hayatından izler taşır. Zira bir şahsın duygu ve düşüncelerinin yaşadığı ortamdan bağımsız olması, etkileyiciliğini zayıflatan unsurlardandır. Bu nedenle bu bölüm, İbn Zeydûn'un hayatının irdelendiği ve edebî kişiliğine etki eden unsurların değerlendirildiği alt bölümlerden oluşmaktadır.

1. İbn Zeydûn'un Hayatı

1.1. Nesebi

Adı, Ebu'l-Velîd Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. Gâlib b. Zeydûn el-Mahzûmî el-Endelüsî'dir.⁴³ Künyesi Ebû Bekir, lakabı Buhturî el-Mağrib'dir. Kendi asrında şiirin bayrağını taşıyan kişidir.⁴⁴ Kurtubalı önemli bir aileden gelmiştir.⁴⁵ İbn Zeydûn'un Mahzun oğullarına nispet edilmiş olmasından, aslının Arap olduğu anlaşılmaktadır. Mahzun oğulları Kureyş'in bir kolu ve Hz. Hâlid b. Velîd'in aşiretidir.⁴⁶ Kureyş kabilesi hem Cahiliyye döneminde hem de İslam'dan sonraki dönemde dini kutsallar konusunda diğer Arap kabilelerinden her zaman için daha üstün bir konumda olmuştur. Cahiliyye döneminde, Kâbe'nin bekçiliğini yapmışlar, hem kendilerinin hem de diğer kabilelerin putlarının bakımlarını üstlenmişlerdir. Kureyş kabilesi Hanîf İslam dininin çıkış yeri ve bütün âleme yayılışının kaynağı olması bakımından İslam'dan sonra da büyük öneme sahip

⁴³ 'Abdu'l-Hayy b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Aşbâri men Zeheb*, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk, 1990, III, 312.

⁴⁴ *ez-Zehebî, Siyeru A'lâm'in-Nubelâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1982-1985, XVIII, 240.

⁴⁵ 'Anânî, *Târîhu'l-Edebi'l-Endelüsî*, s. 97.

⁴⁶ Hasan Câd Hasan, *İbn Zeydun 'Asruhû ve Hayatuhû ve Edebuhû*, el-Matbaatu'l-Müniriyye, Kâhire, 1995, s. 41.

olmuştur. Nitekim Kureyş kabilesi, Kâbe'yi inşa eden Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'e nispet edilmektedir.⁴⁷

Hilafet, Osmanlılara geçinceye kadar dokuz asırdan daha fazla bir süreyle Kureyş kabilesinin elinde kalmıştır. Kureyş'in birçok kolu vardır; fakat sadece on kolu Cahiliyye döneminde şeref ve üstünlüğe sahip olmuş ve bu şeref ve üstünlüğü İslam'dan sonraki döneme de aktarabilmişlerdir. Mağzun oğulları Kureyş'in bu kollarından biridir ve Hz. Hâlid b. Velîd bu kabilenin önde gelen kişilerindendir. Savaşlarda hem genel komutanlığı hem de süvari birliğinin komutanlığını üstlenmiştir. Diğer kabile ve aşiretlerde olduğu gibi Mağzun oğullarından da onlarca kişi Endülüs'e göç etmiş, Kıruba ve çevresini vatan edinmiş ve oralara yerleşmiştir. Şair İbn Zeydûn da nesebini, Mağzun oğullarına dayandırmaktadır.⁴⁸

Tarihçilerin kayıtlarında belirttiği silsilede en yukarıda bulunan Zeydûn ismi, Endülüs'e giden ilk dedenin ismi değildir. Çünkü Arapların geleneğinde kelimenin sonuna و ziyade edilerek yapılan bir isimlendirme şekli bulunmamaktadır. Bu şekilde bir isimlendirme sadece Endülüs geleneğinde vardır. Örneğin: 'Abdûn, Hamdûn, Vehbûn gibi. Daha sonra bu isimlendirme şekli doğu ülkelerine doğru yayılmıştır.⁴⁹

1.2. Babası

Abdullah b. Ahmed b. Gâlib b. Zeydûn el-Mahzûmî'dir. Babası, Muhammed b. el-'Asîlî ile arkadaşlık kurmuş, o da kendisine özel ihtimam göstermiş ve birlikte Kıruba'nın içlerindeki Rasaka mahallesinde yaşamışlardır. Abdullah b. Ahmed, Arap dili ve edebiyatı alanlarında şöhret sahibi biriydi ve Kıruba'daki hâkimlerin önde gelenlerindendi. O, 354/965 yılında doğmuş 405/1014 yılında vefat etmiştir.⁵⁰ Babası vefat ettiğinde İbn Zeydûn 11 yaşındadır.⁵¹

⁴⁷ Ali 'Abdu'l-Azîm, *İbn Zeydûn*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Kâhire, 1967, s. 62.

⁴⁸ *ae.*, s. 63.

⁴⁹ Hasan, *age.*, s. 41.

⁵⁰ Ebu'l-Çasım Halef b. 'Abdulmelik b. Beşkuvâl, *Kitâbu's-Sulati fî Târîhi Ulemâi'l-Endelüs*, 1. Baskı, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2003, I, 220.

⁵¹ 'Abdu'l-Azîm, *age.*, s. 64.

İbn Zeydûn'un babasına verilen fakih lakabı, Endülüs'te kullanılıyordu, hatta devlet başkanları için de kullanılabilirdi.⁵² Kâdi 'İyâd *Tertîbü'l-Medârik* adlı eserinde şunları söylemiştir: "Abdullah b. Ahmed b. Gâlib b. Zeydûn el-Mahzûmî çeşitli ilim alanlarında söz sahibidir. Çok yönlü bir ilmi yeterliliğe sahiptir. Hadis ve fıkıh ilimlerine hâkimdir, fasih Arapça konuşur ve güzel ahlak sahibidir."⁵³ Babası, geniş bir ilim ve kültüre sahip, belâgatı ile meşhur ve güzel ahlak sahibi olması ile bilinirdi.⁵⁴ Çok zengindi ve halkının önde gelenlerinden biriydi. Halkı, önemli işlerde kendisiyle müşavere yapar ve ortaya çıkan sorunlarda kendisinden çözüm yolu bulmasını isterlerdi. Babasının taşıdığı bu özellikler ancak büyük fakihlerde bulunurdu. Ayrıca Endülüslülerin derinlemesine bir araştırma yapmadan, müzakere meclislerinde sınımadan ve zengin olduğuna dair kesin bir kanaat sahibi olmadan hiç kimseden fetva istemedikleri, onunla müşavere etmedikleri bilinmektedir.⁵⁵

1.3. Dedesinin Babası

Muhammed b. İbrahim b. Sa'îd el-Şaysî'dir. Şuruba'lıdır. İbn Zeydûn'un anne tarafından dedesidir. Künyesi Ebu Abdullah'tır. İbn Ebi'l-Şarâmîd diye tanınır. Hadis alanında söz sahibidir. Kendisinden hadis rivayet edenler, onun yazdığı hadisleri, kayıt altına alma ve muhafaza etme konularındaki tavrını takdir etmişlerdir. Kitaplarını zapt altına alan ve rivayetlerini en iyi şekilde toplayan âlimlerden biridir. Şuruba'da vakıflardan sorumlu kurumun başına getirilmiştir. 391/1000 yılında vefat etmiştir.⁵⁶

1.4. Oğlu

İbn Zeydûn'un oğlu hakkında tarihçilerin verdiği bilgiler şunlardır: "Künyesi Ebû Bekir'dir. Babası İbn Zeydûn'dan sonra Mu'temed bin 'Abbâd'ın vezirliğini yapmıştır."⁵⁷

⁵² Ahmed b. Muhammed El-Maqqarî et-Tilmisânî, *Nefhu't-Ṭîyb min Ğusni'l-Endelüsi'r-Raḥîb*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1968, I, 221,

⁵³ İbn Beşkuvâl, *age.*, s. 254.

⁵⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Şadâ'î, *et-Tekmile li-Kitâbi's-Şıla*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, II, 238.

⁵⁵ 'Abdu'l-'Azîm, *age.*, s. 65.

⁵⁶ *ay.*

⁵⁷ Şalâhaddîn Ḥalîl b. Aybek es-Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 2. Baskı, Fıranz Şıtayz, Kaysbaden, 1982, III, 44.

‘Abbâd Oğulları devletinde babasının rakibi olan iki vezirlik sahibi⁵⁸ İbn ‘Ammar’dan babasının intikamını almıştır. Yusuf b. Taşkın’ın Kırıtuba’yı İbn ‘Abbâd’ın elinden aldığı gün 483/1090 yılında Kırıtuba’da öldürülmüştür.’⁵⁹

Ebû Bekir babasına benzemektedir ve onun bu özelliği siyaset sahasına girmesinde etkili olmuştur. Sultan onu yanına çağırmiş ve babasının sahip olduğu makam ve rütbeleri ona vermiştir. Sultan, Ebû Bekir’in zirveye yürürken yaptığı hatalarını görmezden gelmiş ve yolunu kesmemiştir. Ebû Bekir, ülkenin ileri gelenlerinin ulaşmak için birbirleriyle yarıştığı bütün makamlarda bulunmuştur. Şehir ve yol planlamaları kendisine devredilmiştir. Ebû Bekir kendisiyle yarışa giren herkesi alt etmiş ve kendisine verilen bütün görevlerin altından kalkmayı başarmıştır. Sonuçta sultan kendisiyle büyük gurur duymuştur.⁶⁰

İbn Zeydûn ilmî geleneğe sahip olan bir aileye mensuptur. Kendisi ve daha sonra oğlu Ebû Bekir ile bu gelenek devam etmiştir. İleride de belirtileceği gibi İbn Zeydûn ilmin verdiği ağırlığa sahip olamamış ve kendisinin ilminden istifade edilmemiştir.

İbn Zeydûn’un hocaları, yetişmesi, şahsiyeti ve ahlakı hakkında verilecek bilgiler, onun hakkında araştırmacının zihninde bir çerçeve oluşturması açısından önemlidir.

1.5. Hocaları

Âlimler ve fakihler, ders aldıkları hocalarının isimlerini yazdıkları kitaplarda zikretmeyi âdet haline getirmişlerdir. Bu, hadis âlimlerinden tevarüs eden bir âdettir. Bunun sonucunda müfessirler tabakâtı, fukaha tabakâtı, hadisçiler tabakâtı, kadılar tabakâtı şeklinde tabakât kitapları yazılmıştır. Özellikle Endülüs’te bu yol titizlikle takip edilmiştir. Buna örnek olarak el-Faradî’nin (ö. 590/1194) *Tarîhu ‘Ulemâi’l-Endelüs*, İbnü’l-Ebbâr’ın (ö. 635/1237) *et-Tekmile* adlı kitapları verilebilir. Hatta eş-Şafedî (ö.764/1363) gibi âlimler özel olarak hocalarının isimlerini verdikleri kitaplar yazmışlardır.⁶¹

⁵⁸ İki vezirlik sahibi lakabı, emirle müşaverede bulunmasının yanı sıra, kendi koyduğu hükümleri uygulama, halkla doğrudan ilgilenme, valileri denetleme ve yönetme salâhiyetlerine de sahip olan vezirler için kullanılmıştır.

⁵⁹ Şemseddîn Muhammed b.Ahmed b. Osmân Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 1. Baskı, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1987, XXXI, 115.

⁶⁰ İbn Bessâm, *age.*, s. 420.

⁶¹ ‘Abdu’l-‘Azîm, *age.*, s. 73.

İbn Zeydûn'un hocaları hakkında çok fazla bir bilgi yoktur; ancak Ebu Bekir b. Müslim b. Eflaḥ en-Naḥvî'ye (ö. 433/1041) yazdığı *el-Bikriyye* risalesinde, kendisinden zor zamanda yardım istediğini belirtmiş ve ona hocam ve babamın talebesi şeklinde hitapta bulunmuştur. Buradan hareketle en-Naḥvî'nin, İbn Zeydûn'un hocalarından birisi olduğu anlaşılmaktadır.⁶²

İbn Zeydûn'un ilk hocasının babası olduğu görüşü tercih edilmektedir. İbn Zeydûn, anne babasının tek oğluydu ve babası büyük din âlimlerinden biriydi. Aynı zamanda din ve edebiyat alanlarında söz sahibiydi; ancak bütün bu özellikleriyle birlikte, birçok kişi de kendisinden istifade etmiş olmasına rağmen öğretmenlik mesleğini icra etmemiştir.⁶³

Yukarıda zikri geçen İbn Zeydûn'un hocası Ebu Bekir b. Müslim b. Eflaḥ en-Naḥvî hakkında İbn Beşkuval şunları söylemiştir: “Müslim b. Ahmed b. Eflaḥ en-Naḥvî Kırṭuba'lı bir edebiyatçıdır. Künyesi Ebu Bekir'dir. Dindar, güzel huylu, şerefli, kabiliyetli, Arap dilinde ileri düzey ilme sahip birisidir. Talebelerine karşı şefkatli bir baba, candan bir kardeş gibiydi. Onların ilmi yönden aydınlanmasında büyük bir çaba harcıyor ve bunu yaparken de çok yumuşak davranıyordu. Sünni idi, takva sahibi bir kişiydi, akide ilimlerinde büyük bir ilme sahipti ve ehl-i sünnet çizgisindeydi. O, kendisinin yaptığı iyi işlerden bahsetmeyi sevmezdi. Sika mescidinde de imamlık görevini üstlenmiştir. Hicri 376/986 yılında doğmuş ve Şaban ayının dokuzunda 433/1041 yılında vefat etmiştir.”⁶⁴

İbn Zeydûn, hocasının Arapça ve edebiyat sahasındaki üstün ilminden istifade ettiği gibi, dînî kültüründen de faydalanmıştır. Bütün bunlara rağmen İbn Zeydûn, bazı fitrî özelliklerinden dolayı hocasının yaşadığı gibi bir hayat yaşamamış, aksine hırs dolu bir hayatı tercih etmiştir. Hislerine yenik düşen ve güzelliğin peşinden giden birisi olmuştur.⁶⁵

⁶² ay.

⁶³ *ae.*, s. 74.

⁶⁴ İbn Beşkuvâl, *age.*, s. 485.

⁶⁵ 'Abdu'l-'Azîm, *age.*, s. 75.

1.6. Yetişmesi, Yaşadığı Çevre ve Aldığı Kültür

İbn Zeydûn 394/1003 yılında urtuba'da bir anne babanın tek evladı olarak dünyaya gelmiştir. Babasının ömrü İbn Zeydûn'un terbiye ve eğitiminin tamamlandığı zamana kadar yetmemiştir.⁶⁶

İbn Zeydûn saf Arap kültürüyle yetişmiştir. Arap kültüründe öncelikle çocuğa Kur'ân-ı Kerim ezberletilir, biraz büyüdüğünde ise artık çocuk, hadis rivayet eder, fıkıh öğrenir, edebi ilimlerle meşgul olur, Arapların şiirlerini, hikmetli sözlerini, atasözlerini ve hikâyelerini ezberlerdi. Bu ilimlerle birlikte tıp ve benzeri ilimlere de aşinalık kazanırdı. Arap kültürünün bu etkileri İbn Zeydûn'da açıkça görölmekteydi. Nitekim onun şiirleri ve risaleleri, Arap şiirleriyle, atasözleriyle, hikmetli sözlerle, Arap kahramanlarıyla ve kendisinin sahip olduğu geniş kültüre işaret eden şeylerle doluydu.⁶⁷

Yaşadığı dönemde revaçta olan dini ilimleri de ihmal etmeyen İbn Zeydûn, tefsir, fıkıh, hadis, mantık gibi ilimlerde kendisinden söz ettirecek düzeyde ilerleme göstermiştir. Arapların gerek Cahiliyye gerekse İslam dönemindeki edebiyat ve dil konularında da önemli oranda bilgi sahibi olmuştur.⁶⁸

İbn Zeydûn'un yaşadığı dönemde emirler, edebiyatı ilme tercih etmişlerdir. Vezir hem yazardır hem şairdir, en meşhur yazar ve şairler de vezirlerden çıkmıştır. Yazarlık, şairlik, edebî sanatlardaki yetkinlik, furû ilimlere olan vukufiyet kişiye vezirliğe götürer yolda birer etken olmuştur. Belagat ve edebiyatın seyrinde vezirlerin büyük bir etkisi vardır. Edebiyatın konumu devlet görevi olan vezirliğin konumuyla eşdeğer hale gelmiştir. Hatta vezirlik makamı Arap ve Müslüman olmasa dahi tüm edebiyatçıların ulaşabildiği bir makam haline gelmiştir. İbn Zeydûn da bu vezirlerin içinde en önde gelen kişidir.⁶⁹

Bütün bu faktörler İbn Zeydûn'u etkilemiş, onda şan ve şöhrete ulaşma isteği meydana getirmiştir. Artık sadece bu emellerine ulaşmak için çalışmış ve bu yolda büyük bir gayret sarf etmiştir. İbn Zeydûn ilim ve edebiyat alanlarındaki çalışmalarına hızla devam ederken, bu yolda kendisine saf tabiatı, tatlı mizacı, zevk-i selîmi, doğuştan gelen

⁶⁶ Hasan, *age.*, s. 43.

⁶⁷ *ay.*

⁶⁸ Rahmi Er, "İbn Zaydûn", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Dergisi*, Ankara, 1985, IV, sayı: I, s. 179.

⁶⁹ İbn Dıhya 'Umar b. Hasan, *el-Muşrib min 'Aşri Ehli'l-Mağrib*, Dâru'l-İlm, 1955, s. 167.

şair ve edebiyata olan yeteneği yardımcı olmuştur. Sonuçta İbn Zeydûn çalışmalarının sonucunu almış ve edebiyatın önde gelen şahsiyetlerinden biri haline gelmiştir⁷⁰

1.7. Şahsiyeti ve Ahlakı

Her mükemmel şairin kendine has özellikleri vardır. Bu özellikler; kasidelerinde görülen, şiirlerinde yaygın halde bulunan ve kendini şairler arasında özgün kılan özelliklerdir. Bu noktada kastedilenler yaratılıştan gelen özellikler değildir. Bunların ortaya çıkıp çıkmaması kişiliğin güçlü veya zayıf olmasına bağlıdır. Şairin şahsiyeti ne kadar güçlü ve özgün olursa, bu özellikler daha fazla tezâhür eder. Şiirlerde belirgin hale gelen özellikler, şairin kendisine işaret eder ve sonuçta şiirin özelliklerine bakılarak şairin kim olduğu belirlenebilir.⁷¹

İbn Zeydûn, kendisinde şahsiyetli olmanın bütün özellik ve unsurlarını toplamıştır. Öğrendiği dil ilimleriyle, edip ve şairlerin hikâyeleriyle, Arap atasözleri ve tarihi olaylarla, dil ilimleri ve diğer ilimlerdeki başarısıyla şair ve ediplerin önde gelenlerinden biri olmayı başarmıştır.⁷²

İbn Bessâm şöyle demiştir: “İbn Zeydûn’un gücü, coşkun tabiatı, ifade yoğunluğu ve inceliği, inkâr edilmesi mümkün olmayan sabah gibi ve sayılması mümkün olmayan kum taneleri gibi açık seçiktir.”⁷³

İbn Zeydûn, edebiyata olan ilgisi yanında kendine güveni tam, bulunduğu makamdan ve edebiyatından güç alan, dahi kişiliği ve zekâsıyla yücelen birisiydi. Hatta damarlarında meliklerin kanı dolaşıyor gibiydi. Hapisteyken yazdığı kasidelerinden ve sıkıntı anında yazdığı risalelerinden bu durumu anlamak mümkündür. Örneğin bir şiirinde şunları söylemiştir:

[الخفيف]

1. قمرُ الأفقِ، إنْ تأملتَ، والشمسُ هُما يُكسِفانِ دُونَ النُّجُومِ

2. وَهُوَ الدَّهْرُ لَيْسَ يَنْفَكُ يَنْحُو بِالْمُصَابِ الْعَظِيمِ نَحْوَ الْعَظِيمِ

⁷⁰ Hasan, *age.*, s. 44.

⁷¹ *ae.*, s. 165.

⁷² *ae.*, s. 45.

⁷³ Ebu'l Hasan Ali İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî Mehâsini Ehli'l-Cezîra*, Dâru's-Şekâfe, Beyrut, 1997, s. 336.

1. “Düşünürsen, ufuktaki güneş ve ay tutulur. Yıldızlarsa tutulmaz
2. O zamandır. Zaman büyük musibetlere maruz kalanı büyüğe (Allah’a) götürür.”⁷⁴

Bütün bunların yanısıra İbn Zeydûn sağlam bir akideye, saf bir kalbe sahipti. Allah’a ve O’nun kudretine imanı tamdı. O’nun adaletine ve insafına güvenirdi. Ancak bu özellikleri kendisinin dindar, muhafazakâr bir kişiliğe sahip olmasını sağlamamıştır. İbn Zeydûn eğlence ve maskaralıktan payına düşeni almış, şarap ve şiir meclislerine de katılmıştır.⁷⁵

İbn Zeydûn daha henüz gençliğinin ilk dönemlerini yaşarken zor günlerden çıkardığı dersleri ve hayat tecrübelerini tamamlamıştı. Şahit olduğu her bir isyan, her bir tahtın yıkılışı onun şahsiyetinde izler bırakıyordu. Bunlarla tecrübeleri sağlamlaşıyor, daha güçlü bir dehaya sahip oluyor, kurnazlığı artıyordu. İbn Zeydûn edebiyatçılığı yanında bu özellikleriyle de meşhur olan birisiydi. İbn Zeydûn, mükemmel edebiyatıyla, üstün makamıyla, özel zekâsıyla, karşıdakine acı veren gururuyla, siyasi hayatıyla, felaket günleri deneyimleriyle, şahsiyetinin unsurlarını bir bir oluşturmuştur. Bu unsurların bir kişide toplanması çokça rastlanan bir durum değildir; fakat bunların hepsi bir araya toplandığında şerefın zirvesine ulaşmadaki en doğru yol bulunmuş demektir. Meliklerin bakışları böyle kişiler üzerinde yoğunlaşır ve onları yanlarında görmek isterler. Ebu’l-Hazm b. Cehver de İbn Zeydûn’a bu özelliklerinden dolayı yönelmiş ve onu kendi yanında görmek istemiştir.⁷⁶

⁷⁴ İbn Zeydûn, *Dîvân İbn Zeydûn*, şrh. Yûsuf Ferhât, Dâru’l-Kutubi’l-‘Arabî, Beyrut, 1994, s. 280-281.

⁷⁵ Hasan, *age.*, s. 46.

⁷⁶ *ae.*, s. 47.

2. İbn Zeydûn'un Siyasî Hayatı

2.1. Vezirliği

Bazı tarihçiler ve yazarlar, İbn Zeydûn'un Endülüs Emevî Devleti'nin yıkılışının ardından ortaya çıkan kargaşalı hadiselerle katıldığı ve Kırıtuba isyanında kendisini tehlikeye attığı görüşündedirler. Ancak İbn Zeydûn'un savaşlara katılıp katılmadığı konusunda kesin bir delil yoktur. İbn Zeydûn'un kendi hayatını anlattığı Şiirlerine bakıldığında, Ebu'l-Hazm b. Cehver'i (ö. 462/1070) takip ettiğini ve siyasi olarak onu desteklediğini kesin olarak söylemek mümkündür. İbn Zeydûn ve İbn Cehver arasında çok sıkı bir bağ vardır.⁷⁷ İbn Zeydûn var gücüyle Ebu'l-Hazm b. Cehver'i desteklemiş ve ona yardım etmiştir. İbn Cehver devlet işlerinde kendisine güvenmiş, düşüncelerini önemsemiş ve diğer meliklerle olan münasebetlerinde, mektuplaşmalarında ve elçilik görevlerinde kendisinden yardım almıştır.⁷⁸

İbn Zeydûn 422/1030 yılında İbn Cehver'in vezirliği görevini üstlenmiştir. O dönemdeki yaşı yirmi sekizdir.⁷⁹ İbn Cehver kendisini "iki vezirlik sahibi" şeklinde isimlendirmiştir. Bu isim görüş ve istişareleriyle devlet yönetiminde melike yardımcı olan vezire takılan isimdir. Ayrıca bu vezir kendi hükümlerini uygulama, halkın sorunlarıyla doğrudan ilgilenme, valileri yönetme ve onları denetleme salahiyyetine de sahiptir. İki vezirlik sahibi olan kişi, hem devlet başkanıyla müşaverelerde bulunur hem de yönetimde söz sahibidir. Sadece vezir olan kişinin yaptığı iş ise, melik ile yapılan görüş alışverişlerinden ibarettir. Yönetimde herhangi bir yetkisi yoktur.⁸⁰

İbn Haldûn şöyle söylemiştir: "Endülüslüleri kalem ve kılıcı bir arada kullanan vezirlerini 'iki vezirlik sahibi' şeklinde lakaplandırıyorlardı."⁸¹ İbn Haldûn'un açıklamasından, bu lakabın Endülüs'te ve doğu bölgelerinde aynı anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁸²

⁷⁷ İbn Dıhya, *age.*, s. 167.

⁷⁸ Butrus el-Bustânî, "İbn Zeydûn", *Dâiratu'l-Me'arif*, byy., tsz., I, 500.

⁷⁹ 'Anânî, *Târîhu'l-Edebi'l-Endelüsî*, s. 98.

⁸⁰ Hasan, *age.*, s. 48.

⁸¹ Abdurrahmân b. Haldûn, *Muqaddime İbni Haldûn*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2001, I, 299.

⁸² El-Mağğarî, *age.*, I, 102.

İbn Zeydûn, savaş veziri veya savaşta kılıç kullanan birisi değildi. İbn ‘Ammâr gibi bu lakabı taşıyan kişiler de onun gibidir. İbn Zeydûn, İbn Cehver’in hem arkadaşı hem müşavere ettiği kişi hem de elçisiydi. Bütün siyasi ve yönetimle ilgili işlerde ona güveniyordu. İbn Cehver birçok kez onu siyasi işleri yürütmesi için küçük şehir devletlerine, aynı zamanda kendisine düşmanlık besleyen İspanya meliklerine de elçi olarak göndermişti. İbn Zeydûn da zekâsı, edebiyatı ve tecrübesi sayesinde bu görevlerini başarıyla yerine getirmiştir. O, bütün maharetleriyle elçi olarak yanlarına gittiği meliklerin kalbini kazanmıştır. Onlar İbn Zeydûn’a sevgilerini göstermiş ve onun yanlarında kalmasını istemişlerdir. Diğer melikler, İbn Cehver’i onun gibi birisiyle çalıştığı için kıskanmışlardır. İbn Zeydûn bütün bu özellikleri sayesinde, kıskançların ve şerefe susamış kişilerin hedeflediği meziyetler olan şan, şöret ve yüksek makama ulaşmıştır.⁸³

2.2. Hapse Girmesi

Ṭavâifu’l-Mulûk dönemindeki Endülüs toplumu siyaset ve yönetimdeki çeşitli hile ve tuzaklarla çalkalanıyordu. Casusluk her tarafa yayılmış ve hatta kişilerin özel hayatları dahi araştırılmaya başlanmıştı. İbn Zeydûn’un düşmanları da aynı yolu kullanmayı tercih ettiler ve bunun için çalışmaya başladılar. Peki, bu durumda yapılacak olan şey neydi?⁸⁴

İbn Cehver İbn Zeydûn’un diğer melikler katındaki değerinden haberdardı. Onların, İbn Zeydûn gibi birisine sahip olduğu için kendisine haset ettiklerini, İbn Zeydûn’un kendi yanlarında daha uzun süreyle kalmasını ve elçilik süresinin uzatılmasını istediklerini biliyordu. Aslında melikler, birbirleriyle olan ilişkilerini sadece elçilik ve mektuplaşmalar gibi yüzeysel tutarlar, daha da ileri götürmeyi düşünmezlerdi. Sürekli olarak birbirlerinden çekinen bir tavır içindeydiler. Yaşanan felaketler ve fitneler birbirlerine olan güvenlerini sarsmış birbirlerine karşı güzel duygular besleme düşüncelerini ortadan kaldırmıştır. Ancak konu İbn Zeydûn’a geldiğinde durum bambaşka bir hal almaktadır. İbn Zeydûn’un düşmanları da İbn Cehver’in bu bilgisinden haberdardı ve hareket noktası olarak İbn Zeydûn’un diğer meliklerle olan ilişkilerinden bir şeyler bulup çıkarmayı seçtiler.⁸⁵

İbn Bessâm şöyle söylemiştir: “İbn Zeydûn, elçi olarak gittiği Malaga’nın sahibi İdris b. Ali el-Ḥüsna’nın yanındaki ikametini uzun tuttu. İdris b. Ali kendisini, sadece

⁸³ Hasan, *age.*, s. 49.

⁸⁴ *ae.*, s. 60.

⁸⁵ *ae.*, s. 60-61.

yakın arkadaşlarının katıldığı toplantılara götürdü. Bunu duyan İbn Cehver, İbn Zeydûn'u azarladı ve yanına dönmeden önce onu görevden uzaklaştırdı. Ancak daha sonra tekrar görevini kendisine verdi.”⁸⁶

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi ardı arkası kesilmeyen dedikodular, sonunda sonuç verdi ve şahitli, delilli suçlamalar haline geldi. İbn Cehver yukarıdaki olayda her ne kadar verdiği cezadan döndüyse de, suçlamaların çoğalmasından sonucu İbn Zeydûn'a olan desteğini çekti ve İbn Zeydûn bu suçlamalar sonunda hapse girdi.⁸⁷ Kurtubalı bir hâkim tarafından bir bahane uydurularak önce yakalandı daha sonra da hüküm giydi.⁸⁸ İbn Cehver'in oğlu Ebu'l-Velîd her ne kadar kendisi için şefaathçi olduysa da İbn Cehver bunu kabul etmemiştir.⁸⁹

2.5. Hapse Giriş Nedenleri

İbn Zeydûn'un hayatıyla ilgili kaynaklara bakıldığında, İbn Cehver'in kendisini hapse atma nedenlerine rastlanmamaktadır. Ancak bütün bu kaynaklar yukarıda da belirtildiği gibi, İbn Zeydûn'un hapse giriş nedenlerinin, düşmanlarının kıskançlıkları ve iftiralara olduğunu belirtmektedir; ancak bu kıskançlık ve iftiralara tam olarak nelerin sebep olduğu bilinmemektedir.⁹⁰

Her ne sebep olursa olsun şu kesin olarak bilinmektedir: İbn Zeydûn'un Vellâde ile yaşadığı gayr-i meşru hayat bu tür tuzaklara ve kıskançlıklara sebep değildir. Aynı şekilde İbn Zeydûn'un içki gibi kötü alışkanlıkları da bu tür kıskançlık ve tuzaklara sebep teşkil etmemiştir.⁹¹

Asıl sebeplerin neler olduğunu iki maddede özetleyebiliriz:

a- İbn Zeydûn'un Vellâde'ye karşı tutkusu ve karşıdakini aşağılar şeklindeki tavırları İbn 'Abdûs gibi kişilerin kin duymasına sebep olmuştur.

b- İbn Zeydûn'un yaşının küçük olmasına rağmen sahip olduğu yüksek makam ve geniş nüfuz, bunların yanısıra İbn Cehver'in katındaki önemli siyasi ve edebi konumu

⁸⁶ İbn Bessâm, *age.*, s. 338.

⁸⁷ Hasan, *age.*, s. 61.

⁸⁸ Muhammed Abdullah 'Inân, *Devltü'l-İslâm fi'l-Endeliüs*, Mektebetü'l-Hâncı, Kâhire, 1990, IV, 25.

⁸⁹ el-Feth b. Hâkân, *Qalâidu'l-İkân fi Mehâsini'l-A'yân*, Şeyh Muhammed b. Sâlih b. el-Merhûm Kütüphanesi, byy., tsz., s. 71.

⁹⁰ 'Inân, *age.*, s. 25; Hasan, *age.*, s. 62.

⁹¹ Hasan, *age.*, s. 62.

kendisi hakkında duyulan kıskançlığın ve kendisine kurulan tuzakların nedenleri olmuştur.⁹²

İbn Zeydûn'un düşmanları arasında İbn 'Abdûs gibi onunla aynı özelliklere sahip olan kimseler de vardı. Diğer taraftan İbn Zeydûn'a, sadece sahip olduğu özellikleri nedeniyle haset edenler vardı. Düşmanlık besleyen bu kimseler şunu çok iyi biliyorlardı ki; İbn Cehver, İbn Zeydûn'un Vellâde ile olan ilişkisiyle ilgilenmiyor ve bundan dolayı vezirine bir telkinde bulunmuyordu. Bu durumu iyi bilen İbn Zeydûn'un düşmanları, onu İbn Cehver'i alt etmek ve ona karşı isyan çıkarma isteğiyle suçladılar ve sonunda İbn Cehver'i ikna etmeyi başardılar. İbn Zeydûn'un diğer meliklerle olan yakın ilişkisini ve meliklerin ona olan sevgisini de gerekçe olarak sundular. İbn Zeydûn ise bütün bu suçlamalardan uzaktı ve bu olaylar sonucunda elleri zincirlenmiş bir şekilde hapse götürüldü.⁹³

2.6. Hapisten Kaçması ve Affedilmesi

Kendisine yapılan iftiralar üzerine hapsedilen İbn Zeydûn, hapisten hükümdara hitaben şiirler ve risaleler yazdı. Ancak hükümdarın affına mazhar olamayacağını anlayınca bir gece devesine binip normalde üç gün süren mesafeyi bir günde katederek hapisten kaçtı ve İşbiliyye'ye gitti.⁹⁴ Mu'taıd b. 'Abbâd tarafından iyi karşılandı. İşbiliyye'de bir süre kalan İbn Zeydun, sevgilisi Vellâde'nin, ayrıca Kırıtuba'daki dostlarının hasretine dayanamayarak gizlice şehir yakınındaki Zehra'ya döndü. Buradan Kırıtuba'daki dostlarına mektuplar yazarak Emir Ebu'l-Hazm b. Cehver katında şefaati olmalarını istedi. Dostlarının girişimleri sonucu affedilerek Kırıtuba'ya döndü. Birkaç ay sonra da Ebu'l-Hazm öldü. Yerine geçen Ebu'l-Velîd Cehver ile olan dostluğu sayesinde eski itibarına kavuşan İbn Zeydûn, vezir olarak tayin edildi. Bir müddet Endülü's'ün diğer yönetimleriyle Kırıtuba yönetimi arasında Ebu'l-Velîd'in elçiliğini yaptı. Ancak bir iftira üzerine tekrar Kırıtuba'yı terk etmek zorunda kaldı.⁹⁵

⁹² ay.

⁹³ ae., s. 65.

⁹⁴ İbn Dıhya, *age.*, s. 167.

⁹⁵ Rahmi Er, "İbn Zeydûn", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 464-466.

2.7. İbn Abbâd'ın Sarayında

İbn Zeydûn, Kırıtuba kendisine dar gelip, gözünde karanlık bir manzaraya dönüşünce oradan ikinci kez ayrılmıştır. Ebu'l-Velid'den de ümidini kesen İbn Zeydûn iyice zor bir duruma düşmüştür. Bunun üzerine daha fazla vakit geçirmeden Kırıtuba'dan kaçmış ve kendisi için bir çıkış yolu olarak gördüğü Mu'tağıd'ın yanına gelmiştir.⁹⁶ Zaten Mu'tağıd (ö. 461/1069) ve oğlu Mu'temed (ö. 469/1078) etraflarına İbn Zeydûn (ö. 463/1071), İbn 'Ammâr (ö. 477/1084) gibi önde gelen şairleri ve yazarları toplamışlardır.⁹⁷ Mu'tağıd, ona veziriymiş gibi davranmış, onun düşüncelerine değer vermiş, onunla oturup kalkmaya başlamıştır.⁹⁸

Daha sonra İbn Zeydûn, Mu'tağıd'ın yakınında bir yere yerleşip kendisini işine vermiş, ayrıca onun faaliyetleri hakkında şiirler yazmıştır. Bu şiirlerinin en güzellerinden biri şudur:⁹⁹

[الطویل]

1. هُمَامٌ يَزِينُ الدَّهْرَ مِنْهُ وَأَهْلُهُ؛ مَلِيكٌ فَقِيهٌ كَاتِبٌ مَتَفَلِّسٌ
2. يَتِيهٌ بِمَرْقَاهُ سَرِيرٌ وَمَنْبَرٌ، وَيَحْمَدُ مَسْعَاهُ حُسَامٌ وَمُصْحَفٌ
3. مَمْرٌ الْقَوَى، لَا يَمَلُّ الْخَطْبُ صَدْرَهُ، وَلَيْسَ لِأَمْرِ فَائِتٍ يَتَلَهَّفُ
4. جَحِيمٌ لِعَاصِيهِ، يُثَسِّبُ وَقُوْدَهُ، وَجَنَّةٌ عَدِنٌ لِلْمَطِيعِينَ تُرْلَفُ

1. “O öyle bir kraldır ki, zamanı ve zamanda yaşayanları güzelleştiriyor

Kraldır, fakihtir, yazardır, filozoftur

2. Onun yanında minber ve sedirin hiçbir değeri yoktur

Kılıç ve Kur'ân onun çabalarını methediyor

3. Güçlüler onun yanından geçiyor ve o tehlikelere maruz kalmıyor

⁹⁶ eş-Şafedî, *age.*, VII, 56.

⁹⁷ Abdurrahmân Ali el-Haccî, *et-Târîhu'l-Endelüsî*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 2008, s. 445.

⁹⁸ İbn Hâllikân, *age.*, I, 139.

⁹⁹ *ae.*, 140.

Geçmiş bir olay üzerine kaybettiği şeyin arkasından koşmuyor ve hayıflanmıyor.

4. O, kendisine isyan eden kişiye karşı, yakıtı sürekli genç kalan cehennemdir

O, kendisine itaat eden kişiye karşı ise yaklaşan bir Adn cennetidir.”¹⁰⁰

İbn Zeydûn, Mu'ta'dı'ı övmek ve kazandığı zaferleri dile getirmek için eline geçen bütün fırsatları değerlendirmiştir. Mu'ta'dı'nın katında çok değerliyken, Mu'ta'dı 461/1069 yılında vefat etmiş, yerine oğlu Mu'temed geçmiş ve İbn Zeydûn da vezirlik görevine onun yanında devam etmiştir.¹⁰¹ Hasetçiler Mu'temed'i İbn Zeydûn'dan uzaklaştırmak isteseler de bunu başaramamışlardır. Mu'temed de babası gibi İbn Zeydûn'u yakınında tutmuş ve vezirlik makamından uzaklaştırmamıştır. Mu'temed, Kırçuba'ya karşı savaş hazırlıklarına başlayınca ikili arasındaki ilişkiler daha da pekişmiştir. Nitekim Kırçuba'yı İbn Zeydûn'dan daha iyi bilen birinin olması çok güçtür, çünkü İbn Zeydûn Kırçuba'lıdır. Mu'temed, İbn Zeydûn'un yardımıyla Kırçuba'yı fethettikten sonra onun konumunu yükseltmiştir.¹⁰²

Zamanla Mu'temed Endülüs'ün en büyüğü haline gelmiş, Endülüs'ün pek çok şehir ve bölgesine hâkim olmuştur. Ancak İbn Zeydûn'a haset eden kişiler ona sataşmaya ve onun Mu'temed yanındaki değerini kıskanmaya başlamışlardır. Bundan dolayı İbn Zeydûn'un hasta ve yaşının ilerlemiş olmasına rağmen İşbiliyye'de Yahudilere karşı çıkan bir isyanı bastırma görevini ona vermesi için Mu'temed'e baskı yapmışlardır. İbn Zeydûn da Mu'temed'e karşı gelememiş ve görevi kabul etmiştir. Zaten hasta olan İbn Zeydûn, bu yolculuğa ve ağır göreve daha fazla dayanamayıp vefat etmiştir.¹⁰³

3. İbn Zeydûn'un Vefatı

461/1069 yılında Zilhicce ayının on üçü pazartesi günü Sirâcu'd-Devleti 'Abbâd b. Muhammed, İşbiliyye'ye yürüdü. Sefere çıkmasının nedeni ise halkını kontrol etmek ve onlardan bir kişinin çarşılarına gelen bir Yahudiye düşmanlık yapması sonucu ortaya çıkan isyanı bastırmaktı. İsyanın çıkışı ise şu şekilde meydana gelmiştir: Yahudi birini, birşeylerle uğraşırken gören bir Müslüman, onun şeriata sövdüğünü zannetmiş ve onu

¹⁰⁰ İbn Zeydûn, *a.g.e.*, s. 186.

¹⁰¹ Ebu'l-Fida el-Hâfız İbn Keşîr, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, Mektebetu'l-Me'arif, Beyrut, 1966, XII, 127.

¹⁰² 'Anânî, *Târîhu'l-Edebi'l-Endelüsî*, s. 102.

¹⁰³ Hasan, *age.*, s. 29.

çarşının ortasında yakalayarak yaralanmasına sebep olmuştur. Bu olaylar üzerine şehrin emiri Abdullah b. Selâm o Müslümanı yakalatmış ve hapse attırılmıştır. İnsanların çoğu bu yakalamayı hazmedememiş ve aralarında konuşmaya başlamışlardır. Emir Abdullah b. Selâm ise bu olayların sonunun nereye varacağından korkmuş ve bunun üzerine Kırıtuba'daki sultana içinde bulunduğu durumu anlatmış ve kendisinin bu konudaki emrinin ne olduğunu sormuştur. Sultan da oğlu Sirâcu'd-Devle'yi, içinde önde gelen âlimlerin ve devlet adamlarının olduğu bir orduyla isyanı kontrol altına alması için, İbn Zeydûn ile birlikte İşbiliyye'ye göndermiştir.¹⁰⁴

İbn Zeydûn, oğlu geldiğinde iyice sona doğru yaklaşmıştır. Oğlu, kendisini hastalığı iyice ilerlemiş, arkadaşlarından uzak, hayatta kaldığı sürenin bitmesi için dua eder ve güçten düşmüş bir vaziyette bulmuştur. İbn Zeydûn'un çektiği acılar ölene kadar devam etmiştir. İbn Zeydûn 463/1071 senesinin Recep ayının on beşinde İşbiliyye'de kaldığı evde vefat etmiş ve birçok kişinin katıldığı bir törenle defnedilmiştir.¹⁰⁵

İşbiliyye vezirlerinden bazıları şunları söylemiştir: “İbn Zeydûn'un vefatından sonra, tahmini mümkün olmayacak derecede halkın her kademesinden gelip taziyelerini iletenler oldu. Bunun sebebi de İbn Zeydûn'un herkesle ilgilenmesi ve çevresinin çok geniş olmasıdır.”¹⁰⁶

İbn Zeydûn'un vefat haberi Kırıtuba'daki ailesine ulaştığında, ailesi İbn Zeydûn'a ağıtlar yakmış, onu kaybettikleri için ümitsizliğe kapılıp hüzünlenmişlerdir. İbn Zeydûn'un vefat haberi üzerine bu kadar etkilenmelerinin sebebi, İbn Zeydûn'un onlara bağlı olması, onları sevmesi ve himaye etmesi, sultanla aralarında iyi niyet elçisi olmasıdır. Ancak daha sonra İbn Zeydûn'un yerine oğlu Ebû Bekir'in geçmesi, Allah'ın onlara bir lütfu olmuştur. Oğlu, onun boşluğunu doldurmuş, ismini yüceltmış, sonuna kadar doğru yoldan ayrılmamış; büyüklüğü, güzel ahlakı, zekası, temizliği ve bilgisiyle yükseldikçe yükselmiştir. Onun belagat, ilim ve yazıdaki konumları da yüksek makamlara yükselirken kendisine yardımcı olmuştur.¹⁰⁷

¹⁰⁴ İbn Bessâm, *age.*, s. 418.

¹⁰⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yâfi'î, *Mirâtü'l-Cinân ve 'Ibratu'l-Yakzân ft Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*, Dâr Kitâbi'l-İslâmî, Kâhire, 1993, III, 15.

¹⁰⁶ eş-Şafedî, *age.*, VII, 90.

¹⁰⁷ İbn Bessâm, *age.*, s. 420.

4. Vellâde İle İlişkisi

Nesebi: Vellâde binti el-Müstekfî Billâh Muhammed b. Abdurrahman b. Abdullah bin Nâsır Lidînillah'tır. 484/1092 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁸

İbn Beşkuvâl Vellâde hakkında şunları söylemiştir: “O edebiyatçı ve şairdir. Güzel şiirler yazar, şairlere karışır ve edebiyatçılarla rekabet ederdi.”¹⁰⁹

İbn Zeydûn'un hayatının ilk dönemlerine bakıldığında, siyasi hayatıyla ilgili bilgilere rastlanmamaktadır. Bu döneme ait bilgiler genellikle Halife Müstekfî'nin kızı Vellâde'ye olan aşkına dair bilgilerdir.¹¹⁰

İbn Bessâm, Vellâde'nin babası Halife Müstekfî'yi (ö. 416/1025) anlatırken şunları söylemiştir: “Halife Müstekfî cahil bir insandı, faziletini gösteren hiçbir özelliği yoktu, her şeyin gerisinde kalmasıyla ve yetersiz birisi olmasıyla bilinirdi, içki içmesiyle meşhurdu, şehvetinin esiri olan ve gayri meşru ilişkilerde bulunan birisiydi.”¹¹¹

Vellâde böyle bir babanın evinde yetişmiştir. Babası bütün olumsuz özelliklerine rağmen kızının yetişmesine itina göstermiş ve onun için özel öğretmenler tutmuştur. Eğitimi esnasında, şiire ve ilme dair doğuştan gelen yetenekleri bir anda ortaya çıkmış ve edebi değer taşıyan şiirler yazmıştır. Babasının ölümünden sonra (ö. 416/1025) serbestçe hareket eden Vellâde dışarı açılmıştır. Şairlerle yazarlarla oturup kalkmış, onlarla atışmalara girmiştir.¹¹² Vellâde'nin Kırtuba'daki meclisi, etraftaki yazarların toplandığı bir kulüp gibiydi. Bu kulübün avlusu, nesir ve şiiri en güzel şekilde ifade edenlerin oyun yeri idi. Edebiyatçılar, oranın ateşinin alevine dalıyor, şairler ve yazarlar orada yapılan sohbetlerde kendilerinden geçiyorlardı.¹¹³

¹⁰⁸ İbn Beşkuvâl, *age.*, s. 485.

¹⁰⁹ *ay.*

¹¹⁰ Dayf, *age.*, s. 18.

¹¹¹ İbn Bessâm, *age.*, s. 434.

¹¹² Taqıyyuddîn Ebû Bekir Ali b. Abdullah el-Hamevî, *Hiżânetü'l-Edeb ve Ğayetü'l-Ereb*, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1987, I, 410.

¹¹³ İbn Dıhya, *age.*, s. 8.

İbn Zeydun'un şiirlerinden beyaz tenli ve kumral saçlı olduğu anlaşılan Vellâde'nin¹¹⁴, etrafına şairleri toplarken bunu vakarlı bir şekilde yapmadığı, aksine kültürlü erkekleri etkilemek istediği, güzelliğiyle onları büyülemeyi amaçladığı görülür.¹¹⁵

İbn Zeydûn gençlik günlerinde, musiki aletleri çalabilen ve çok güzel şarkı söyleyebilen biri olarak Vellâde'nin gözüne takılır. Vellâde İbn Zeydûn'a aşık olur ve onun dikkatini çekmeyi de başarır. Birbirleriyle ilişkileri bu şekilde başlayan İbn Zeydûn ile Vellâde, uzun süre gece gündüz beraber olmuşlardır, bir ara ayrılırsalar da daha sonra tekrar bir araya gelmişlerdir.¹¹⁶

Vellâde, İbn Zeydûn'dan sonra çok geçmeden kendisine yeni bir sevgili bulmuştur. Bu kişi, İbn Cehver'in oğlu Ebû 'Amîn b. 'Abdûs'dur.¹¹⁷ O, Vellâde'ye karşı çok büyük bir sevgi besliyor, onun güzelliğine ve edebi yönüne hayranlık duyuyor ve ona ulaşmak için elinden geleni yapıyordu.¹¹⁸

Vellâde 484/1092 yılında vefat etmiştir. Çok uzun yaşamasına rağmen hiç evlenmemiştir.¹¹⁹

Sonuç olarak toplumun önderi konumundaki şahıslara yakın yaşayan, liderle içli dışlı olan ve onların övgülerini kazanan, özellikle İbn Zeydûn gibi emirlerin birbirlerinden kıskandığı, yanlarından ayırmamak için çaba sarfettiği bir kimsenin bu meziyetlerinden dolayı bazı sıkıntılara maruz kalması kaçınılmazdır. İbn Zeydûn zaman zaman emirler nezdinde çok yüksek mertebelere ulaşmış, zaman zaman da istenmeyen kişi olup hapse girmiştir. İbn Zeydûn'un bu çalkantılı yaşantısı yanında bir de o dönemin önemli simalarından biri olan kurduğu şiir meclisleri ve yazdığı şiirlerle tanınan Vellâde ile aralarında cereyan eden gönül ilişkisi İbn Zeydûn'un edebî kişiliğinin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Onun idarecilerle olan yakın ilişkisi ve Vellâde'ye olan aşkı şiir, gazel, medih ve mersiyelerine yansımıştır. Devam eden konularda ortaya konulmaya çalışılacak olan İbn Zeydûn'un edebî şahsiyeti, onun inişli çıkışlı ve renkli hayatı çerçevesinde değerlendirilmelidir.

¹¹⁴ El-Mağkarî, age., IV, 205.

¹¹⁵ Dayf, age., s. 19.

¹¹⁶ ay.

¹¹⁷ Muhammed b. Şâkir b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Kutubî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, IV, 252.

¹¹⁸ el-Hamevî, age., I, 411.

¹¹⁹ Ömer Rızâ el-Kehhâle, *A'lâmu'n-Nisâ fî âlemi'l-'Arabi ve'l-İslâm*, Muessesetü'r-Risâle, tsz., V, 290.

5. İbn Zeydûn'un Edebî Kişiliği

Bu başlık altında İbn Zeydûn'un şairliği, şiirde ve şiirin kısımlarındaki mahareti incelenecektir. O, edebî yönü çok güçlü olan bir şairdir. İbn Zeydûn'un edebiyat dallarındaki özelliklerine geçmeden önce şu rivayetin zikredilmesi, onun edebî kişiliği hakkında ön bilgi mahiyetinde olacaktır: "İbn Zeydûn, kızı vefat ettikten sonra taziye için gelen kişilerin her birine farklı bir şekilde cevap vermiştir."¹²⁰ Bu durumdan da anlaşıldığı gibi İbn Zeydûn çok zor bir durumda olduğu halde edebiyatı bir yaşam biçimi olarak benimsediği için bütün cevaplarını farklı farklı vermiştir.

5.1. İbn Zeydûn'un Şairliği

İbn Zeydûn, Endülüs şairleri arasında zirve bir kişiliktir. Onun hayatını inceleyen ve ondan bahseden herkes edebî ifade becerisinden övgüyle bahsetmiştir. İbn Zeydûn hakkında görüş bildiren âlimlerden İbn Bessâm *ez-Zahîre* adlı eserinde şunları söylemiştir:¹²¹ "Onun şiirlerindeki mana güzelliği, ne sihirde ne de zühre yıldızının yakınlığında vardır." Yine İbn Bessâm'dan sonraki edebiyatçı ve tarihçiler de onun üslubunun eşsizliğinden bahsetmiştir. Bu nedenle denilebilir ki herkes onun nazımının güzelliğine ve etkileyiciliğine şahittir. İbn Zeydûn hapiste iken Ebû Hafs b. Burd'e yazdığı dîvânın ilk kasidesi olan zikri geçecek kaside, bedî açıdan son derece mükemmeldir.¹²²

[مجزوء الرمل]

1. ما عَلَى ظَنِّي بَأْسُ، يَجْرَحُ الدَّهْرُ وَيَأْسُو
2. رَبِّمَا أَشْرَفَ بِالْمَرْءِ، عَلَى الْأَمَالِ، يَأْسُ
3. وَلَقَدْ يُنَجِّبُكَ إِعْفَا، لَوْ وَيُرْدِيكَ احْتِرَاسُ
4. والمحاذيرُ سهامٌ؛ و المقاديرُ قياسُ
5. ولكم أجدى قعودٌ؛ ولكم أكدى التماسُ
6. وَكَذَا الدَّهْرُ إِذَا مَا، عَزَّ نَاسٌ، ذَلَّ نَاسُ

¹²⁰ *ae.*, III, 565.

¹²¹ İbn Bessâm, *age.*, s. 336.

¹²² Dayf, *age.*, s. 37.

1. “Benim tahminlerimde zamanı yaralayacak
Ve ümitsizliğe düşürecek bir kötülük yoktur
2. Bazen kişiler umutlu iken birden umutsuzluğa düşerler
3. Bazen gaflette olmak kurtarıırken bazen de korunmak kurtarmaz
4. İnsanın kendini koruduğu şeyler oklardır kaderler ise hedeflerdir
5. Sizin için en faydalı dostluklar vardır en güzel talepler sizin içindir
6. Dünya da böyledir, bir kısım insanlar azizken bir kısımları da zelildir.”¹²³

Bu şiirin anlatımındaki berraklık, dîvanındaki diğer şiirlerde de görülmektedir. Kendisine nispet edilen bu anlatımın, musiki ve dil güzelliği yönünden bir problemi bulunmamaktadır. Ayrıca üslubunun ayrı bir gizlilik ve güzelliği vardır ve kullandığı ibareleri çok güçlüdür.¹²⁴

İbn Zeydûn musikiye de yönelmiştir. Bu yönelişinde etkili olan unsur da; Buhterî, Ebû Nuvâs, Ebû Temmâm, Mütenebbî, Ebu'l-‘Alâ gibi büyük şairlerin yazdığı şiirlerin, İbn Zeydûn’un, kendine has bir üslup, melodi, ritim ve cezbedici kalıplar oluşturmaya yardımcı olmasıdır. Arap gitarını da ustalıkla kullanan, çok iyi bir kulağa sahip olan İbn Zeydûn’un kendisinden önceki şairlerden oldukça etkilenmiş olması ve onların yazdığı şiirlerden sürekli tecrübe kazanması doğaldır. İbn Zeydûn kendisinden önceki şairlerin birikimlerini tamamen kendisinde toplamıştır. İbn Zeydûn bu şairlerden sonra gelerek, onların yolunu takip ederek ve verdikleri örneklerin üzerinde durarak genel kabul gören üslubun dışına çıkmamıştır. Bilakis çoğu şair tarafından kullanılan metodu benimsemiştir.¹²⁵

5.2. İbn Zeydûn’da Şiir

İbn Zeydûn’un çoğu şiirleri; gazel, övgü, yergi, şikayet ve azarlama türlerindedir. İbn Zeydûn’un en güzel şiirleri, hapisteyken yazdığı ve Kırıtuba’dan ayrıldığında içinde yaşadığı Kırıtuba’ya olan büyük özlemi anlatmak için yazmış olduğu şiirlerdir. İbn Zeydûn bu şiirlerinde, içinde bulunduğu olumsuz şartlardan bahsetmiş, kendisine yapılan haksızlıklardan şikâyet etmiş, geçmişte yaşadığı güzel günlere karşı özlemini dile

¹²³ İbn Zeydûn, *age.*, s. 138; İbn Bessâm, *age.*, s. 336.

¹²⁴ Bahâuddîn Muhammed b. Huseyn el-‘Amilî, *el-Keşkâl*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1998, I, 250.

¹²⁵ Dayf, *age.*, s. 37-38.

getirmiştir. Nitekim geçmişte yaşadığı o günler, sevgilisi Vellâde'nin sadece kendisiyle ilgilendiği, siyasi ve edebî alanlarda güçlü bir konumda olduğu günlerdir. İbn Zeydûn'un güzellik üzerine yazdığı şiirleri de vardır. İnsanların haberdar olmadığı, hayatın içinden olmayan şeyler hakkında yazmamıştır. İbn Zeydûn şiirlerinde sert tabirleri, ağır kafiyeleri çok az kullanmış ve şiirlerinin çoğunu kolay, anlaşılır ve akıcı bir üslupla yazmıştır. Hatta medhiye ve ağıtlarında da aynı üslubu kullanmıştır.¹²⁶

İbn Zeydûn'un gazellerinde ise gariplik, sert üslup ve sanatta aşırılık kesinlikle yoktur. Ancak zevk sahibi kişinin hissedebileceği bir tatlılık, kulağa hoş gelen bir musiki ve şiirlere güç ve hayat veren duyguların yoğunluğu vardır.¹²⁷

İbn Zeydûn'un sevgilisi Vellâde'ye yazdığı gazeller; Kırıtuba hatıralarıyla, oranın güzel mekânları ve güzel tabiatıyla doludur. Kırıtuba'yı ve oradaki çiçeklerle dolu güzel bahçeleri vasfetmesi, kendisini Vellâde'ye olan aşkına götürmüştür. İbn Zeydûn'un düşünceleri, kalbinin meyli, Kırıtuba ile Vellâde arasında gidip gelmiştir ve tabiatın verdiği coşkunluk ile sevginin verdiği coşkunluk bir araya gelmiştir.¹²⁸ Onun gazellerine en güzel örnek "Nûniyye Kasidesi"dir. İbn Zeydûn'un eserleri başlığı altında kasidenin tamamı ve tercümesi verilecektir.

İbn Zeydûn'un medih ve mersiyelerine gelince, Ebu'l-Hazm b. Cehver, oğlu Ebu'l-Velîd b. Muhammed, Mu'taıd b. 'Abbâd ve oğlu Mu'temed hakkında medhiyelerinin olduğu görülmektedir. Bunların dışında ziyaretlerinde bulunduğu, ikili ilişkilerinin olduğu Baıalyevs'in emiri Ebu'l-Muzaffer, Gırnata'nın Emiri Bâdı gibi diğer prensliklerin emirleri için medhiyeler, Ebu'l-Hasan b. Cehver, Mu'taıd, Kâdı Ebu Bekir b. Zekvân, İbn Cehver'in annesi, Mu'taıd'ın annesi ve kızı hakkında da mersiyeler yazmıştır.¹²⁹

İbn Zeydûn gazellerine nasıl başlıyorsa genellikle medihlerine öyle başlamış, mersiyelerine başlarken de, meydana gelen ölümün ne kadar büyük bir musibet olduğunu söylemiştir. Bazılarına ise, ölen kişinin oğluna taziyelerini ileterek veya ölen kişiyi methederek veya da zamanın musibetlerini anlatan hikmetli sözlerle başlamıştır. İbn Zeydûn'un yazdığı medihlerinde ve mersiyelerinde takip ettiği yol geçmiş şairlerinkinden

¹²⁶ Butrus el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab fi'l-Endelüs ve Asri'l-İnbîâs*, Dâr Nazîr Abûd, 1988, s. 121-122.

¹²⁷ Hasan, *age.*, s. 123.

¹²⁸ el-Bustânî, *age.*, s. 125.

¹²⁹ *ae.*, s. 134.

farklı bir yol değildir. İbn Zeydûn'un sözlerinde en eski dönemlerin Arap şiirinde bulunan mübalağayı görmek mümkündür. Ancak mübalağa yaparken aşırı gitmemiş, hoş olmayan şeylerin ortaya çıkmasına izin vermemiştir. İbn Zeydun'un, Ebu'l-Hazm b. Cehver ve onun oğlu Ebu'l-Velîd'e yazdığı medhiyeleri diğerlerinden biraz farklıdır. İbn Zeydun bu medihlerinde, hapse girdikten sonra içine düştüğü durumu, kendisine isnad edilen suçlardan masum olduğunu anlatmıştır. Emirden edebî yazılarına güvenmesini ve kendisini affetmesini istemiştir.¹³⁰

İbn Zeydûn'un, Mu'tadîd b.'Abbâd ve oğlu Mu'temed için yazdığı medhiyeleri, Ebu'l-Hazm ve oğlu Ebu'l-Velid için yazdığı medhiyelerinden farklı değildir. Ancak İşbiliyye'de kaldığı süre içerisinde, Kırıtuba'da karşılaştığı haksızlıklarla, zulümlerle karşılaşmamıştır. Bundan dolayı da Mu'tadîd b.'Abbâd ve oğlu Mu'temed'e yazdığı medhiyelerde şikâyette bulunmamış, zulme uğradığından bahsetmemiş ve kimseyi suçlamamıştır. Bilakis bu medhiyelerinde İbn Zeydûn bulunduğu duruma razıdır ve şükreder bir haleti ruhiye içerisinde. İbn Zeydûn Mu'tadîd'a yazdığı bir medhiyesinde şunları söylemektedir:¹³¹

[الطويل]

1. وَعُدْنَا إِلَى الْقَصْرِ، الَّذِي هُوَ كَعَبَّةٍ، يُغَادِيهِ مِنَّا نَاطِرٌ، أَوْ مُطْرَفٌ
2. فَإِذْ نَحْنُ طَالَعْنَاهُ، وَالْأَفُقُ لَا يَسُّ عَجَاجَتَهُ، وَالْأَرْضُ بِالْخَيْلِ تَرْجُفُ
3. رَأَيْتَكَ فِي أَعْلَى الْمُصَلَّى، كَأَنَّمَا تَطَّلَعُ، مِنْ مَحْرَابِ دَاوُدَ، يُوسُفُ

1. “Kâbe olan saraya döndük

Bizden Ona bakan veya gözleri kamaşan Ondan ayrılır

2. Ona uzaktan baktığımızda ufuklar toz duman içindedir

Ve yer de atların ayak darbeleriyle sarsılır

3. Ona bakarken namazgâhın en yüksek yerinde

¹³⁰ ay.

¹³¹ ae., s. 138.

Sanki Dâvûd'un mihrabından Yusuf çıkıyormuş gibi seni gördük.”¹³²

5.3. İbn Zeydûn'da Nesir

İbn Zeydûn hem doğu hem de batıdaki şair ve yazarlar içinde belâgatı ile meşhur biri haline gelmiştir. Şiirin bayrağını en önde taşıdığı gibi, nesrin de sancağını tek başına taşımıştır.¹³³

İbn Haldûn, *Mukaddime* adlı eserinin elli dördüncü faslında şunları söylemiştir: “Hem şiirde hem de nesirde başarılı olan şairlerin sayısı çok azdır.”¹³⁴ İşte İbn Zeydûn da, şiir ve nesirdeki yaratıcılığıyla sayısı çok az olan kişiler arasına girmiştir. İbn Bessâm'ın: “İbn Zeydûn, nesriyle şairlerin yükseldiği mertebelere yükselmiştir.” sözü, onun şiirinin nesrinden daha iyi olduğunu iddia edenlere bir cevap niteliğindedir.”¹³⁵

Bundan dolayı İbn Zeydûn bir şair olarak, şiir sanatındaki başarısını nesirde de göstermiştir. Hem şiirin hem de nesrin sancaklarını birlikte taşımıştır. Ve bu ikisinde de zirveye ulaşmıştır. Bu iki sanatı bir arada mükemmel bir şekilde icra edebilen, nesirdeki kabiliyetini şiirdeki kabiliyetinin bulunduğu noktaya taşıyan kişi sayısı da çok azdır.¹³⁶

İbn Zeydûn'un nesrinin özelliklerine geçmeden önce şu sorunun sorulması gerekmektedir. İbn Zeydûn, neden nesre ihtiyaç duymuştur. Onun şairliği, medih, hiciv, iltimas gibi şiirin kısımlarının kullanabilme kabiliyetinden yoksun muydu ki o, nesre yöneldi? Bunun cevabı şu şekilde verilebilir: İbn Zeydûn'un doğasında şairlik vardı. Ancak elçilik ve vezirlik görevleri İbn Zeydûn'u nesre yönelmek zorunda bıraktı. İbn Zeydûn özellikle ciddiye ve hezeliye risalelerinde görülen deyimleri, atasözlerini, izlenimleri bir şiirinde ifade etmeye çalışsa -ki bu da çok mümkün değildir- o şiir hem çok zayıf hem de yetersiz kalırdı. Bundan dolayı İbn Zeydûn malumatlarını ifade edebilmek ve bu yöndeki yeteneklerini sergileyebilmek için nesrin daha uygun bir yol olduğunu görmüştür. Şiiri ise duygu ve düşüncelerini ifade etmede kullanmıştır. Bundan dolayı Muzaffer'e gönderdiği

¹³² İbn Zeydûn, *age.*, s. 191.

¹³³ Cemaluddîn Ebu'l-Hasan Yusuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî, *en'Nucûmuz-Zâhire ft Mulûki'l-Mısr ve'l-Kâhire*, Vizâretu's-Şakâfe ve'l-İrşâdi'l-Ğavmî, Kâhire, tsz., V, 88.

¹³⁴ İbn Haldûn, *age.*, s. 783.

¹³⁵ Veled Âdab, “er-Risâletü'l-Hezeliyye: Kıraetun fi'l-Vechi'l-Âher l'İbni Zeydûn”, *Câmi'a Muhammedi'l-Ğâmis*, sayı: XVI, Ribât, 2009, s.230.

¹³⁶ Hasan, *age.*, s. 268.

risalelerde, İbn Cehver'e gönderdiği Ciddiyye Risalesinde şiir ve nesri birleştirme yoluna gitmiştir. Duygu ve düşüncelerini şiirle aktarırken, diğerlerinin aktarımında nesri tercih etmiştir.¹³⁷

5.3.1. İbn Zeydûn'un Nesrinin Özellikleri

İbn Zeydûn'un nesrinin özelliklerini üç maddede özetleyebiliriz.

a. İbn Zeydûn her durumda seciye bağlı kalmayan ikinci dönem yazarlarından. Bazen seci yapar beyitleri çiftleştirir, bazen de hiçbir kurala bağlı kalmadan düz bir şekilde yazılarını yazardı. Müteradif cümleleri tek bir mânâda çokça kullanır aynı zamanda çokça harf-i cer zikrederdi. İbn Zeydûn'un yazarlığı bu şekiller arasında değişkenlik gösteriyordu.¹³⁸

b. İbn Zeydûn'un saf bir tabiatı, fitratında var olan güçlü bir ifade kabiliyeti vardı. Edebiyat dallarına olan geniş vukufiyeti yanında Arapların ve Acemlerin atasözlerini bilirdi. Diğer edebiyatçıların herhangi bir sebepten dolayı mahrum olduğu her şeye sahipti. İbn Zeydûn'un yazdığı eserlerde hikmetli sözleri ve atasözlerini fazlaca kullanması, Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerden alıntılar yapması, meşhur tarihî kişilikleri fazlaca zikretmesi, meşhur tarihi olayları fazlaca eserlerine alması, meşhur şiirlerin nazımlarını bilmesi ve bu şiirleri delil olarak kullanması, yazarlığına işaret eden şeylerdir.¹³⁹

c. Bir yazar için önemli olan az veya çok alıntıda bulunmak değildir. Asıl önemli olan zevk sahibi olmak ve güzel seçimlerde bulunmaktır. Bazen bir kelamı bu alıntılarla oluşturmak, baştan oluşturmaktan daha zordur. İbn Zeydûn'un zevk ve ilim sahibi bir kişi olması, alıntı yaptığı zamanki becerisi ve onları uyum içinde birbirine girdirmesi, sonra da uygun bir kalıba sokmasıyla bilinirdi. İbn Zeydûn bu alıntılarını, tek tek birbirine bağlar ve bunların hiçbirisi bulunduğu yere yanlış konulmuş gibi durmazdı.¹⁴⁰

Endülüs'ün en önemli edebiyatçılarından birisi olan İbn Zeydûn, doğu edebiyatının izlerini taşıyan gazellere medihleri mersiyeleri ve şiiri kadar önemli olan nesirleriyle Arap edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Daha önce de belirtildiği gibi, yazdığı eserlerinde çalkantılı siyasî hayatının, hapis hayatının ve gönül mücadelesinin izlerini görmek

¹³⁷ Hasan, *age.*, s. 271.

¹³⁸ *ae.*, s. 275.

¹³⁹ *ay.*

¹⁴⁰ *ay.*

mümkündür. İbn Zeydûn'un bu şekilde edebî kişiliği ortaya konulduktan sonra bu başlık altında onun eserleri incelenecektir.

6. İbn Zeydûn'un Eserleri

6.1. Dîvânı

İbn Zeydûn'un günümüze kadar gelen bir dîvânı vardır.¹⁴¹ Dîvân, kasidelerin talimindeki icazı ve şiirlerin yazıldığı şartların zikredilmemesi noktasında bilinen Arap şiiri dîvânlarının metodunu takip etmektedir. Şiirlerinin yazıldığı dönemin şartlarının zikredilmemesi, şair ve şiirleri hakkında araştırma yapmayı zorlaştırmaktadır. Arap şiir dîvânı, şairin ilk denemelerine çok az yer verir. Yazdığı ilk denemeleriyle kendini yetiştirmeye çalışan şair, kendine has üslubunu ortaya koyup güzel şiirler yazmaya başlayınca dîvânını oluşturur. Bundan dolayı, herhangi bir şairin dîvânı okunduğunda kalite bakımından birbirinden çok farklı şiirlere değil birbirine çok benzeyen şiirlere rastlanır. İbn Zeydûn'un dîvânı da bu alışılmış üslup ile yazılmıştır. Onun dîvânında kasidelerin yazıldığı şartlar ve ortam hakkında herhangi bir bilgi bulunmaz. Sadece bazen "bu şiir falan kimse hakkında söylenmiştir" der. Bunun da ötesinde kasidelerine ve şiir sanatına ne zaman başladığına dair bir bilgi de yoktur.¹⁴²

İbn Zeydûn'un yaşadıklarına bakılarak aşk şiirlerindeki gelişimini tespit etmek mümkündür. Çünkü İbn Zeydûn ve Vellâde birbirlerini sevmişler ve daha sonra bir takım sebeplerden dolayı aralarına kopukluk girmiş, Vellâde'nin kalbindeki aşk ateşi sönmüş ve o, İbn Zeydûn'dan ayrılmıştır. Bunun üzerine İbn Zeydûn büyük bir boşluğun içine düşmüş ve bu durum şiirlerine de yansımıştır. İlk dönemlerde şiirlerinde ayrılık ve hüzünden bahsetmezken daha sonra ayrılıktan duyduğu azabı ve hüznü dile getirmiştir. İbn Zeydûn, şiirlerinde aşkın hangi halini anlatırsa anlatsın bunu çok iyi başarmıştır.¹⁴³

[المجتث]

¹⁴¹ eş-Şafedî, *age.*, III, 268.

Kamil Kejlânî ve Abdurrahman Hâlife bu dîvânı neşretmiştir. 1932 yılında Kahire'de basılmıştır. Ayrıca 1956 yılında Muhammed Seyyid Kejlânî tarafından Kahire'de, 1957 yılında Ali 'Abdu'l-Azim tarafından yine Kahire'de ve 1963 yılında da, Kerem Busâtânî tarafından Beyrut'ta basılmıştır. Dr. Yusuf Ferhât tarafından şerhedilmiştir.

¹⁴² Dayf, *age.*, s. 30.

¹⁴³ *ay.*

1. وَقَدْ رَأَيْتُكَ الْأَمَانِي رَضِيٌّ، فَلَمْ تَتَّعِدْكَ
2. يَا لَيْتَ مَا لَكَ عِنْدِي مِنْ الْهَوَى، لِي عِنْدَكَ
3. فَطَالَ لَيْلُكَ بَعْدِي، كَطَوَّلَ لَيْلِي بَعْدَكَ
4. سَلَّنِي حَيَاتِي أَهْبِيهَا، فَلَسْتُ أَمْلِكُ رَدَّكَ
5. الدَّهْرُ عِبْدِي، لَمَّا أَصْبَحْتُ، فِي الْحَبِّ، عِبْدَكَ

1. “Umutlar seni rıza olarak gördüler ve seni geçemediler
2. Sende gördüğüm istekler bende olsaydı benimkiler de sende olsaydı
3. Benden sonra gecelerin uzadı nasıl ki senden sonra da benim gecelerim uzadı
4. Hayatımı iste sana vereyim seni geri çevirmem mümkün değildir
5. Sevgide senin kölen olduğumda zaman da benim kölem oldu.”¹⁴⁴

İbn Zeydûn bu ve benzeri şiirlerini, aşkı içselleştirip iliklerine kadar yaşadığı ve sevgilisiyle birlikte olduğu dönemde yazmıştır. Bu şiirlerinden sonra yine aşk içerikli fakat hüznü dolu şiirler yazmıştır. Yanık nağmeler, ayrılıktan dolayı duyulan hasret acısı, bu dönem şiirlerinde hissedilmektedir. Şu sözlerinden de anlaşılacağı gibi, İbn Zeydûn’un dünyası kararmış ve gözyaşına boğulmuştur.¹⁴⁵

[مجزوء الخفيف]

1. يَا غَزَالًا! أَصَارَنِي مَوْثِقًا، فِي يَدِ الْمِحْنِ
2. إِنِّي، مُذْ هَجَرْتَنِي، لَمْ أَذُقْ لَذَّةَ الْوَسْنِ
3. لَيْتَ حَظِّي إِشَارَةٌ مِنْكَ، أَوْ لِحْظَةٌ عَنِّي
4. لَيْسَ لِي عِنْدَكَ مَذْهَبٌ؛ فَكَمَا شِئْتَ لِي فَكُنْ

1. “Ey beni çilenin elinde kelepçeleleyen ceylan!
2. Bana küstüğün günden beri uykudan bir tat alamadım

¹⁴⁴ İbn Zeydûn, *age.*, s. 207; El-Mağğarî, *age.*, III, 280.

¹⁴⁵ El-Mağğarî, *age.*, III, 280.

3. Keşke benim şansım senden gelen bir işaret olsaydı Veya benimle bir an bile olsa ilgilenmen olsaydı
4. Benim senden başka gideceğim bir yolum yoktur. Benim için nasıl dilemişsen bana karşı öyle ol.”¹⁴⁶

6.2. Hezeliyye Risâlesi

İbn Zeydûn bu risâlesini, Vellâde sevgisi konusunda yarıştığı Vezir İbn ‘Abdûs’a hitaben sevgilisi Vellâde’nin diliyle alaycı bir üslup kullanarak yazmıştır.¹⁴⁷ Bazı sosyal olaylara yer vermesi veya telmihte bulunması sebebiyle tarihî bakımdan olduğu kadar Arap filolojisi açısından da önemlidir. Risâlede el-Câhız’ın (255/869) *Risâletü’l-Terbî ve’t-Tedvîr*’inin etkisi açıkça görülmektedir. Risâle, İbn Nübâte el-Mısırî (768/1366) tarafından *Serhu’l-Uyûn fî Şerh-i Risâleti İbn Zeydûn* adıyla şerh edilmiştir. (İstanbul 1275; Kahire 1278, 1290,1377/1957) Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim *Tercüme-i Serhu’l-Uyûn fî Şerh-i Risâleti İbn Zeydûn* adıyla Osmanlıca’ya çevirmiştir. (İstanbul 1257)¹⁴⁸

6.3. Ciddiyye Risalesi

İbn Zeydûn, hapisteyken Ebu’l-Hazm b. Cehver’e hitaben yazdığı bu risâlede kendisinin affedilmesini istemektedir.¹⁴⁹ Risâle, şairin edebî gücünü göstermesi, Cahiliyye devri ve İslamî dönemde meydana gelen olaylara yer vermesi bakımından da önemlidir. Risâle, Salahaddin eş-Şafedî (ö. 764/1362) tarafından *Tamamü’l-Mütûn fî Şerh-i Risâleti İbn Zeydûn* adıyla şerhedilmiş, bu şerhi, Muhammed Reşîd es-Saffâr (Bağdat 1327/1909) Ebu’l-Faql İbrahim (Kahire 1389/1969) yayımlamışlardır.¹⁵⁰

Yukarıda zikri geçen Hezeliyye ve Ciddiyye Risâleleri bu çalışmanın konusu içerisinde yer almaktadır. İkinci bölümde bu risâleler hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilecektir.

¹⁴⁶ İbn Zeydûn, *age.*, s. 306; El-Mağkarî, *age.*, III, 286.

¹⁴⁷ ‘Abbâs, *age.*, s. 154.

¹⁴⁸ Rahmi Er, “İbn Zeydûn”, *DİA*, XX, 465.

¹⁴⁹ İbn Bessâm, *age.*, s. 336.

¹⁵⁰ Rahmi Er, “İbn Zeydûn”, *DİA*, XX, 465.

6.4. Nûniyye Kasidesi

İbn Zeydûn'un bu kasidesi hece ölçüsü ile yazılmıştır. Fâilun vezninin her mısradaki bir defa olmak üzere dört kez tekrarından ibarettir, tamamı elli beyittir.¹⁵¹ İbn Zeydûn, bu kasidesini, sevgilisi Vellâde için yazmıştır.¹⁵² Kaside'nin tamamı dîvânında mevcuttur.¹⁵³

İbn Zeydûn, bu kasidesinde sevgilisinden sözünde durmasını istiyor ve geçmiş günlerin özlemini duyuyor. Bu kasidede şairin duyguları; şikâyet ve azarlama, acı ve geçmiş hatıralar, şefkat ve ümit arasında gidip gelmektedir. eş-Şafedî, Nûniyye kasidesi hakkında şunları söylemiştir: "Bazı edebiyatçılar şunları söylemiştir: Beyaz elbise giyen, akik taşından yapılmış yüzük takan, Ebû 'Âmir kıraatini okuyan, İmam Şafii'den fıkıh öğrenen ve İbn Zeydûn şiirlerini rivayet eden kimse tam olarak kendini yetiştirmiştir. İbn Zeydûn güzel nazmından ve kolay mânâlarından dolayı 'Buhteriyu'l-Mağrib' şeklinde isimlendirilmiştir."¹⁵⁴

İbn Zeydûn'un kasidesi, şiirin en güzel örneğidir. Şair bu kasidesinde kırılmış kalbinin hissettiklerinin dışına çıkmamıştır. Asılları birbirine bağlı olan bu fasıllar şu şekilde açıklanabilir:¹⁵⁵

(1-19) arası beyitlerde İbn Zeydûn,¹⁵⁶ şimdiki zamanın ve gelecek zamanın özelliklerini anlatmıştır. Bu beyitlerin aralarında vefayı, sürekli sevmeyi ve acı veren olaylara karşı sabırlı olmayı pekiştiren beyitler vardır.

(20-23) arası beyitlerde¹⁵⁷ yakarışlarda bulunmuş ve karakter özelliklerini hislerine katmıştır.

(24-34) arası beyitlerde¹⁵⁸ sevgilisini övmüştür.

(35-50) arası beyitlerde¹⁵⁹ ise, kaybolan geçmişini şimdiyle kıyaslayarak, vefaya vurgu yaparak yakarışlarına tekrar etmiştir. Kasidesini bitirirken zelil bir sükûnete kavuşmak için şefkat ve selamet dilemiştir.

¹⁵¹ Muhammed Bûzîne, *Nûniyyetu İbn Zeydûn*, Muhammed Bûzîne Eserleri, byy., 1995, s. 13.

¹⁵² El-Mağkarî, *age.*, III, 275.

¹⁵³ İbn Zeydûn, *age.*, s. 298-303.

¹⁵⁴ eş-Şafedî, *age.*, VII, 91.

¹⁵⁵ Bûzîne, *age.*, s. 14.

¹⁵⁶ İbn Zeydûn, *age.*, s. 298-300.

¹⁵⁷ *ae.*, s. 300.

¹⁵⁸ *ae.*, s. 300-301.

İbn Zeydûn sevgilisinden ayrı kaldığı için duyduğu üzüntüyü herkesin bilmesini istemiştir. Ayrıca güler yüzlü halinin kaybolduğunu ve artık ağlamaya başladığını, geçen zamanda düşmanlarının iki sevgilinin arasını nasıl bozmak isteklerine kulak verdiğini ve o iki sevgilinin de ayrılmaktan korkmadıkları için kavuşmayı da ümit etmediklerini herkesin bilmesini istemiştir.¹⁶⁰

İbn Zeydûn'un bu kasidesinin öneminden dolayı, kasidenin tamamı ve tercümesi ile birlikte aşağıda verilmiştir.¹⁶¹

[البسيط]

1. أَضْحَى التَّنَائِي بَدِيلاً مِنْ تَدَانِينَا، وَنَابَ عَنِ طَيْبِ لُقْيَانَا تَجَافِينَا
2. أَلَا وَقَدْ حَانَ صُبْحُ الْبَيْنِ، صَبَحْنَا حَيْنٌ، فَقَامَ بِنَا لِلْحَيْنِ نَاعِينَا
3. مَنْ مَبْلُغُ الْمَلْبَسِينَا، بَانْتِرَاجِهِمْ، حُزْنًا، مَعَ الدَّهْرِ لَا يَبْلَى وَيُبْلِينَا
4. أَنَّ الزَّمَانَ الَّذِي مَا زَالَ يُضْحِكُنَا، أَنْسَا بِقُرْبِهِمْ، قَدْ عَادَ يُبْكِينَا
5. غِيظَ الْعِدَا مِنْ تَسَاقِينَا الْهَوَى فِدَعُوا بِأَنْ نَعَصَّ، فَقَالَ الدَّهْرُ آمِينَا
6. فَانْحَلَّ مَا كَانَ مَعْقُودًا بِأَنْفُسِنَا؛ وَأَنْبَتَ مَا كَانَ مَوْصُولًا بِأَيْدِينَا
7. وَقَدْ نَكُونُ، وَمَا يُخَشَى تَفَرَّقْنَا، فَالْيَوْمَ نَحْنُ، وَمَا يُرْجَى تَلَاقِينَا
8. يَا لَيْتَ شِعْرِي، وَلَمْ نُعْتَبِ أَعَادِيكُمْ هَلْ نَالَ حَظًّا مِنَ الْعُتْبَى أَعَادِينَا
9. لَمْ نَعْتَقِدْ بَعْدَكُمْ إِلَّا الْوَفَاءَ لَكُمْ رَأْيًا، وَلَمْ نَتَقَلَّدْ غَيْرَهُ دِينَا
10. مَا حَقَّقْنَا أَنْ نُفَرِّقُوا عَيْنَ ذِي حَسَدٍ بِنَا، وَلَا أَنْ تَسْرُوا كَاشِحًا فِينَا
11. كُنَّا نَرَى الْيَأْسَ تُسَلِّينَا عَوَارِضَهُ، وَقَدْ يَيْسُنَا فَمَا لِلْيَأْسِ يُغْرِينَا
12. بِنْتُمْ وَبِنَا، فَمَا ابْتَلَتْ جَوَانِحُنَا شَوْقًا إِلَيْكُمْ، وَلَا جَفَّتْ مَاقِينَا
13. نَكَادُ، جِبْنَ تَنْجِيكُمْ ضَمَائِرُنَا، يَقْضِي عَلَيْنَا الْأَسَى لَوْلَا تَأْسِينَا
14. خَالَتْ لِفَقْدِكُمْ أَيَّامُنَا، فَعَدَّتْ سُودًا، وَكَانَتْ بِكُمْ بِيضًا لَيَالِينَا

¹⁵⁹ a.e., s. 301-303.

¹⁶⁰ Bûzîne, age., s. 14- 15.

¹⁶¹ İbn Zeydûn, age., s. 298-303; El-Mağğarî, age., III, 275-277.

15. إِذْ جَانِبُ الْعَيْشِ طَلَّقَ مِنْ تَأْلُفِنَا؛
وَمَرْبَعُ اللَّهْوِ صَافٍ مِنْ تَصَافِينَا
16. وَإِذْ هَصَرْنَا فُنُونَ الْوَصْلِ دَانِيَةً
قَطَافُهَا، فَجَنَيْنَا مِنْهُ مَا شِينَا
17. لَيْسَقَ عَهْدُكُمْ عَهْدُ السَّرُورِ فَمَا
كُنْتُمْ لِأُرُوحِنَا إِلَّا رِيَاحِينَا
18. لَا تَحْسَبُوا نَأْيَكُمْ عَنَّا يَغَيِّرُنَا؛
إِذْ طَالَمَا غَيَّرَ النَّأْيُ الْمُحِبِّينَا!
19. وَاللَّهِ مَا طَلَبْتَ أَهْوَاؤَنَا بَدَلًا
مِنْكُمْ، وَلَا انصَرَفْتَ عَنْكُمْ أَمَانِينَا
20. يَا سَارِيَّ الْبَرْقِ غَادِ الْقَصْرِ وَاسْقِ بِهِ
مَنْ كَانَ صِرْفَ الْهَوَى وَالْوُدَّ يَسْقِينَا
21. وَاسْأَلْ هُنَالِكَ: هَلْ عَنَى تَذَكُّرُنَا
إِلْفًا، تَذَكُّرُهُ أَمْسَى يَعْنِينَا؟
22. وَيَا نَسِيمَ الصَّبَا بَلِّغْ تَحِيَّتَنَا
مَنْ لَوْ عَلَى الْبُعْدِ حَيًّا كَانَ يَحِينَا
23. فَهَلْ أَرَى الدَّهْرَ يَقْضِينَا مُسَاعِفَةً
مِنْهُ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ غِيًّا تَقَاضِينَا
24. رَبِيبُ مُلْكٍ، كَأَنَّ اللَّهَ أَنْشَأَهُ
مِسْكَأً، وَقَدَّرَ إِنْشَاءَ الْوَرَى طِينَا
25. أَوْ صَاغَهُ وَرِقًا مَحْضًا، وَتَوَجَّهْ
مِنْ نَاصِعِ النَّبْرِ إِبْدَاعًا وَتَحْسِينَا
26. إِذَا تَأَوَّدَ آدَتُهُ، رَفَاهِيَّةً،
تُومُ الْعُقُودِ، وَأَدَمَّتُهُ الْبُرَى لِينَا
27. كَانَتْ لَهُ الشَّمْسُ ظِنْرًا فِي أَكْلَتِهِ،
بَلْ مَا تَجَلَّى لَهَا إِلَّا أَحَابِينَا
28. كَأَنَّمَا أُتْبِتَتْ، فِي صَحْنٍ وَجَنَّتِيهِ،
زُهْرُ الْكَوَاكِبِ تَعْوِيدًا وَتَرْزِينَا
29. مَا ضَرَّ أَنْ لَمْ نَكُنْ أَكْفَاءَهُ شَرْفًا،
وَفِي الْمَوَدَّةِ كَافٍ مِنْ تَكَايُفِينَا؟
30. يَا رَوْضَةً طَالَمَا أُجْنِتْ لَوْ أَحْظَنَّا
وَرَدَاءً، جَلَاهُ الصَّبَا غَضًّا، وَنَسْرِينَا
31. وَيَا حَيَاةَ تَمَلِّينَا، بَزَهْرَتِيهَا،
مُنَى ضُرُوبِيَّ، وَلِذَاتِ أَفَانِينَا
32. وَيَا نَعِيمًا خَطَرْنَا، مِنْ غَضَارَتِيهِ،
فِي وَشِي نَعْمَى، سَحَبْنَا دَيْلَهُ جِينَا
33. لَسْنَا نُسَمِّيكَ إِجْلَالًا وَتَكْرِمَةً؛
وَقَدْرُكَ الْمُعْتَلِي عَنِ ذَاكَ يُغْنِينَا
34. إِذَا انْفَرَدَتْ وَمَا شُورِكْتِ فِي صِفَةٍ،
فَحَسْبُنَا الْوَصْفُ إِيْضَا حَاقًا وَتَبِينَا
35. يَا جَنَّةَ الْخَلْدِ أَبْدَلْنَا، بِسِدْرَتِيهَا
وَالْكَوْثَرَ الْعَذْبَ، زَقُومًا وَغَسَلِينَا
36. كَأَنَّنَا لَمْ نَبِتْ، وَالْوَصْلُ ثَالِثُنَا،
وَالسَّعْدُ قَدْ غَضَّ مِنْ أَجْفَانِ وَأَشِينَا

37. سِرَانٍ فِي خَاطِرِ الظُّلَمَاءِ يَكْتُمُنَا، حتى يكادَ لسانُ الصُّبْحِ يُفْشِينَا
38. لَا عَرَوْ فِي أَنْ ذَكَرْنَا الحَزْنَ حِينَ نَهَتْ عَنْهُ النَّهْيُ، وَتَرَكْنَا الصَّبْرَ نَاسِيْنَا
39. إِنَّا قَرَأْنَا الأَسَى، يَوْمَ النَّوَى، سُورًا مَكْتُوبَةً، وَأَخَذْنَا الصَّبْرَ تَلْفِينَا
40. أَمَا هَوَاكَ، فَلَمْ نَعِدْ بِمَنْهَلِهِ شُرْبًا وَإِنْ كَانَ يُرْوِينَا فَيُظْمِينَا
41. لَمْ نَجِفْ أَفَقَ جَمَالِ أَنْتِ كَوَكْبُهُ سَالِيْنَ عَنْهُ، وَلَمْ نَهْجُرْهُ قَالِيْنَا
42. وَلَا اخْتِيَارًا تَجَنَّبْنَا عَنْ كَتَبِ، لَكُنْ عَدَّتْنَا، عَلَى كُرْهِ، عَوَادِيْنَا
43. نَاسَى عَلَيْكَ إِذَا حُنْتُ، مُشَعَّعَةً، فِيْنَا الشُّمُولُ، وَغَنَانًا مُغْنِيْنَا
44. لَا أَكُوسُ الرِّاحِ تُبَدِي مِنْ شَمَائِلِنَا سِيْمَا ارْتِيَاحِ، وَلَا الأَوْتَارُ تُثْبِتُنَا
45. دُومِي عَلَى العَهْدِ، مَا دُمْنَا، مُحَافِظَةً، فَالْحُرُّ مَنْ دَانَ إِنْصَافًا كَمَا دِينَا
46. فَمَا اسْتَعَضْنَا خَلِيلاً مِنْكَ يَحْبِسُنَا وَلَا اسْتَقْدْنَا حَبِيْبًا عَنْكَ يَثْبِتُنَا
47. وَلَوْ صَبَا نَحْوَنَا، مِنْ عُلُوِّ مَطْلَعِهِ، بَدْرُ الدُّجَى لَمْ يَكُنْ حَاشَاكَ يُصِيبُنَا
48. أَوْلِي وَفَاءً، وَإِنْ لَمْ تَبْدُلِي صِلَةً، فَالطَّيْفُ يُفْنِعُنَا، وَالدَّكْرُ يَكْفِينَا
49. وَفِي الجَوَابِ مَتَاعٌ، إِنْ شَفَعْتَ بِهِ بِيضَ الأَيَادِي، الَّتِي مَا زِلْتَ تُؤَلِينَا
50. عَلَيْكَ مِنَّا سَلامُ اللهِ مَا بَقِيْتُ صَبَابَةً بِكَ نُخْفِيهَا، فَتَخْفِينَا

1. “Yakınlığımızın yerini aldı
Sabahki ayrılık,
Geldi ayrılma anı
tatlı beraberliğimizden
2. Yazık, ayrılık sabahı yaklaştığında
Ölüm selamliyordu, bizi şafakta
Böylece veriyordu ölüm habercisi
Ölüm haberimizi

3. Kim taşır hüznü haberi
Felaket giysisine bürünen kişilere,
Zamanın tüketemediği hüznü
Tüketiyor bizi şimdi.
4. Bizi birbirimize yaklaştıran,
Yakınlığımızdan güldüren
Bize hoş vakit geçirten kader,
Ağlamaya terk etti şimdi bizi.
5. Kızıyordu düşmanlar, birbirimize aşk kadehleri sunmamıza
“Boğazınıza dursun” diyorlardı
Kader de katıldı şimdi onlara
Ve “âmin” dedi.
6. Gevşetti böylece aramızdaki bağları
Koparttı
Kesip attı, elimizin ulaşabildiği güzellikleri.
7. Korkmaksızın buluşuyorduk
Ayrılık girmesinden,
Ama bugün,
Artık buluşma ümidi kalmayan kişiler gibiyiz
8. Düşmanlarımızın hoşnut değildi bizden
Bunu biliyorum
Keşke sizden hoşnut olsalardı
9. Bağlı kaldık, sizden sonra
Sadece yine size
Seçmedik başka bir din.

10. İçimizdeki hasetçi kişileri
Sevmedik biz onları,
Sevindirmemiz de beklenemez
11. Umutsuzluk sıkıntılar teselli ediyordu bizi
Şimdi ise hüznün doluyuz
Fakat neden doldurmuyor sevgiyle kalbimizi
Bu hüznüler.
12. Siz ayrıldınız biz de ayrıldık
Ama size olan istekve arzudan dolayı
Ne göğüs kemiklerimiz sıhhate kavuştu
Ne de gözyaşlarımız dindi
13. Olmasaydı tahammül gücümüz,
Neredeyse mahvolacaktık üzüntüden
Kulağınıza gizlice fısıldadığımızda
Samimi, içten duygularımızı
14. Değişti günlerimiz, karardı sizin yokluğunuzla
Oysa beraberken
Gecelerimiz bile bembeyazdı
15. Yaşamımızın bir bölümü ne zevkliydi
Dostluğumuzdan dolayı
Onun saflığından ve temizliğinden
Eğlenceye giden yolumuz tertemizdi,
16. Meyvelerini veren aşk ağacının dallarını eğerken
Ve oradan dilediğimizi koparıırken
17. Sulansın sevinç günlerimiz ile

Arkadaşlık günlerimiz,
Ruhlarımız için siz,
Güzel kokulu bitkilerdiniz

18. Değiştirmiş de olsa bazen sevgilileri
Uzun mesafeler,
Düşünme bizi değiştireceğini
Uzak ayrılıkların.
19. Yemin ederiz Allah'a,
Olmadı senden başkası isteğimiz,
Ümidimizi de kesmedik sizden.
20. Ey gece seyahat eden şimşek ışığı,
Git saraya sabahleyin,
İçir, bize aşk ve sevginin saf içkilerini içiren kişiye.
21. Ve orada sor,
Rahatsız etti mi düşüncelerimiz
Kendisini sürekli düşündüğümüz dostu.
22. Ey sabâ rüzgârının ılık esintisi,
Uzaktan da olsa selamladığında
Bize hayat veren kişiye selam götür
23. Yardım istediğimiz kusursuz dahi olsa
Kendiliğinden bize yardım ettiği
Hiç görülmuş müdür, o kişinin.
24. Rabib el-Mülk'tür O,
Diğer insanların çamurdan yaratılmasını takdir eden Allah
Sanki miskten yaratmış onu

25. Ya da Allah, sanki saf gümüştan yaratmış onu
Ve parlak, yerli altından yapılmış bir taç giydirmiş
Yaratıklar arasında tek ve güzel olsun diye
26. Refah içinde büyüdüğünden
Eğildiğinde gerdanlığının incileri çökertiyor onu
Kanatıyor halhal
Nazikliğinden tenini.
27. Güneş sanki nazik bir hemşire gibidir
Onu gölgelemede
Böyle olmasına karşın göstermedi güzelliğini güneşe
Kısa anlardan başka
28. Şakaklarının çıkış yerini kaplamıştı yıldızlar,
Sanki kötülöklere karşı bir kalkan
Ve bir süs gibi
29. Ne zararı var asalette denk olmayışımızın ona,
Eşitlik vardır çünkü, karşılıklı aşkta
30. Ey önceleri,
Gençlik sevgisinin ürettiği taze güller
Ve bakışlarımızın topladığı beyaz güller bulunan bahçe,
31. Ey parlaklığıyla, her türlü arzu ve zevkleriyle
Bizi eğlendiren, bize neşe veren hayat,
32. Ah o günler,
O günlerde biz,
Çeşitliliğinden dolayı zevk içinde yürüdük

Ve eteklerini sürüdüğümüz gümüşle süslenmiş ipek elbiselerle giyindik

33. Anmadık adınızı şiirimizde
Sana saygı ve hürmetimizden,
Dahası gereksiz kılar bunu,
Senin yüce mevkiin.
34. Teksin sen çünkü,
Hiçbir sıfatla da yok benzerin
Yeter bize seni tanımlamak
Salt göstererek farklılıklarını başkalarından.
35. Ey ölümsüz bahçe, (biliyor musun)?
Şimdi bize
Nilüfer çiçeği ve tatlı Kevser yerine
Zakkum ve gıslîn sunuldu
36. Sevgi birliğinin üçüncümüz olduğu bir gece geçirmediğimiz sanki
Saadetimizin, jurnalcilerin göz kapaklarını çökerttiği bir gecemiz olmadı
sanki.
37. İki gizem, muamma gibiydik,
Bizi gizleyen karanlığın ortasında
Neredeyse sabahın dili açığa vuracaktı bizi.
38. Yasaklar bizi ondan menettiğinde
Şaşırtıcı değildir hüznümüzü dile getirmemiz ve
Bizi unutan sabrı terk etmemiz.
39. Okuduk, ümitsizlik, keder dersini / ayrılık günü
Çünkü o keder,
Sûrelerdi bizim için ilahî emirle yazılan

Bu yüzden biz de, telkinle sabra sarıldık.

40. Gelince sana olan sevgiye
Onu içmekle kıyaslayamayız hiçbir içkiyi
Ne kadar içersek ondan
O kadar fazla susuyoruz çünkü.
41. Yokluğundan dolayı kendimizi teselli ederek
Terk edemeyiz, senin yıldızın olduğun hiçbir güzellik ufkunu
Nefretten ötürü de terk etmedik onu
42. İsteyerek de ondan uzaklaşmadık,
Ancak istemeyerek yaşadığımız talihsizlikler ayırdı bizi ondan.
43. Biz üzgünüz senin yokluğundan,
Suyla karışık şarap aramızda el değiştirirken ve
Şarkı söylerken bize şarkıcılar
44. Şimdi, geri getiremiyor saadetimizi
Şarap kadehleri,
Çalgı telleri de eğlendiremiyor bizi.
45. Dur sözünde sen de
Bizim sözümüzde durduğumuz gibi
Çünkü kendisine muamamele edildiği gibi muamele edendir
Hür kişi
46. Dostumuz olmadı senin yerine
Bizi hapsedecek
Bir sevgili de olmadı
Bizi senden çevirecek.

47. Heyecanlandırmaz bizi,
Karanlığı aydınlatan ay
Ufukta bize doğru yönelse de.
Özür dilerim ayı andığım için.
48. Ağlıyorum sana bağlılıktan
Cömertlik gösterip, vermesen de bana beraber olma fırsatı
Bir hayal de tatmin eder bizi
Hatırlamak da yeter bize
49. Bizim için olumlu bir şey olacak cevabında
İhsanda bulunduğun, vermekte devam ettiğin
Lütuflardan eklersen eğer
50. Gizlemeye çalıştığımız, fakat bizi yine de açığa vuran
Sana karşı aşırı tutkumuz devam ettiği sürece
Allah'ın selamı üzerine olsun"¹⁶²

İbn Zeydûn Arap edebiyatına yukarıda bahsedilen eserleriyle önemli katkıda bulunmuştur. İbn Zeydûn'un klasik Arap şiir divanı özelliklerini taşıyan ve günümüze kadar ulaşmış divânı, Vellâde'nin aşkı konusunda rakibi olan vezir İbn 'Abdûs'a yazdığı Hezeliyye Risâlesi, hapisten kurtulmak için dönemin melikine yazdığı Ciddiyye Risâlesi ve kırık kalbini yansıttığı Nûniyye Kasidesi edip kişiliğini ve edebiyattaki maharetini açıkça ortaya koymaktadır.

İkinci bölümde yukarıda kısaca bahsedilen Hezeliyye ve Ciddiyye risaleleri ele alınacaktır ve Arap dili ve edebiyatındaki yerleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

¹⁶² Tercümenin tamamı Rahmi Er'in şu makalesinden alınmıştır: Rahmi Er, agm., s. 186-193.

İKİNCİ BÖLÜM

ER-RİSÂLETÜ'L-HEZELİYYE VE ER-RİSÂLETÜ'L- CİDDİYYE ADLI ESERLERİN ARAP DİLİ VE EDEBİYATINDAKİ YERLERİ

İbn Zeydûn'un eserleri başlığı altında iki risalesinden bahsedilmişti. Bunlar *er-Risâletü'l-Hezeliyye* ve *er-Risâletü'l-Ciddiyye* eserleriydi. Çalışmanın bu bölümünde İbn Zeydûn'un bu iki risâlesi Arap dili ve edebiyatı yönünden incelenmeye, ayrıca risâlelerin tahlillerine, risâlelerde kullanılan deyimler, atasözleri ve Arap şiirlerine yer verilecek ve bunların açıklaması yapılmaya çalışılacaktır. Risâlelere geçmeden önce Arap edebiyatındaki risâle kavramının kısaca açıklanmasının faydalı olacağı düşünülmüştür.

1. Arap Edebiyatında Risâle Kavramı

Sözlükte “göndermek” anlamındaki irsâl kelimesinden isim olan risâle (çoğulu resâil) “sözlü veya yazılı mesaj iletme” manasında elçilik demektir. Elçinin ilettiği yazılı mesaja ve küçük kitaba da risâle denilmiştir.¹⁶³ Risâle kelimesi zamanla; kitap, mektup, hitap, makale, inceleme, araştırma ve monografi anlamlarında da kullanılmıştır. Modern Arapçada risâle ilmî tez anlamını da kazanmış olup “risâletü't-dukto, risâletü'l-mâcester” şeklinde kullanılmaktadır. Kurân-ı Kerim'de risâletin terim olarak manası ise; “bir mesajın sözlü olarak ifadesi ve iletilmesidir.” Kelime, Kurân-ı Kerim'de tekil ve çoğul olarak on yerde geçmektedir.¹⁶⁴ Bunların “bilgi, mesaj ve haberi etkili bir biçimde iletme” anlamındaki tebliğ kavramıyla kullanılması, risâletin “iyi, yararlı ve güzel olan mesaj” manasına geldiğini göstermektedir.¹⁶⁵

Risâle kelimesinin kişiler arasındaki yazışmalara isim olmasından başka, zaman içinde ilk örneklerinin mektup formunda olması sebebiyle monografi tarzı eserlere de bu isim verilmiştir. İlk defa Mervan b. Hâkem'in (ö. 65/685) soyundan gelen halifeler döneminde bilginin aktarımı risâle formunda gerçekleşmiştir. İslâm'ın ilk yıllarındaki

¹⁶³ İbn Dureyd Ebû Bekir Muhammed b. Hasan el-Ezdî el-Başrî, *Cemheretu'l-Luğa*, “r-s-l”, Dâru Sâdır, Beyrut, tsz., II, s. 335; Şemseddîn Sâmî, *Qâmûsü Türkî*, “r-s-l”, Çağrı Yayınları., İstanbul, 1978, s. 662.

¹⁶⁴ İlgili ayetler için bkz. A'râf 7/62-68-79-93-144, Mâide 5/67, En'âm 6/124, Ahzâb 33/39, Cin 72/23-28.

¹⁶⁵ Muhammed Fuad Abdalbâki, *el-Mu'cem*, “r-s-l”, s. 344.

olaylarla ilgili olarak bilgi edinmek isteyen Abdülmelik b. Mervan (ö. 85/705) dönemin ünlü fakihlerinden ‘Urve b. Zübeyr’e (ö. 94/712) mektup yazmış, o da istenen bilgileri risâle (mektup) şeklinde kendisine ulaştırmıştır. Mektupla bilgi aktarımı, yazara çeşitli kolaylıklar sağladığı ve esere bir sohbet havası kattığı için daha sonraki zamanlarda da benimsenmiştir. Söz konusu kolaylıklardan biri, katı ve yerleşik kuralların izin vermeyeceği bazı şahsî görüşleri daha rahat ifade edebilme imkânıydı. Zira ilmî ölçülere göre aktarılan bilginin bir dayanağa oturtulması gerekiyordu. Mektup tarzında yazılan monografilerde ise bu zorunluluk yoktu. Bu sebeple bireysel düşüncelerin ve kabullenilmiş değer yargılarıyla çelişen fikirlerin ifade edilmesi için risâle formuna başvuruluyordu. İlk Abbâsî halifeleri dönemindeki dînî, askerî, ictimâî, siyasî ve mâlî kurumların en mükemmel analiz ve eleştirilerinden biri olan İbnü’l-Muqaffa’nın (ö. 142/760) eseri *Risâletü’s-Şahâbe* başlığını taşır. Eser *Risâletü’s-Siyâse* ve *er-Risâletü’l-Hâşimiyye* olarak da anılır. el-Câhız’ın felsefe, kozmoloji, astroloji, sihir ve müzik gibi konulara dair *Risâletü’t-Terbî’* ve *t-Tedvîr*’i ile bu çalışmanın da konusu olan İbn Zeydûn’un Vezir İbn ‘Abdûs’a hitaben sevgilisi Vellâde’nin ağzından yazdığı, *er-Risâletü’l-Hezeliyye*’si, cinler alemine gerçekleştirilen bir seyahat çerçevesinde Ebu’l-‘Alâ el-Ma‘arrî’nin (ö. 449/1058) dînî ve felsefî problemleri özgün bir yaklaşımla ele aldığı *Risâletü’l-Ğufrân*’ı, İbn Şüheyd’in (ö. 426/1035) aynı yöntem içinde edebî problemleri çağdaşlarının anlayışlarından farklı bir görüş açısıyla işlediği *Risâletü’t-Tevâbi*’ ve *z-Zevâbi*’i klasik Arap edebiyatının şaheserleri olarak değerlendirilir.¹⁶⁶

2. er-Risâletü’l-Hezeliyye

İbn Zeydûn bu risâlesinde nesri, şiir âlemine yükseltmiştir. Bu durum, Hezeliyye ve Ciddiyye risâlelerinde nesirde zirve yaptığından, duygusal ve siyasi hayatı ile dram ve mizah yönlerini ortaya koyduğundan daha belirgindir. İbn Zeydûn bütün dehasını kullanarak nesri şiir gibi kullanmıştır.

2.1. Arap Edebiyatında Hezl

Sözlükte “şaka, latife yapmak, eğlenmek” mânâsına gelen Arapça “هَزَلٌ” kelimesi “şaka, mizah, latife, alay ve eğlence” anlamlarında isim olarak da kullanılır. Aynı kökten gelen “hüzelâ” kelimesi de bu anlamdadır. Kelimenin sözlük manası ise; “sert sözün

¹⁶⁶ Risâle kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Rahmi Er, “Risâle”, *DİA*, XXXV, 112-116.

yumuşak ve rahat bir şekilde ifade edilmesi, sözün değişik anlatım tarzlarıyla ifade edilmesi” şeklindedir.¹⁶⁷ Hezl, ciddiyetin zıttıdır.¹⁶⁸

Hezl, Kurân-ı Kerim’de sadece bir yerde geçmekte ve “ilâhî kitabın hak ile batılı, doğru ile yanlış birbirinden ayıran gerçek ve ciddi bir söz olduğu, şaka ve mizah olmadığı” şu ayette belirtilmektedir:

إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ

“Şüphesiz Kurân-ı Kerim, hak ile batılı ayıran bir sözdür. O, asla bir şaka değildir.”¹⁶⁹

Ayette, şaka ve mizah ifade eden sözlerin kesin hüküm bildirmeyeceği ifade edilmiştir.

Belâgat âlimlerine göre mânâyâ güzellik veren bedî’î sanatlardan sayılan “hezl”in temel amacı mizah üslubuyla ciddi bir hususu pekiştirmek olduğundan şaka, latife ve mizahla karışık halde bulunur. Önceki kaynaklarda bu türün tanımı şu şekilde yapılmıştır: الهزل الذي يراد به الجد “Ciddiyetin kastedildiği şakadır.”¹⁷⁰ Hezlin bu çeşidi edebî bir sanat olarak kabul edilip belâgat kitaplarında ele alınırken, ciddiyet amacı taşımayan hezl söz konusu edilmemiştir.¹⁷¹

2.1.1. el-Câhız’ın Hezl Edebiyatındaki Yeri

Edebiyatta hezl türüne ilk dikkat çeken âlim olan el-Câhız, İbrahim b. Hânî’nin açık saçık, eğlenceli, hezl ve mizah karışımı birçok sözünün bulunduğunu belirtmiş, hezl ve mizahın ciddi şeylerle uğraşmaktan yorulup bunalan kişileri neşelendirdiğini ifade ederek bu türün yararını anlatmıştır.¹⁷² Ayrıca el-Câhız’ın, Muhammed b. Abdulmelik’e

¹⁶⁷ İbn Manzûr Muhammed b. Mukrim el-Mısırî, *Lisânu’l-Arab*, “h-z-l”, Dâru Sâdır, Beyrut, tsz.

¹⁶⁸ İbn Dureyd, *age.*, “z-h-l”, III, 19.

¹⁶⁹ Târık, 86/13-14.

¹⁷⁰ el-Hâfîb el-Kazvînî, *el-Îdâh fî ‘Ulûmi’l-Belâğa*, Dâru İhyâi’l-Ulûm, Beyrut, 1998, s. 351.

¹⁷¹ İsmail Durmuş, “Hezl”, *DİA*, XVII, 304-306.

¹⁷² Ebû Osmân ‘Amr Bin Bahr el-Câhız, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, 7. Baskı, Mektebetü’-Hancî, Kâhire, 1988, I, 93.

gönderdiği *Risâletün fi'l-Ciddi ve'l-Hezl* adında bir risalesi vardır. el-Câhız burada hezli ve ciddiyeti bir arada kullanmıştır.¹⁷³

el-Câhız yaratılıştan şaka ve mizaha meyilli birisiydi. Bunun en büyük kanıtı kitabının değişik yerlerine serptiği nadide şeyler ve yine bu konuları işleyen risâle ve kitaplarıdır. el-Câhız'ın hemen hemen her ilimde kullandığı sanat hezl sanatıydı. O, nadir olan şeylerle rahatlar, şaka yaparak dinlenirdi. Nükteleri öyle bir şekilde ortaya çıkarırdı ki istediği şekilde kişiyi etkilerdi. Gülmek onun içine yerleşmiş bir güçtü ve şaka, onun doğuştan gelen bir melekesiydi. Gülmeyi acı veren hayatın kolayca yaşanması, ağlamayı da öğüt ve ibret alınması için bir araç olarak görürdü.¹⁷⁴ Bütün bunlarla birlikte el-Câhız mizahı genel anlamda ciddiyet olarak görmezdi ve her zaman şöyle derdi:

“Genel anlamda mizahın, genel anlamdaki ciddiyetle aynı şeyler olduğunu söylemekten Allah'a sığınırım. Benim düşünceme göre: Mizahın bir kısmı ciddiyetten daha iyidir, ciddiyet ise genel olarak mizahtan daha iyidir.”¹⁷⁵ el-Câhız'ın bu sözlerinden şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür: el-Câhız mizah üslubunu çokça kullanmakla birlikte mizah ve ciddiyet üsluplarını kesin olarak birbirinden ayırmış ve bu üsluplara karşı faydacı bir yaklaşım sergilemiştir.

el-Câhız'ın, alay yeteneği ileri düzeyde olmasına rağmen şakalaşma yönü zayıf kalmıştır. O, alay etmede zirvedir. Kimi zaman tartışır, kimi zaman anlaşıp, içi ve dışı bir olan üsluplar ortaya koyar. Üslubunda hem yumuşaklık hem de sertlik vardır. Bazen okuyucuya sorar gibi yapar, bazen de onu anlamıyormuş gibi onunla yürür ve bununla da yine okuyucuyla alay eder gibidir. Bütün bunlar onun alay konusundaki gücünün göstergeleridir.¹⁷⁶

2.2. Hezeliyye Risâlesinin Konusu

Vellâde; Kurtubalı, zarif, edebiyatçı, soyları Abdurrahman b. Halef'e dayandırılan Arap halifelerine mensup bir kadındır. Ayrıca o, babası Müstekfî Billah tahttan

¹⁷³ Ebû Osmân 'Amr Bin Baħr el-Câhız, *Risâletün fi'l-Ciddi ve'l-Hezl*, I, s. 165-196 (Ebû Osmân 'Amr b. Baħr b. Maħbûb el-Başrî, *Rasâilu'l-Câhız*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000. Risâle bu kitabın içerisinde yer almaktadır.)

¹⁷⁴ Hasan, *age.*, s. 298.

¹⁷⁵ Ebû Osmân 'Amr Bin Baħr el-Câhız, *Risâletü't-Terbî'i ve't-Tedvîr*, III, s. 43-79 (Ebû Osmân 'Amr b. Baħr b. Maħbûb el-Başrî, *Rasâilu'l-Câhız*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000. Risâle bu kitabın içinde yer almaktadır.)

¹⁷⁶ Hasan, *age.*, s. 299.

indirildikten sonra vefat etmesi üzerine sosyal hayata giren, şairlerle, yazarlarla oturup kalkmaya, onlarla edebî atışmalar yapmaya başlayan bir kadındır.¹⁷⁷

İbn Zeydûn Hezeliyye risalesini bu kadın ile aralarında yaşanan ayrılık ve aralarına üçüncü bir kişinin girip onun yerine geçerek Vellâde'nin kalbini kazanması üzerine yazmıştır.¹⁷⁸ İbn Zeydûn, yaşadığı bu sarsıntılı olayları kaldıramamış ve içinde kıskançlık ve haset ateşi yanmıştır. Önce düşmanı olarak gördüğü İbn 'Abdûs'u şiirle korkutmuştur. Bütün gücüyle karşı tarafa saldırmasına rağmen, şiirin gücü olayların ayrıntılarını da kapsamaya yetmemiş bundan dolayı İbn Zeydûn nesre geçmiş ve şiirle nesri birlikte kullanarak risâlesini Vellâde'nin diliyle İbn 'Abdûs'a yazmıştır. İbn Zeydûn bu risâlesiyle, Vellâde'nin gözündeki değerini tekrar kazanmak istemiştir. İbn Zeydûn risâlesine harika bir başlangıç yapmıştır. Devamında alışlagelmedik bir şekilde İbn 'Abdûs'a sövmüş ve onunla alay etmiştir. İbn Zeydûn, edip olan sevgilisi, edip olan düşmanı ve edebiyatın çok yaygın olduğu bir çevreye karşı bütün maharetini sergilemiştir.¹⁷⁹ İbn Zeydûn bu risâlesini, İbn 'Abdûs'un elçi olarak Vellâde'ye gönderdiği kadının geri dönmesinden hemen sonra göndermiştir.¹⁸⁰

2.3. Hezeliyye Risâlesinin Kahramanları

Risâlenin içeriği şu dört kişi arasında geçmektedir.

1. Yazar: Risaleyi yazan, olayları kurgulayan ve onları açıklayan İbn Zeydûn'dur.
2. Risâleyi yazdığı farz edilen kişi: İbn Zeydûn'un yerine geçtiği, şahsiyetine büründüğü Vellâde'dir. İbn Zeydûn aslında bu risâleyi onun yazmasını istemektedir.
3. Hakkında konuşulan kişi: Vellâde ile İbn 'Abdûs arasında aracı olan kişidir.
4. Risâlenin gönderildiği kişi: Vellâde'nin kalbini kazanmak için İbn Zeydûn ile yarışan Vezir İbn 'Abdûs'tur.

¹⁷⁷ el-Hamevî, *age.*, I, 410.

¹⁷⁸ Şehâbuddîn Ahmed b. 'Abdu'l-Vahhâb en-Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, VII, 207.

¹⁷⁹ Âdab, *agm.*, s. 234.

¹⁸⁰ Cemâluddîn b. Nubâte el-Mısırî, *Serhu'l-'Uyûn fî Şerhi Risâleti İbn Zeydûn*, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1998, s. 24.

Risâlenin genel örgüsü bu dört kişi arasında geçen diyaloglardan teşekkül etmektedir.¹⁸¹

Bu durumdan anlaşılıyor ki risâlenin konusunun yaşanmış bir olay olması ve bu olayın birkaç kişi arasında geçmesi risâledeki karakterlerin de sınırlı sayıda olması sonucunu doğurmaktadır.

2.4. Hezeliyye Risâlesinin Tahlili

İbn Zeydûn risâlesine acı veren sarih bir hicivle başlamıştır:

أما بعد ، أيها المصاب بعقله ، المورط بجهله ؛ البين سقطه ، الفاحش غلظه ؛ العاثر في ذل اغتراره ، الأعمى عن شمس نهاره ؛ الساقط سقوط الذباب على الشراب ، المتهافت تهافت الفراش في الشهاب ؛ فإن العجب أكذب ، ومعرفة المرء نفسه أصوب ؛ وإنك راسلتني مستهدياً من صلتني ما صفرت منه أيدي أمثالك ، متصدياً من خلتي لما قرعت فيه أنوف أشكالك ؛ مرسلأ خيلتاك مرتادة ، مستعملاً عشيقتك قوادة

“Ey aklını kaçırmış, cehaleti yüzünden zor duruma düşmüş, kesinlikle pişman olmuş, çirkin bir yanılğı içine düşmüş, gafleti yüzünden tökezlemiş, gündüz güneşini görememiş, sineğin içeceğe düştüğü gibi içeceğe düşmüş, kelebeğin ateşe atladığı gibi ateşe atlamış kişi! Kendini beğenmek kişiyi yanıltır, kendini bilmek ise kişiyi doğruya ulaştırır. Senin gibilerin sahip olmadığı şeyler için sana yakınlaşmamı ümit ederek benimle haberleştin, benden seninle dost olmamı ve senin gibilerin aciz kalacakları şeyleri bekledin, sevgilini benimle konuşması için gönderdin, aşığına bu işi halletmesi için kullandın.”¹⁸²

İbn Zeydûn’un risâlesine böyle bir giriş cümlesi ile başlaması; içerisinde bulunduğu psikolojik durumu ortaya koyması ve muhatap hakkında zihin dünyasının nasıl şekillenmiş olduğunun ipuçlarını vermesi bakımından önemlidir.

İbn Zeydûn yukarıdaki açık ve net hicvinden sonra dalga geçmeye ve alay etmeye başlamıştır. İbn Zeydûn ona, aslında ulaşılmaması mümkün olmayan sıfatlar ve lakaplar vermiştir. Önce sürekli olarak onun yüceliğini kralların yüceliğine, büyüklüğünü meliklerin büyüklüğüne, himmetini cesur ve savaşçı kişilerin himmetine, dehasını

¹⁸¹ Âdâb, *agm.*, s. 236.

¹⁸² İbn Zeydûn, *er-Risâletü'l-Hezeliyye*, s. 286 (‘Abdu’l-Laîf Şerâre, *Ebu’l-Velîd İbn Zeydûn*, Mektebetu’l-Medrese, Beyrut, 1988. Risâle bu kitabın içinde yer almaktadır bundan sonraki referanslar, bu çalışmaya yapılacaktır.)

âlimlerin filozofların dehasına, güzelliğini Hz. Yusuf'un güzelliğine, servetini Qârûn'un servetine denk tutmuş ve onu güneşin yörüngesine çıkardıktan sonra ellerini onun üzerinden çekmiş ve onu zelil bir şekilde yere düşürmüştür. Ve İbn Zeydûn İbn 'Abdûs'un elçi olarak gönderdiği kadın hakkında şunları söyler:

ولا شك أنها قلتك إذ لم تضن بك وملتك إذ لم تغر عليك فإنها أعذرت في السفارة لك وما قصرت في النيابة عنك زاعمة أن المروءة لفظ أنت معناه والإنسانية اسم أنت جسمه وهيولاه قاطعة أنك انفردت بالجمال واستأثرت بالكمال واستعليت في مراتب الخلال حتى خيلت أن يوسف عليه السلام حاسنك فغضضت منه وأن امرأة العزيز رأتك فسلت عنه وأن قارون أصاب بعض ما كنزت والنطف عثر على فضل ماركزت وكسرى حمل غاشيتك وقيصر رعى ماشيتك وشيرين قد نافست بوران فيك وبلقيس غايرت الزباء عليك وحاتما إنما جاد بوفرك ولقي الأضياف ببشرك وعامر بن مالك إنما لاعب الأسنة بيديك وإياس بن معاوية إنما استضاء بمصباح ذكائك وسحبان وائل إنما تكلم بلسانك وأفلاطون أورد على أرسطاطاليس ما حدث عنك وأبقراط علم العلل والأمراض بلطف حسك وأنت نبحت لأبي معشر طريق الفضاء وأظهرت جابر بن حيان على سر الكيمياء وأن صناعة الألحان اختراعك وتأليف الأنقار توليدك وابتداعك وأنت الذي أقام البراهين ووضع القوانين وحد الماهية وبين الكيفية والكمية...

وأنت لو شئت خرقت العادات وخالفت المعهودات فأحلت البحار عذبة وأعدت السلام رطبة ونقلت غدا فصار أمسا وزدت في العناصر فكانت خمسا...

“Cimri davranmasan, o senin kaynağıdır. Onu kıskandırmasan, o senin veli nimetindir. O senin elçin olma konusunda özür beyan etmiş, senin yerine naip olma konusunda geri durmamıştır. Onun düşüncesine göre mürüvvet bir söz, sen ise onun manasıdır; insanlık bir isim, sen ise onun cismi ve özüsün. O kadın şunlara da olan inancını kesin olarak ortaya koyuyor: Sen güzellikte benzersizsin, kemalde teksin, yücelik mertebelerini aşmış, doğru görüşe hâkim olmuşsun. ‘Azîz’in karısı seni görünce Yusuf’u unutmuş,¹⁸³ Qârûn¹⁸⁴ senin biriktirdiğin malın sadece birazını elde edebilmiş, Naîf¹⁸⁵ senin gömdüklerinden arta kalanları bulmuş, Kisra¹⁸⁶ hizmetkârlarını taşımış, Qaysar¹⁸⁷ koyunlarını otlatmış, Şîrin¹⁸⁸ Bûran’la¹⁸⁹ senin için yarışmış, Belkıs¹⁹⁰ Zebba’yı¹⁹¹ senin

¹⁸³ Burada zikredilen kişi Hz. Yusuf’tur (a.s.). Hz. Yusuf’un güzelliği deyimlere konu olmuştur. ‘Aziz’in karısı ise bu güzellik karşısında kendini kaybetmiştir. (İbn Nübâte, *age.*, s. 49)

¹⁸⁴ Burada kastedilen Qârûn, Kurân-ı Kerim’de ismi geçen Qârûn’dur. Malının çok olmasıyla deyimlere konu olmuştur. (İbn Nübâte, *age.*, s. 51)

¹⁸⁵ Bu şahıs Naîf b. Cubeyr b. Hanzala el-Yerbûî’dir. Temim Oğullarında ikamet etmiştir. Kisra’nın sarayına giden yolda Kisra’nın valilerinden elbiselerini ve altınlarını gaspetmiştir. Bunun üzerine yaptığı bu şey darb-ı mesel olarak kullanılmaya başlamıştır. (İbn Nübâte, *age.*, s. 54)

¹⁸⁶ Kisra, Fâris meliklerine verilen isimdir. (İbn Nübâte, *age.*, s. 55)

¹⁸⁷ Qaysar, Rum meliklerine verilen isimdir. (İbn Nübâte, *age.*, s. 61)

¹⁸⁸ Şîrin Melik İbervîz’in karısıdır. Şîrin zarif bir kadındır. Melik İbervîz devlet işlerini ona emanet etmiştir. Onunla evlendikten sonra diğer hanımlarıyla boşanmıştır. Ondan sonra kimseye kısmet

için kıskanmış, Hâtem¹⁹² senin zenginliğine cömertlik yapmış ve yine senin neşenle misafirlerini karşılamış, İyyâs b. Muâviye,¹⁹³ senin zekânın ışığında aydınlanmış, Saḥbân,¹⁹⁴ senin dilinde konuşmuş, Eflatun¹⁹⁵ Aristoteles'e senden nakledilene anlatmış, Hipokrat,¹⁹⁶ hastalıkları senin ince hissinle bulmuş, Câbir b. Ḥayyân kimyanın sırrına senin sayende varmıştır. Ebû Ma'şer'e¹⁹⁷ kadılık yolunu sen açtın, nağme sanatını sen ortaya çıkardın, çalgı aletlerini sen icad ettin, delilleri ortaya koydun, kanunları koydun ve mahiyeti tarif edip keyfiyet ile kemmiyeti açıkladın.

Dilersen adetleri sen ortaya çıkarırsın, yapılan antlaşmalara muhalefet edersen denizleri tatlıya çevirir, sert kayayı yumuşatırsın, yarını dün yaparsın, istersen dört elementi beşe çıkartırsın.”¹⁹⁸ İbn Zeydûn burada insan gücünün yapamayacağı şeyleri zikretmektedir. Bu noktadan hareketle onun hezl üslubunun yanında belagatin önemli unsurlarından birisi olan mübâlağa sanatını da kullandığını ve böylelikle vurgulamak istediği anlamı güçlendirdiğini söylemek mümkündür.

Bu şekilde İbn Zeydûn birbirleriyle yaptıkları yarışla ilgili alaylarını çoğaltmıştır. Onu, bütün ilimlerin, güzel sıfatların, menkıbelerin, kıssaların, bütün övgüye değer hasletlerin, mucizelerin ve deyim haline gelmiş olayların kahramanı yapmış ve bunları ilk

olmayan imkanları kendisine vermiştir. Onun için meşhur Kâsır-ı Şîrîn sarayını inşa etmiştir. (İbn Nübâte, *age.*, s. 81)

¹⁸⁹ Melik İbervîz'in kızıdır. Fâris ve Türklerin içinde yaşamış en güzel kadındır. İbervîz'in oğlu Şehriyâr öldükten sonra tahta geçmiş ve yedi ay hüküm sürmüştür. Bu durum Peygamber Efendimiz'e (sav) anlatıldığında Peygamber Efendimiz (sav) şöyle buyurmuştur: “Hükümdarı kadın olan bir kavim iflah olmaz.” (İbn Nübâte, *age.*, s. 82)

¹⁹⁰ Belkıs, Kuran-ı Kerim'de zikri geçen Sebe melikesidir. Belkıs dünyanın en güzel kadınlarından biridir. (İbn Nübâte, *age.*, s. 84)

¹⁹¹ Zebâ, Melih b. Berra'nın kızıdır, güzelliğiyle meşhurdur. (İbn Nübâte, *age.*, s. 85)

¹⁹² Bu kişi Hâtem eṭ-Ṭâî'dir. Cahiliyye döneminde cömertliği ile meşhur olmuş üç kişiden biridir. Bu üç kişi arasında ismi en çok anılan Hâtem'dir. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) doğduğu dönemde yaşamış ancak ömrü peygamberliğinin geldiği döneme kadar yetmemiştir. (İbn Nübâte, *age.*, s. 112)

¹⁹³ 'İyyâs b. Muâviye Basra'nın kadısıdır. Künyesi Ebû Vesîk'tir. Feraset sahibi olması ve güzel cevap vermesiyle bilinen birisidir. (İbn Nübâte, *age.*, s. 141)

¹⁹⁴ Saḥbân b. Zufer b. İyyâs el-Vâilî'dir. Fasih konuşan bir hatiptir. Hem Cahiliyye dönemini hem de İslâm dönemini yaşamıştır. (İbn Nübâte, *age.*, s. 146)

¹⁹⁵ Eflatun ve Aristo meşhur yunan filozofları'dır. (İbn Nübâte, *age.*, s. 208)

¹⁹⁶ Behmen b. İsfendiyar zamanında yaşamıştır. Sokrat ve Eflatun'dan önce yaşamış bir tıpcıdır. Kendi döneminde artık kaybolmaya yüz tutan tıp ilmini tekrar yaymıştır. Meşhur ve uzun olan bir metinle yemin almıştır. (İbn Nübâte, *age.*, s. 216)

¹⁹⁷ Ebû Ma'şer, Cafer b. Muhammed b. Ömer el-Belḥî'dir. Meşhur uzay bilimcilerdendir. Önceleri Bağdat'ta hadis ilimleriyle meşgul olmuş kırk yedi yaşından sonra uzay ilimlerine yönelmiştir. (İbn Nübâte, *age.*, s. 223)

¹⁹⁸ İbn Zeydûn, *age.*, s. 286.

ortaya çıkararak kişi olarak ilan etmiştir. İbn Zeydûn'a göre o, en zeki, en güzel ve kadınların kendisi için yarıştığı kişidir. Ayrıca İbn Zeydûn devamında şunları da söyler:

“Melikler ondan sadır olmuş, dünyadaki cömertliği ilk olarak o başlatmıştır. En büyük hâkim, birinci sırada gelen filozof odur. Kanunlar koyan delillerini ispat eden odur. Tartışma usullerini koyan, ıstılah ve kıyasları bulan odur. Bütün bunlarla birlikte nağmeleri ve çalgı aletlerini de bulan yine odur. O bütün bunlardan hem önce hem de sonra harika mucizelerin apaçık kerametlerin sahibidir. Sonuç olarak o, zamanın bütün güzelliklerini ve yüceliklerini kendisinde özetleyen kâmil insandır.”¹⁹⁹

İbn Zeydûn son paragrafta, onun mümkün olmayan şeyleri yapabileceğini, örneğin dört elementin beşe çıkmasının söz konusu olmadığını, nitekim bunların sadece ateş, hava, su ve topraktan ibaret olduğunu, bir beşincisinin olmadığını söylemiş ancak isterse onun bu elementleri beşe çıkarabileceğini söylemiştir.²⁰⁰

Kemal sıfatlar yalnızca Allah'a mahsustur. Bir kişiyle bundan daha acı veren bir şekilde alay etmek mümkün müdür?

Daha sonra, risâlesinde Vellâde'yi konuşturmaya devam eden İbn Zeydûn, Vellâde'nin sinirlendiğini ve eğer Vellâde'nin yanına elçi olarak gelen kadın misafir olmasa, Vellâde'nin ona kötü şeyler yapacağını söylemiştir.

İbn Zeydûn, Vellâde'nin diliyle şunları söyler:

ونخرت وكفرت وعبست وبسرت وأبدأت وأعدت وأبرقت وأرعدتوهممت ولم أفعل وكدت وليتني ولولا أن للجوار ذمة وللضيافة حرمة لكان الجواب في قذال الدمستق والنعل حاضرة إن عادت العقرب والعقوبة ممكنة إن أصر المذنب...

“Burnumdan soludum ve sabırsızlanmaya başladım, tekrar ettim, gürlüdim, şimşek gibi çaktım. Kadını öldürmeye niyetlendim ama yapmadım; ancak neredeyse yapacaktım. Bana sığınmamış olsa ve benim misafirim olmamış olsa, ona cevabım Dometok'un cevabı gibi olurdu. Akrep tekrar dönerse terlik hazırdır. Suçlu ısrar ederse ceza mümkündür.”²⁰¹

¹⁹⁹ Hasan, *age.*, s. 290.

²⁰⁰ İbn. Nubâte, *age.*, s. 313.

²⁰¹ İbn Zeydûn, *age.*, s. 298-299.

Daha sonra İbn ‘Abdûs’u tekrar azarlamaya başlar ve onu, elçi olarak gönderdiği kadının güzel vasıflar ve lakaplar kullanarak çizdiği tabloyla meydana gelen garip alaycı rüyasından uyandırır. Onun, sade ve katıksız gerçeklere dönmesini ister. Burada İbn Zeydûn’un, İbn ‘Abdûs’a karşı kızgınlığının şiddeti, kininin derecesi ve duyduğu düşmanlığın çokluğu, seçtiği küfür sözcüklerinden ve aşırı hicvinden anlaşılmaktadır.

هجين القذال أرن السبال طویل العنق والعلوة مفرط الحمق والغباوة جافي الطبع سيء الإجابة والسمع
بغیض الهيئة سخييف الذهاب والجينة ظاهر الوسواس منتن الأنفاس كثير المعایب مشهور المثالب كلامك تمتمة وحديثك
غمغمة وبيانك فهفهة وضحكك قهقهة ومشيك هرولة وغناك مسألة ودينك زندقة وعلمك مخرقة

مساو لو قسمن على الغواني لما أمهرن إلا بالطلاق

حتى إن باقلا موصوف بالبلاغة إذا قرن بك وهبنقة مستحق لاسم العقل إذا أضيف إليك وطويسا مأثور عنه يمن الطائر
إذا قيس عليك فوجودك عدم والاعتناء بك ندم والخيبة منك ظفر والجنة معك سقر.

“Kafasının arkasına bakıldığında nesebinin bozuk olduğu bilinen, bıyığının halinden ahmak olduğu anlaşılan, başı ve boynu uzun olan, salaklık ve ahmaklıkta haddi aşan, işittiğini yanlış işiten, yanlış cevaplar veren, şekli tiksindiren, yürürken aptalca yürüyen, vesveseli, nefesi kötü kokan, ayıpları çok, eksiklikleri meşhur, konuşması kekeme, cümleleri homurdanarak kuran, bir şey anlatırken dili sürçen kişi! Senin gülüşün kahkaha şeklindedir, yürüyüşün devenin koşuşu gibidir, zenginliğin dilenciliktir, dinin zındıklıktır, ilmin ise hiledir.

Öyle çirkinliklerin var ki bunlar kocalarına şarkı söyleyen kadınlara dağıtılsa

O kadınlar talaktan başka bir mihir alamazlar

Hatta seninle kıyaslanınca, arzusunu dile getirmedi Bâkı senden daha belagat sahibi, akıl sözkonusu olduğunda Hebennağa senden daha akıllıdır. Şansızlığıyla meşhur Tuveys, seninle kıyaslandığında onun şansı açılacaktır. Senin varlığın yokluk getirir, sana gıpta etmek pişmanlık, seni kaybetmek zaferdir. Seninle birlikte girilen cennet bir anda cehenneme dönüşür.”²⁰²

İbn Zeydûn’un yukarıda işaret ettiği deyimler ve bunların hikayeleri şöyledir:

²⁰² İbn Zeydûn, *age.*, s. 299-300.

a. Bâkıl: Bâkıl b. ‘Amr b. Sa‘lebe’dir. Hakkında söylenmiş “ifade etme konusunda Bâkıl’dan daha geridedir” şeklinde bir deyim vardır. Bâkıl’ın ifade acizliğinde çok ileri safhada olmasının sebebi şudur: Bir gün Bâkıl on bir dirheme bir koyun almıştır yanındaki arkadaşı kendisine kaç dirheme aldığını sorunca o da ellerini açıp parmaklarını ayırmış ve dilini çıkartarak on bir işareti yapmaya çalışmıştır. Bu arada koyun da elinden kaçmıştır.²⁰³

b. Hebeneka: Yezîd b. Şervân’dır, Ebu’l-Vedeât (deniz kabuklarının babası) şeklinde künyelenmiştir. Bunun sebebi ise şudur: Hebeneka deniz kabuklarını bir ipe dizerek kaybolmamak için kendisine kolye yapmıştır. Bir rivayete göre kardeşi bir gün kendisi uyurken kolyeyi boynundan çıkarmış ve kendi boynuna takmıştır. Hebeneka uyandığında kolyeyi kardeşinin boynunda görünce şöyle söylemiştir: “Sen bensin, o zaman sence ben kimim?” Bu olaydan sonra Hebeneka’nın ahmaklığı deyimleşmiştir.²⁰⁴

c. Tuveys: ‘Îsâ b. Abdullah’tır. Uğursuzluk konusunda deyimlere konu olmuştur. Bunun sebebi ise şudur: Tuveys, Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) vefat ettiği gün doğmuş, Hz. Ebû Bekir’in vefat ettiği gün süttten kesilmiş, Hz. Ömer’in şehit edildiği gün sünnet olmuş, Hz. Osman’ın şehit edildiği gün de evlenmiştir. Bu rastlantılardan dolayı da annesi Medine sokaklarında böbürlenerek yürümektedir. İşte Tuveys’in yaptığı her şeyin uğursuzluk getirdiği düşüncesi deyimlere konu olmuştur.²⁰⁵

Bu şekilde İbn Zeydûn, İbn ‘Abdûs’u göklerin en yüksek yerinden yerin en dibine indirmiştir. O, İbn Zeydûn’un her vurduğunda gökyüzüne çıkarttığı topu gibidir. Ancak İbn Zeydûn’un bu gökyüzüne çıkarışları, daha sonra onu yeryüzüne indirip gerçeklerin ortasına düşürmek içindir. Ayrıca bu tasvirler İbn Zeydûn’un gerçekte gördüğü, Vellâde’nin de bu şekilde görmesini istediği tasvirlerdir. İbn Zeydûn’un bu tasvirlerinden, birbirine denk olmayan karşılaştırmalardan ibaret olan başka tasvirler de doğmuştur. İbn Zeydûn karşıdakini tahkir etmede, onunla dalga geçmede, oyuncak gibi oynamada ve ona duyduğu nefrette fazlasıyla aşırı gitmiştir.²⁰⁶

Daha sonra İbn Zeydûn şunları söyler:

²⁰³ el-Hamevî, *age.*, I, 411.

²⁰⁴ Ebu’l-Kâsım Maḥmûd b. Ömer ez-Zemaḥşerî, *el-Müstakṣâ min Emsâli’l-Arab*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1987, I, 85.

²⁰⁵ Ebu’l-Ferec el-İsfehânî, *el-Eğânî*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, tsz., III, 28.

²⁰⁶ Âdab, *agm.*, s. 238.

كيف رأيت لؤمك لكرمي كفاء وضعتك لشرفي وفاء وأني جهلت أن الأشياء إنما تتجذب إلى أشكالها والطير
إنما تقع على آلافها وهلا علمت أن الشرق والغرب لا يجتمعان وشعرت أن ناري المؤمن والكافر لا تتراءيان وقلت
الخبيث والطيب لا يستويان وتمثلت

أيها المنكه الثريا سهيلا عمرك الله كيف يلتقيان

و هلا عشيت و لم تغتر؟ و متى كثرت تلاقينا و اتصل تراءينا؟!... النار و لا العار، و لا الدنية، و الحرة تجوع و لا تأكل
بثديها... ما كنت لأتخطى المسك إلى الرماد و لا أمتطي الثور دون الجواد و إنما يتيمم من لا يجد ماء و يرعى الهشيم من
عدم الجميم و يركب الصعب من لا ذلول له

“Nasıl olurda alçaklığını cömertliğime denk görürsün? Her şeyin kendi benzerini
cezbettiğini, kuşların hem cinsleriyle birlikte uçtuklarını nasıl bilmezsin? Doğu ile batının
hiçbir zaman bir araya gelemeyeceğini; mümin ile kâfirin birbirine yaklaşamayacağını;
iyilik ile kötülüğün birbirine eşit olamayacağını bilmiyor musun? Ve sana şu örneği
veriyorum:

Ey Süreyya ile Süheyl'i eğlendiren kişi

Allah sana uzun ömürler versin nasıl bir araya gelecekler?²⁰⁷

Akşam yemeğini yemedin mi? Sakın aldanma! Na zamandır bu kadar buluşur görüşür
olduk? Ateşi, ölümü, düşüklüğü sana tercih ederim. Asil kadın aç kalır yine de ücretle
çocuk emzirmez. Miski kül ile değişecek değilim ve iyi bir ata bindikten sonra kalkıp
eşeğe binecek de değilim. Suyu bulamayan kişi teyemmüm alır, iyi otlakları kaybeden kişi
sürüsünü kurak yerlerde otlatır, iyi huylu atı olmayan kişi huysuz ata biner.”²⁰⁸

Bu misalleri vererek İbn Zeydûn, ona ihtiyacının olmadığını, elinde bulunan
şeylerin kendisi için daha hayırlı olduğunu söylemek istemiştir.²⁰⁹

Daha sonra İbn Abdûs'un dost ve arkadaşlarının yardımıyla elde etmiş olduğu
gurur ve açgözlülüğünü itham etmeye başlar ve sen onlara sonradan katıldın aslında
onlardan değilsin diyerek şu örneği verir:²¹⁰

وهل أنت إلا و او عمرو فيهم وكالوشيفة في العظم بينهم

²⁰⁷ İbn Zeydûn, *age.*, s. 300-301.

²⁰⁸ *ae.*, s. 302-303.

²⁰⁹ İbn Nubâte, *age.*, s. 421.

²¹⁰ *ae.*, s. 424.

“Sen onlardan birisi değilsin, sen nerede onlar nerede! Sen onların sonuna, Amr (عمرو) kelimesinin sonuna sonradan bitişen vav harfi gibisin ve de kemiğin üzerinde sonradan çıkan fazlalık gibisin.”²¹¹

Yukarıda zikri geçen “asil kadın aç kalsa da para karşılığı emzirmez” deyiminin hikayesi, Hâriş b. Selîl el-Ezdî’ye aittir. Hâriş, ‘Alkame adlı kişiden kızını istemiş ve kızın annesinden kızının düşüncesini öğrenmesini istemiştir. Annesi kızına, yaşlı biriyle mi yoksa genç biriyle mi evlenmek istediğini sormuş, kız ise genç biriyle evlenmek istediğini söylemiştir. Annesi, yaşlı olan kişi sana iyi bakar genç ise seni yıpratır, diye tavsiyede bulunmuştur. Kızı ise, yaşlı olan kişinin gençliğimi çürütmesinden, yaşlıtlarımın diline düşürmesinden korkuyorum, demiştir. O kız her ne kadar bunları söylese de, yaşlı adamla evlenmiştir ve onunla birlikte gitmiştir. Birgün avluda otururlarken Esedoğullarından bazı gençlerin güreş tutarak kendilerine doğru geldiklerini görmüşler ve bunun üzerine kız, derin bir ah çekmiştir. Bunu duyan yaşlı kocası ne oldu diye sormuş, kız da yerinden kalkamayan yaşlı biriyle benim ne işim var cevabını vermiştir. Bunun üzerine yaşlı koca şöyle söylemiştir: “Yazıklar olsun sana, asil kadın acıksa da para karşılığı emzirmez (yani fakirliği sütünü satmaya tercih eder ve onurunu korur), ailenin yanına git benim seninle işim olmaz.”²¹²

Daha sonra İbn Zeydûn şu iğneleyici sözleriyle onun gururuyla alay ediyor:

وان كنت إنما بلغت قعر تابوتك وتجافيت لقميصك عن بعض قوتك وعطرت أردانك وجررت هميانك واختلت في مشيتك وحذفت فضول لحيتك وأصلحت شاربك ومططت حاجبك ورققت خط عذارك واستأنفت عقد إزارك رجاء الاكتنان فيهم وطمعا في الاعتداد منهم فظننت عجزا وأخطأت استك الحفرة...

“Şayet sen onlara karışma ümidiyle, onlardan biri sayılma arzusuyla evinde kalır, yapabileceğin bazı şeyleri terk eder, elbisene kokular sürer, düzgün yürür, sakalının fazlasını alır, bıyığını düzeltir, kaşlarını uzatır, gömleğinin çizgisini belli eder, pantolonunun kemerini bağlarsan; ulaşamayacağın bir şey düşlemiş olursun.”²¹³

Daha sonra İbn Zeydûn, İbn ‘Abdûs’un onların ulaştığı şeylere ulaşamayacağını ve kazandıkları makam ve şerefi kazanamayacağını ifade eder ve İbn ‘Abdûs’un sevgisini reddeder. Bunun nedeni olarak da İbn ‘Abdûs’un evli olmasını ve bu yüzden de pınarının

²¹¹ İbn Zeydûn, *age.*, s. 303.

²¹² Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Kitâbu Cemhereti’l-Emsâl*, Dârü’l-Fikr, Beyrut, 1988, I, 261.

²¹³ İbn Zeydûn, *age.*, s. 303.

kurduğunu, bundan dolayı da bütün sevgisini Vellâde'ye veremeyip onunla ilgilenemeyeceğini iddia eder:

إذ كلهم عزب خالي الذراع وأين من أنفرد به ممن لا غلب إلا على الأقل الأخص منه وكم بين من يعتمدني
بالقوة الظاهرة والشهوة الوافرة والنفس المصروفة إلي واللذة الموقوفة علي وبين آخر قد نزحت بيره ونضب غديره
وذهب نشاطه ولم يبق إلا ضراطه...

“Onların hepsi bekâr ve kolları boştur. Kendisini sadece sevgilisine verenle, sevgilisi varken ondan daha aşağıda olan biriyle meşgul olan kişi hiç kıyaslanır mı? Açık bir kuvveti, yeterli bir isteği, hazır bir lezzete yönlendirilmiş nefsi olanla; havuzu kurumuş kuyusu boşaltılmış, canlılığı gitmiş ve sadece esnemesi kalmış bir kişinin arasında ne kadar büyük bir fark vardır.”²¹⁴

İbn Zeydûn bu sözleriyle, artık yaşlanan ve zayıflayan bir kişinin artık evlenemeyeceğini anlatmak istemiştir. Yaşı ilerlemiş Araplardan bazılarına halleri sorulduğunda şöyle vevap vermişlerdir: “Vallahi iki güzel şeyi kaybettim bunlar cinsel ilişki ve uykudur. İki şey de artık bende meydana geliyor bunlar da öksürük ve yellenmedir.”²¹⁵

İbn Zeydûn risalesinin sonunda tehdidinin dozunu artırarak İbn ‘Abdûs’u ümitsiz bir hale sokar ve ikinci kez bir talepte bulunur ve kavuşma isteğini tekrarlırsa onu cezalandıracağını söyler:

فإن بادرت بالندامة ورجعت على نفسك بالملامة كنت قد اشتريت العافية لك بالعافية منك وإن قلت جعجعة ولا
طحن قرب صلف تحت الراعدة وأنشدت

لا يؤئسناك من مخدرة قول تغلظه وإن حرجا

فعدت لما نهيت عنه وراجعت ما استعفيت منه بعثت من يزعجك إلى الخضراء دفعا ويستحثك نحوها وكزا وصفعا فإذا
صرت إليها عبثت أكاروها بك وتسلط نواطيرها عليك فمن قرعة معوجة تقوم في قفاك ومن فجلة منتنة ترمى بها تحت
خصاك ذلك بما قدمت يدك لكي تذوق وبال أمرك وتري ميزان قدرك

فمن جهلت نفسه قدره رأى غيره منه ما لا يرى

²¹⁴ İbn Zeydûn, *age.*, s. 304.

²¹⁵ İbn. Nubâte, *age.*, s. 455.

“Şayet pişman olur ve kendini kötüleyerek yaptığın şeyden vazgeçersen afiyetine karşılık afiyetimle cevap veririm. Şayet ortada un olmadığı halde ses çıkarırsan (yani yapacağını söylediğin şeyleri yaparsan) ve şu şiiri söylersen sana gösteririm:

“İşittiğin sert sözler seni yaralasa da

Maksuduna ulaşacağın konusunda ümitsizliğe düşme”

Engellendiğin şeye tekrar dönersen ve affedildiğin şeyi tekrar edersen, seni zorla yerinden edecek ve döverek bir tarafa itecek kişiyi gönderirim. Vellâde konusunda ısrar edersen, oradaki çiftçiler seninle oynar ve oranın kötülere seni yenerler. Kafanda darbelerle düzeltilen eğri şeyler, bacaklarının arasına atılan kötü kokulu otlar olur. Bunların hepsi, ellerinle yapmış olduğun şeylerin karşılığını bulman ve kendi değerini görmeyi içindir.

Kişi kendi kendisinin kıymetini bilmezse

Başkaları onda onun görmediğini görür”²¹⁶

İbn Zeydûn her ne kadar İbn ‘Abdûs’a karşı sert ve acımasız bir tavır sergileyip, keskin bir dil kullansa da anlaşılabilir odur ki İbn ‘Abdûs’un Vellâde’den vazgeçmesini üstü kapalı olarak rica ediyor gibidir. Çünkü hem İbn ‘Abdûs’u tehdit etmekte hem de ondan Vellâde’yi bırakmasını ümit etmektedir. Ancak bulunduğu konjoktür gereği bu ümidini sert bir üslupla dile getirmektedir.

İbn Zeydûn bu risâlesini, bilinen edebî tarzının dışına çıkmadan, güzel bir üslup kullanarak, ibarelerinde, verdiği misallerinde, kendi özel olarak kullandığı kalıplarında uyumu gözeterek yazmıştır. Aynı şekilde bu risâle İbn Zeydûn’un geçmiş ümmetlerden gelen haberleri bildiğine, yazılan eserlerden, halkın dilinde dolaşan kıssalardan, atasözlerinden, hikmetli sözlerden ve şahitlerden haberdar olduğuna ve birçok ilim hakkında bilgi sahibi olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca bu risâle İbn Zeydûn’un atasözü, kıssa veya şiir seçimlerini nasıl yaptığını, bunları kelimada uygun olan yerlere nasıl yerleştirdiğine, ayrıca güçlü sunumuna ve tasarruflarının güzelliğine işaret etmektedir.²¹⁷

2.5. İbn Zeydûn’un Hezeliyye Risâlesinde Kullandığı İlim Dalları

²¹⁶ İbn Zeydûn, *age.*, s. 305-306.

²¹⁷ Hasan, *age.*, s. 294.

İbn Zeydûn risâlesinde birçok ilim dalından örnekler vermiştir. Bu ilim dallarını şu şekilde sıralamak mümkündür.

1-Tarih: Kısra, Kayser, İskender, Ardeshir, Dehhâk, Cüzeyme, Cessâs, Küleyb gibi tarihe geçmiş önemli isimlere yer vermiştir.

2-Tarihî olaylar: Bekir ve Tağlib arasındaki barış; Abs ve Zübyân arasındaki saldırılar, Haccac ve Kuteybe zaferleri gibi tarihî olayları anlatmıştır.

3- Felsefe: “Eflatun senden aldığı bilgileri, Aristo’ya vermiştir” ifadesinde görüldüğü gibi felsefe tarihine gönderme yapmıştır.

4- Astronomi: “Batlamyus, usturlabı senin tedbirinle ayarlamıştır” cümlesinde görülen ünlü astronomi bilginine referans yapılmıştır.

5- Coğrafya: “Takdirinle yerküreyi tasvir etmiştir” cümlesinde coğrafya ilmine dair ifadeler kullanmıştır.

6- Tıp: “Hipokrat, hastalıkları senin ince hissin sayesinde öğrendi” sözüyle yunanlı tıp ve eczacılık bilginine gönderme yapmıştır.

7- Eczacılık: “Calinus, otların doğasını ince sezginle öğrendi” ifadesinde yer alan ünlü tıp bilgini Hipokrat’a gönderme yapmıştır.

8- Hukuk: “Ebu Ma’ser’e nasıl hüküm vereceğinin yolunu gösterdin” sözüyle ünlü hukukçu Ebû Ma’ser’e gönderme yapmıştır.

9- Kimya: “Cabir b. Hayyân’ın kimya sırrını öğrenmesini sağladın” sözüyle kimya âlimi İbn Hayyân’a gönderme yapmıştır.

10- Kelam: “Düzeni, hakikatlerin kendisiyle anlaşılacağı bir temel kıldın” sözüyle kelam ilmine dair ifadeler yer vermiştir.

11- Mûsikî: “Nağmeleri sen çıkardın. Çalgı telleri ve nakaratlar senin buluşundur” ifadeleriyle mûsikî ilmine dair ifadeler kullanmıştır.

12-Yazı: “Abdülhamit Bârî senin kalemlerindir. Sehl b. Harun sözlerinin dokümanıdır. Câhız ise senin yazıcındır” sözüyle yazı ilmine gönderme yapmıştır.

13- Mantık: “Burhanları getiren, kanunları koyan, mahiyeti belirleyen, kemiyet ve keyfiyeti açıklayan sensin” sözleriyle mantık ilmiyle ilgili ifadeler yer vermiştir.

14- Dil ilimleri: “İsim ve fiilleri tasnif etti. Vasıl, kati’, istifham ve ihbar yaptı” sözleriyle dil bilimlerine dair terimlere yer vermiştir.

15- Fıkıh: “Malik b. Enes, senden fetva alandır” sözüyle fıkıh ilmine gönderme yapmıştır.

16- Hadis ilimleri: “وأهمل وقييد وأرسل وأسند” gibi kavramlar kullanmıştır.

17- Akaid: “Dinleri araştırdı. Malik ve Gaylân’ı bir araya getirdi. Ca’d b. Dirhem’in boğazlanmasına ve Beşşâr b. Bürd’ün öldürülmesine işaret etti” sözüyle akait ilminin konularına işaret etmiştir.

18- Sihir: “Dilersen âdetleri delersin. Bilinen şeye aykırı davranırsın. Dilersen denizleri tatlı yapar; kuru dikenli otu yeşertirsin” sözleriyle sihir çeşitlerine işaret etmiştir.

19- Kur’an: Yusuf ve Aziz’in hanımı kıssasında Kur’an’ı Kerîm’den alıntılar yapmıştır.

20- Hadis: “Hayvanın zararı tazmin edilir”²¹⁸ hadisine yer vermiştir.

21- Atasözleri çokça vardır. Örneğin: “Mu’aydi’yi işitmen görmenden daha hayırlıdır”. Çirkin olan biri için kullanılır. Bu atasözü onunla ilgili duyduğun haberler onu görmenden daha iyidir anlamındadır. “Berâkiş sahibini ele verdi”. Biri düşmanlarından gizleniyor ve düşmanları onu ararken Berâkiş adındaki köpeği düşmanlarına havlayınca, onu yakalıyorlar. Ayrıca asil kadın fakir olsa da ücret karşılığında çocuk emzirmez, fakirliği buna tercih eder anlamında kullanılan atasözü ise şudur: “Asil kadın kendi sütünü içmez.”

22- Şiirler: Risâlesinde tam ve sağlam beyitler getirmiştir. Risâlesine başka şairlerin yazdığı şiirlerden de serpiştirmiştir.²¹⁹

²¹⁸ Ahmed b. Şuayb Ebû Abdurrahman en-Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, h. no: 2497, V, 45, Mektebetü’l-Maţbûâtü’l-İslâmiyye, Halep, 1986.

²¹⁹ Âdab, *agm.*, s. 241-242.

2.6. Hezeliyye Risâlesi'ne Yapılan Eleştiriler

Eleştirilenler İbn Zeydûn'un, risâlesini yazarken sövme ve hicivde aşırı gitmesini, ayrıca ihtiyaç olmadığı halde olayları ve isimleri çokça zikretmesini eleştirmişlerdir.

Ancak bütün bu eleştiriler yapılırken şu durum göz ardı edilmemelidir: Sonuçta İbn Abdûs, İbn Zeydûn'un güçlü bir rakibi ve düşmanıdır. Onun konumunu kıskanıyor ve Vellâde'yi ondan almak istiyordu. Bu iki durum da İbn 'Abdûs'un İbn Zeydûn'a kin beslemesi ve hayatı ona dar etmesi için yeterli sebeplerdir. Çünkü İbn 'Abdûs, Vellâde'yi çok seviyor, çok kıskanıyor ve başkasının ona bakmasına tahammül edemiyordu. Bütün bunlar göz önüne alındığında İbn 'Abdûs'un haklılık payının olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı var gücüyle rakibine zarar vermek istiyor, değerini ve konumunu alçaltmak için elinden geldiğince onunla alay ediyor ve dalga geçiyordu. Böylece İbn 'Abdûs, kendi değerini ortaya çıkarıp, maharetlerini, tarih ve diğer ilimlerde ne kadar bilgi sahibi olduğunu rakibine kanıtlamak istiyordu. İbn 'Abdûs'un bu tür aşırılıklarına karşı İbn Zeydûn'un yaptığı aşırılıklar anlaşılabilir. ²²⁰

2.7. Hezeliyye Risâlesi'nin Arap Edebiyatı'ndaki Yeri

İbn Zeydûn bu risâlesini Arapların "hecâ (alay)" şeklinde isimlendirdikleri türle yazmıştır. İbn Zeydûn'un bu türü benimsemesinin nedeni, şaka yapmaya ve alay etmeye meyilli olan karaktere sahip olması ve yaşadığı dönemde bu türün çok rağbet görmesidir. Zincirleme bir şekilde birbirine bağlı olan bu risâleyi, daire şeklinde bir binaya benzetmek mümkündür. Bu risâle içi boş bir halka gibidir ve başladığı gibi bitmektedir. Nitekim İbn Zeydûn risâlesinde karşısındakini cehaletle, yaptığı yanlışlarla ve gururun peşinden gitmekle suçlamış ve bitirirken de bu suçlamalarını tam olarak ispat etmiştir. ²²¹

Risâle iki bölümden meydana gelmektedir. Birincisi açık hicvetme, ikincisi ise alay etme bölümüdür. Risâlenin tahlili yapılırken görüldüğü gibi önce hicivle başlamış daha sonra alay etmiştir. ²²²

Bu risâleyi okuyan herkes bununla el-Câhız'ın *Risâletü't-Terbî'* ve *t-Tedvîr*'i arasında benzerlik olduğunu görür. Bilindiği gibi el-Câhız bu eserini kendisini çok

²²⁰ Hasan, *age.*, s. 295.

²²¹ Âdab, *agm.*, s. 241.

²²² Hasan, *age.*, s. 295.

eleştiren ve yeren bir edebiyatçıya karşılık vermek için yazmıştır. O edebiyatçı da Bağdatlı Kâtib Ahmed b. Abdülvehhâb'dır. Bu edebiyatçı kısa ve kilolu biriydi. Câhız risâlesinde onu “kare ve yuvarlak” diye nitelendirmiştir. Devamında da ona güzellik ve bilgelikle ilgili ifadeler kullanmıştır. Öğrenci pozisyonuna girip felsefî ve ilmî problemlerle ilgili sorular sormuştur. Onun hakkında, edebiyat sahasından birçok kişi ismini kullanmıştır. İbn Zeydûn bu risâleyi okumuş ve çok beğenmiştir. Hezeliyye risâlesini de bu tarzda yazmaya başlamıştır. Bu eserinde İbn ‘Abdûs’u yermiş ve ona seslenerek: “Ey aklını kaçırmış, cehaleti yüzünden zor duruma düşmüş, kesinlikle pişman olmuş, çirkin bir yanılığın içine düşmüş, gafleti yüzünden tökezlemiş, gündüz güneşini görememiş, sineğin içeceğe düştüğü gibi düşmüş, kelebeğin ateşe atladığı gibi ateşe atlanmış kişi.”²²³ Diye hitap etmiştir. İbn Zeydûn’un el-Câhız’ın risâlesini okuması, yazdığı Hezeliyye Risâlesinde onun kullandığı metoda yer vermesi, el-Câhız’dan etkilendiğini göstermektedir. Ancak İbn Zeydûn, el-Câhız’ın geliştirdiği hezl metodunu onun bıraktığı yerden almış daha da ileri bir seviyeye çıkarmıştır. İbn Zeydûn bu alanda hezl üslubuna büyük katkı sağlayan edebiyatçılardan biridir. Risâlenin kendi ağzından yazıldığı kişi olan Vellâde, İbn ‘Abdûs’ün, kendisiyle mektup gönderdiği elçisini övmeye başlamış ve bu övgülerini çok güzel bir şekilde sıralamıştır. Öyle ki, o elçinin güzellik, güç, liderlik, iyi dostluk, cesaret, vefa, yumuşak huyluluk, cömertlik, deha, zekâ, belagat, akıl, felsefe ve kelimeler gibi üstün özelliklerle nitelendiğini; ayrıca ahlak ve kültürde en iyi örnek olduğunu; onun ahlak ve kültüründe Acem melikleri, Arap şeyhi, Yunan filozofu, kelimeler ile fıkıh âlimlerinin hatırlandığını ve başarısının arkasında da eşinin olduğunu söylemiştir.²²⁴

Tüm bu ifadeler alaylı ifadelerdir. Okuyucu, örnekler bölümüne bakarak bunu rahatlıkla anlayabilir. İbn Zeydûn ya da Vellâde, muhatabını sanki yüksek bir yerden atmak için yükseltmiş, muhatabıyla alay etmek için atasözleri ve atasözlerine benzeyen şairler kullanmıştır. İçindekini açık bir şekilde söylemekten kaçınmamıştır. Muhatabı tehdit edip korkutmuş, daha sonra: “Doğu ve batı bir araya gelemez, güzel ve çirkin bir değil.” diyerek küfürler yağdırmıştır. Dönüp şimşek gibi çakarak yıldırım gibi gürleyerek: “Ayıplanma olmasın ateş olsun. Alçaklık olmasın ölüm olsun, kadın acıksa da sütünü parayla satmaz ” demiştir. Yine ona hitaben: “Etrafımda gördüğün asrın ay yüzlü insanları ve şehrin reyhanları seni aldatmasın. Sen nerde onlar nerde. Onlar gökte sen ise yerin en

²²³ İbn Zeydûn, *age.*, s. 286.

²²⁴ Dayf, *age.*, s. 44.

alçak bölümündesin.” demiş ve ona o kadar yüklenmiştir ki Vellâde’yle konuştuğuna ve ona yaklaştığına pişman etmiştir.²²⁵

İbn Zeydûn’un alaylı tarzı, Arap ve batılıların ironi çalışmalarında olduğu gibi, eleştirilen ahlakı düzeltme ve onun yerine daha iyisini sunma amaçlı bir eğitim değildir. Onun bu alaylı tarzı kendi öfkesini dindirme ve hasmını devirme amaçlıdır. İbn Zeydûn bu risâlesinde ritmik, garip ve derin tasvir üslupları ortaya çıkarmıştır. İbn Zeydûn bu risâlesinde ritmik, garip ve derin tasvir üslupları ortaya çıkarmıştır. Bu risâleyi yazarken, risâlesinin teknik yapısının bilincindedir. İbn Zeydûn hikmetli ve mantıklı düşünce ile yıkıp ezen öfke duygusu arasında denge sağladığından öfkesinden patlayacak hale gelmemiştir. Bu risâleyi yazarken, risâlesinin teknik yapısının bilincindedir. Ayrıca İbn Zeydûn bu risâlesinde gerçek hayatta olanın tersine, dünyasını hayal âleminde oluşturmaya yönelmiştir. Çünkü o Vellâde’nin, bilfiil yaptığını değil de kendi hayal ettiklerini yapıp söylediğini ifade etmiştir. İbn ‘Abdûs’u da gerçekten olduğu gibi değil de istediği konuma sokmuştur. Bunu da kendisiyle zıt ve Vellâde’ye âşık olan rakibiyle karşılaştırarak yapmıştır.²²⁶

Risâlede kullanılan alaylı ifadeler, alay konusu olan şahısların isimleri verilmeden, atasözlerinin ve şiir mısralarının selinde akıp gitmektedir. İbn Zeydûn sanki herhangi bir yazı yazıyor, okuyucu ise o yazıda işaret edilen şahsı kesinlikle öğreniyor gibidir. Öyle ki açıklanması gereken bir atasözü, bir olay ya da bir şiir ile ilgili hemen başka bir şiirini zikrederek onu açıklamıştır. Bundan dolayı İbn Nübâte, risâleyi şerh etmiş ve ismini de *Serhu’l-Uyûn Şerhu Risâleti İbn Zeydûn* koymuştur.²²⁷

3. er-Risâletü’l-Ciddiyye

İbn Zeydûn’un *er-Risâletü’l-Ciddiyye* adlı eseri bu bölümde ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

²²⁵ *ae.*, s. 45.

²²⁶ *Âdab, agm.*, s. 247.

²²⁷ *Dayf, age.*, s. 45.

3.1. Arap Edebiyatında Cidd

Sözlükte, bir şeyde çaba sarfetmek, çalışmak demektir.²²⁸ Cidd, hezlin zıttıdır.²²⁹ Arap edebiyatındaki cidd metodunda sözler, himmet ve isteğin yönlendirmesiyle mürüvvet ve akıldan çıkar. Ciddiyet metodunda şakadan ve mizah tarzından uzak durmak gerekir. Yani düşük ve aslen Arapça olmayan kelimelerden uzak durulur. Fasih ve aslen Arapça olan kelimeler kullanılır. Konu olarak da anlatıcıya kusur getirmeyen ve onun mürüvvetini bozmayan konulara yer verilir. Sokrates şöyle demiştir: “Mizah tarzı anlatım hoştur. Bu tarzı kullanan kişi aptaldır, saçmalamaktadır. Ciddiyet tarzı anlatım ise zordur. Mizah ve ciddiyet karışımı bir tarz ise orta bir yoldur. Her cinsi anlatan şairi kabul etmeyiz. Onu tüm güzelliğiyle dışlarız. Sadece ciddiyet tarzını kullanan şairimizi kabul ederiz.”²³⁰

3.2. Ciddiyye Risâlesinin Konusu

İbn Zeydûn Ciddiyye Risâlesini hapisteyken, kendisini affetmesini istediği Ebu'l-Ğazm b. Cehver'e yazmıştır. İbn Zeydûn, risâlesinde kendisinin suçsuz olduğunu ve hapse girişine sebep olan şeylerin sadece uğradığı iftiralar olduğunu söylemiş ve İbn Cehver'den bu iftiralara aldırmasın ve büyüklük göstererek kendisini affetmesini istemiştir. Bir yandan hapis hayatı yaşayan diğer yandan sevgilisinin kendisine yüz çevirmesinden dolayı büyük ızdırıp çeken İbn Zeydûn, içinde bulunduğu zor durumları İbn Cehver'e anlatmış, bazen yağcılık yaparak bazen de sinirlenerek affedilme talebini sürekli olarak tekrarlamıştır.

3.3. Ciddiyye Risâlesinin Tahlili

İbn Zeydûn mektubuna, efendisinin dikkatini çekerek ve sadece efendisine güvendiğini söyleyerek başlamıştır. Daha sonra İbn Cehver'e uzun ömürler vermesi için Allah Teâlâ'ya dua etmiş ve kendisi yüzünden efendisinin başına gelen şeylerden dolayı ondan şu sözleriyle özür dilemiştir:²³¹

²²⁸ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, “c-d-d”, *eş-Şihâhu Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabiyye*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, byy., 1984.

²²⁹ İbn Dureyd, *age.*, “z-h-l”, I, 50.

²³⁰ İhsân 'Abbâs, *Târîhu'n-Nakdi'l-Edebî 'Inde'l-Arab*, Dâruş-Şekâfe, Beyrut, 1983, s. 563.

²³¹ Hasan, *age.*, s. 276.

إن سلبتني - اعزك الله - لباس نعماءك و عطلتني عن حلي إيناسك و غضضت عني طرف حمياتك، بعد أن نظر الأعمى إلى تأميلي لك، وسمع الأصم ثنائي عليك، وأحس الجماد باستنادي إليك، فلا غرو فقد يغص بالماء شاربهم، ويقتل الدواء المستشفي به، ويؤتى الحذر من مأمنه وتكون منية المتمنى في أمنيته والحين قد يسبق جهد الحريص

“Allah Teâlâ seni aziz kılsın. Eğer kör olan kişinin senden ümit var olduğunu gördüğü, sağır olan kişinin sana olan övgülerimi işittiği, cansızın sana olan güvenimi hissettiği halde hala beni nimetlerinden mahrum bırakır, benimle arkadaşlık yapmaktan vazgeçer, yardımına muhtaç bırakır ve koruyucu ellerinden uzaklaştırırsan bu duruma hiç de şaşırımam. Nitekim bazen su, içen kişiyi boğar, ilaç tedavi ettiği kişiyi öldürür, güvenilen yerden tehlike gelir, çok fazla arzu edilen bir şey kişinin ölümüne sebep olur ve hırslı bir kişinin emellerine ulaşmadan önce ölüm kendisine geliverir.”²³²

İbn Zeydûn yukarıda şunları söylemek istemiştir:

“Seni övme konusunda bu kadar aşırı gitmeme rağmen ve her konuda sana sığınmama rağmen hala bana verdiklerini alır benim başıma gelen musibetlere sessiz kalırsan, bu şaşılacak ve çok az rastlanan bir durum değildir. Bilakis çokça rastlanan bir durumdur. Örneğin, susuzluğu gidermesi beklenen suyun bazen içen kişiyi boğması, güvenilen yerlerden tehlikelerin gelmesi gibi.”²³³

İbn Zeydûn daha sonra başkalarının kendisini ayıplayıp kendisiyle alay etmelerinden korktuğu için, efendisinin kendisi hakkında iyilikten başka bir şey istemediğini ve çektiği bu eziyetin nimetten kaynaklanan bir eziyet olduğunu bildirmiştir.

İbn Zeydûn devamında şunları söyler:

وإني لأتجد وأري الشامتين إني لريب الدهر لا أتضعع²³⁴ فأقول: هل أنا إلا يد أدامها سوارها، وجبين
عضه إكليله، ومشرقي ألقه بالأرض صاقله، وسمهري عرضه على النار متقفه عبداً ذهب سيده مذهب الذي يقول :

فقسا ليزدجروا ومن يك حازما فليقس أحياناً على من يرحم

²³² İbn Zeydûn, *er-Risâletü'l-Ciddiyye*, s. 272 ('Abdu'l-Laîf Şerâra, *Ebu'l-Velîd İbn Zeydûn*, Mektebetü'l-Medrese, Beyrut, 1988. Risâle bu kitabın içinde yer almaktadır, bundan sonraki referanslar bu çalışmaya yapılacaktır.)

²³³ 'Anânî, *age.*, s. 43.

²³⁴ *cümlesi Ebû Zueyb el-Hezelî'nin şu beytinin parçalanmış halidir:*

و تجلدي للشامتين أريهم وإني لريب الدهر لا أتضعع
(‘Anânî, *age.*, s. 44.)

“Sabırlı ve güçlü oluyorum. Zamanın başıma açtığı şeylere karşı yıkılmıyor ve beni kötöleyenlere diyorum ki: Ben ancak bileziğin kanattığı bir kol, tâcın sıkarak yaraladığı bir alın, demircinin pasını temizlemek için yere koyduğu meşref kılıcı, ustanın ateşe koyduğu sağlam mızrak sapı ve efendisinin şu şiirde söylenenlere göre hareket ettiği bir kulum.

Geride dursunlar diye sert davrandı

Kim kararlı davranırsa bazen sevdiklerine karşı sert olsun.”²³⁵

Görüldüğü gibi İbn Zeydûn İbn Cehver’e kendisini affetmesi için yazdığı bu risâlesinde edebî yönünü kullanarak bağışlanma talebini dile getirmekle yetinmemiş aynı zamanda okuyucuya faydalı olabilecek genel geçer davranış ilkelerine de yer yer değinmiştir.

İbn Zeydûn yukarıda efendisinden çokça rahmet dilenmesine, şefkatini temenni etmesine rağmen kendisini affetmemesini hoş karşılayarak ve onun bunu yaparken de haklı olduğunu söyleyerek kendini teselli ediyor, örnekler veriyor, karşılaştığı şeylerin aslında basit şeyler olduğunu ifade ediyor. Kendisiyle efendisinin içinde bulunduğu durumu anlatırken, güzel bir kadının kolundaki bileziğin o kolu kanattığını, övgü vesilesi olan tacın altında iz bıraktığını, yere konulan kılıcın aslında değersiz olarak görüldüğü için değil de parlatılmak için konduğunu söylüyor ve bu örneklerle aslında efendisinin kendisini sevdiğinden ve onun iyiliği için bunları başına getirdiğinden bahsediyordu.²³⁶

Daha sonra İbn Zeydûn, İbn Cehver’e tesir eder ümidiyle şiirlerini ve mükemmel misalleri peş peşe dile getirmeye devam ediyor, aynı zamanda da kendisini teselli edip korkusunu bastırıyordu. İbn Zeydûn affedilmesinin gecikmiş olmasına mazeretler buluyor ve bu gecikmenin sonunda şaşırtıcı sürprizlerin, büyük hayırların ve faydalı bollukların olacağına inanıyordu.²³⁷ İbn Zeydûn’un böyle bir tavır sergiliyor olması, İbn Cehver’e nasıl bir ruh hali içerisinde olduğunu göstermektedir. Şöyleki: Efendisi onu bu sözleri söylediği ana kadar henüz affetmiş değildir. Ancak o, efendisinin kendisini affedeceğine olan inancını sürekli canlı tutmak istemiş ve bir anlamda bu ümitte teselli bulmuştur. Onun

²³⁵ İbn Zeydûn, *age.*, s. 272-273.

²³⁶ ‘Anânî, *age.*, s. 45.

²³⁷ Hasan, *age.*, s. 277.

bu ruh hali İbn Cehver'in, kendi aleyhine de olsa segilediği her bir tavırda bir hikmet olduğunu düşünmeye sevk etmiştir.

İbn Zeydûn şöyle devam eder:

هذا العتب محمود عواقبه وهذه النبوة غمرة ثم تتجلي وهذه النكبة سحابة صيف عن قليل تقشع ولن يرييني من سيدجي إن أبطأ سببيه أو تأخر غير ضنين غناؤه فأبطأ الدلاء فيضاً أملؤها وأثقل السحائب مشياً أحفلها وأنفع الحيا ما صادف جدباً وألذ الشراب ما أصاب غليلاً ومع اليوم غد و لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ لَهُ الْحَمْدُ عَلَى اهْتِبَاتِهِ وَلَا عَتَبَ عَلَيْهِ فِي اغْتِفَالِهِ.

فإن يكن الفعل الذي ساء واحد فأفعاله اللائي سررن أوف

“Bu azarlamanın sonunda güzellikler vardır. Bu cefa, kaybolup gidecek bir kötülük, bu çektiğim sıkıntılar yakında kaybolup gidecek birer yaz bulutudur. Efendimin beni affetme konusunda hızlı hareket etmeyip yavaş davranması, hiçbir sebep olmaksızın bana sağlayacağı faydalarının ve cömertliğinin gecikmesi beni şüpheyeye düşürmüyor. Nitekim en yavaş akan kova, dolu olan kovadır. En yavaş ilerleyen yağmur bulutu, toplu halde bulunan yağmur bulutudur. En faydalı yağmur, kurak döneme rastlayan yağmurdur. Bana verdiği fırsattan dolayı ona teşekkür ederim ve beni ihmal etmesinden dolayı da onu ayıplamam.

Kötü olan fiili bir tane ise de

Mutluluk veren fiilleri bin tanedir”²³⁸

İbn Zeydûn yukarıda şunları söylemek istemiştir: Bu azarlamanın sonunda güzel şeyler olacak, yakında meydana gelecek şeyler bu yaşadığı sıkıntıları ortadan kaldıracaktır. Onun düşüncesine göre affedilmesinin gecikmesi, yaşadığı sıkıntılardan hala kurtulamamış olmasından bazen korkutucu olsa da mutlaka efendisinin bunları geciktirmek için bir sebebinin olduğundandır. Daha sonra bu gecikmeyi mazur gösterecek, örneğin dolu kovanın yavaş akması, bol yağmur yüklü bulutların yavaş ilerlemesi gibi örnekler vardır. Nitekim bütün bu örneklerde yavaş hareket etmenin sonunda hep bol nimetler ve kişiyi sevindiren şeyler vardır. Efendisinin, onu affetmek için geç davranması da tıpkı bunlar

²³⁸ İbn Zeydûn, *age.*, s. 273-274.

gibidir ve efendisi onu bol nimetler içinde bırakıp çok sevindirecek ve bir şekilde affedecektir.²³⁹

İhmal ve geciktirmeye mazeret bulma ve bunları methetmek şeklinde ortaya çıkan üslup, karşıdakinin şefkatini, sevgisini kazanmada ve onu ikna etmede kullanılan çok güzel bir üsluptur. Bununla birlikte karşı taraftan iyilik bekleyerek bu üslubu benimseyen kimse, içinde bulunduğu zor durumu ve içine düştüğü zilleti açıkça söylemek durumundadır. Bu üslupla birlikte kalplerdeki kin ortadan kalkar ve karşıdakinin inadı kırılır. İşte tam da bu noktada İbn Zeydûn'un zilletini ortaya koyarken kullandığı üsluba bakıldığında, o zilleti hissetmek ve onun ağlamasını duymak mümkündür.²⁴⁰

İbn Zeydûn risalesinin devamında şunları söyler:

وأعود فأقول ما هذا الذنب الذي لم يسعه عفوك والجهل إلي لم يأت من ورائه حلمك والتطاول الذي لم تستغرقه تطوئك والتحامل الذي لم يف به احتمالك ولا أخلو من أن أكون بريئاً فأين عدلك أو مسيئاً فأين فضلك.

الا يكن ذنب فعدلك واسع أو كان لي ذنب ففضلك أوسع

حنانيك قد بلغ السيل الزبى ونالني ما حسبي به وكفى

“Tekrar söylüyorum: Nasıl bir günah işledim ki, onu affetmiyor, nasıl bir cehalet içindesin ki kalbin yumuşamıyor ve bu nasıl kaldırılamayan bir yükür ki, bu yükün altına girip beni bu durumdan kurtarmıyorsun. Eğer ben suçsuzsam adaletin nerede? Eğer suçluysam o halde faziletin nerede?

Suçum yoksa adaletin geniştir

Suçluysam da faziletin geniştir

Rahmetini umarım ki sel suyu artık yatağına ulaştı

Ve benim için de yeterli olan şey bana geldi”²⁴¹

İbn Zeydûn, efendisinin yaptıklarına karşı kendisine sabretmeyi ve beklemeyi sürekli olarak telkin ettikten sonra, efendisine kendi günahının çok küçük bir günah olduğunu ancak buna karşılık kendisinin affının çok büyük olduğunu anlatmaya çalışıyor

²³⁹ ‘Anânî, *age.*, s. 47.

²⁴⁰ Hasan, *age.*, s. 278.

²⁴¹ İbn Zeydûn, *age.*, s. 274.

ve sanki şöyle söylüyordu: “Benim yaptığım nasıl bir harekettir ki senin yürüyüşünü bozmuş, nasıl bir leştir ki senin denizini bulandırmıştır. Faziletin ve adaletin bütün itaatkarları ve asileri kuşatırken neden cömertliğin de beni kuşatmıyor?”²⁴²

Daha sonra İbn Zeydûn, efendisinin bağışlamasına nail olabilmek için kendi günahını küçümsediği gibi, başkalarının işlemiş olduğu büyük günahları da küçümsüyor ve tarihte geçen meşhur kişilerin ve ümmetlerin işlemiş oldukları günahları örnek olarak veriyor ve şayet kendisi o günahları işlemiş olsa bile ceza olarak efendisinin kendisinden yüz çevirmesinin yeterli olduğunu, başka bir cezaya gerek olmadığını dile getirdikten sonra şunları söylüyor: “Bütün bu suçlamalar bir düşmanın laf taşımasından yalancılara yaydığı haberlerden ibaret değil midir?”²⁴³

وما أراني إلا لو أمرت بالسجود لأدام فأبيت واستكبرت.²⁴⁴ وقال لي نوح اركب معنا فقلت سأوي إلى جبل يعصمني من الماء وأمرت ببناء صرح لعلي أطلع إلى إله موسى وعكفت على العجل واعتديت في السبت وتعاطيت ففقرت وشربت من النهر الذي ابتلى به جيوش طالوت...

“Sanki sen, bana Âdem’e secde etmemi emrettin de ben kibirlendim, Hz. Nuh bana, bizimle birlikte gemiye bin dedi de ben, beni koruyacak bir dağa sığınacağım dedim.²⁴⁵ Sanki büyük bir binanın inşa edilmesini emrettim ve o binadan Musa’nın Tanrısına ulaşacağım dedim.²⁴⁶ Sanki buzağıya taptım.²⁴⁷ Sanki kılıcımı alıp da Hz. Salih’in devesini kestim.²⁴⁸ Sanki cumartesi günü azgınlık yaptım.²⁴⁹ Sanki Tâlût’un²⁵⁰ ordusunun sınıdığı nehirden su içtim...”²⁵¹

²⁴² ‘Anânî, *age.*, s. 50.

²⁴³ Hasan, *age.*, s. 278.

²⁴⁴ İbn Zeydûn burada, şeytanın Hz. Âdem’e secde etmekle emrolunmasına rağmen onun bunu reddederek emri yerine getirmediğini ve büyük bir günah işlediğini ifade etmiştir. (Şerâra, *age.*, s. 274)

²⁴⁵ İbn Zeydûn burada Hz. Nuh’un oğlundan bahsetmektedir. Hz. Nuh, oğluna kendisiyle birlikte gemiye binmesini emretmiş, oğlu ise bu emri yerine getirmeyerek bir dağa sığınacağını söylemiştir. İbn Zeydûn’un kastettiği Hz. Nuh’un oğlunun işlediği bu günahdır. (Şerâra, *age.*, s. 274)

²⁴⁶ İbn Zeydûn burada Firavun’dan bahsetmektedir. Hz. Musa, Firavun’u davet ettiği zaman o bu daveti geri çevirmiş ve veziri Hâmân’dan büyük bir bina inşa etmesini emretmiş ve kendisinin o bina üzerinden Musa’nın İlahına ulaşacağını iddia etmiştir. İbn Zeydûn bu olayı da büyük günahlar arasında değerlendirmiştir. (Şerâra, *age.*, s. 275)

²⁴⁷ İbn Zeydûn burada İsrailoğullarından bahsetmiştir. İsrailoğulları, Hz. Musa Allah’tan vahiy almak için onları yalnız bıraktığında onlar da buzağıya tapmışlardır. İbn Zeydûn bu olayı da büyük günah saymıştır. (Şerâra, *age.*, s. 274)

²⁴⁸ İbn Zeydûn’un burada kastettiği Hz. Sâlih’in kavminin Allah’ın yasaklamasına rağmen deveyi kesmeleridir. İbn Zeydûn onların işlediği bu günahı bahsetmiştir. (Şerâra, *age.*, s. 274)

²⁴⁹ İbn Zeydûn İsrailoğullarının cumartesi yasağına uymayarak işledikleri büyük günahı bahsetmiştir.

İbn Zeydûn bu şekilde zihninin diriliğine işaret eden misalleri peş peşe getirmeye devam etmiştir. Dikkatli bir şekilde irdelendiğinde şu durum ortaya çıkmaktadır: İbn Zeydûn'un kullandığı bu üslup aynı zamanda alay ve ayıplama içeren bir üsluptur. Sanki İbn Zeydûn şunu söylemek istemiştir: Bana yaptığın eziyette adaletli değilsin, suçumu anlamaya çalışırken yanılmışsın. Şayet bu suç, tarihte işlenen büyük suçlardan biri bile olsa, senin vermiş olduğun ceza o suça da çok gelirdi. İbn Zeydûn, zekâsı, söze hâkimiyeti ve uyanıklılığıyla bunları kelamına ustaca yerleştirmiş ve kelamın içinde hissedilmesini sağlamıştır. Hatta bu manaları, İbn Zeydûn bağlılık ve ihlâs yeminleri ederken bile hissetmek mümkündür. Sanki İbn Cehver'in ortada bu kadar kesin bilgiler varken harekete geçmemesini söz dinlememezlik olarak değerlendirmiştir.²⁵²

والله ما غششتك بعد النصيحة ولا انحرفت عنك بعد الصاغية إليك ولا نصبت لك بعد التشيع فيك ولا أزمعت
يأساً منك مع ضمان تكلفت به الثقة عنك وعهد أخذه حسن الظن عليك

“Allah’a yemin ederim ki, bana nasihat edildikten sonra seni aldatmadım. Seni dinledikten sonra senden yüz çevirmedim. Seni kabullendikten sonra sana karşı düşmanlık yapmadım. Sana güvenmiş olmamın vermiş olduğu garanti ve sana karşı olan hüsn-ü zannımın vermiş olduğu güvenle şüpheye düşmedim.”²⁵³

İbn Zeydûn işlediği sanılan bütün suçlardan kendisini arındırmış ve hiçbirini üzerine almamıştır. Hatta İbn Zeydûn şunları söylemiştir:

مع براءتي من ذلك لم أياس منك لحسن ظني فيك

“Bütün bu isnat edilen suçları işlememiş olmamla birlikte, sana karşı beslediğim güzel duygular nedeniyle senden ümidimi kesmedim.”²⁵⁴

İbn Zeydûn bununla öyle bir söz söylemiştir ki, artık başka bir sözün daha söylenmesine mecal bırakmamış, kastettiği şeyi tam olarak ifade etmiştir. Hatta İbn

²⁵⁰ İbn Zeydûn burada Hz. Tâlût'un ordusunun bir nehirden su içmemekle imtihan olunmasından ve ordunun birçoğunun imtihanı kaybederek nehirden su içtiğini ve bu hareketleriyle büyük günah işlediklerini belirtmiştir. (Şerâra, *age.*, s. 274)

²⁵¹ İbn Zeydûn, *age.*, s. 274-275.

²⁵² Hasan, *age.*, s. 279.

²⁵³ İbn Zeydûn, *age.*, s. 278.

²⁵⁴ *ay.*

Zeydûn, kendisinin affedilmesinin, ona şefaatte bulunulmasının gerekliliğini kesin bir dille belirtmiştir.²⁵⁵

İbn Zeydûn daha sonra İbn Cehver'e yaptığı hizmetleri, edebi meclislerde kendisine nasıl övgülerde bulunduğunu anlatır.

وقد زانني اسم خدمتك وزهاني وسم نغمتك وأبليت البلاء الجميل في سماطك وقمت المقام المحمود على بساطك وهل لبس الصباح إلا برداً طرزته بفضائك وتقلدت الجوزاء إلا عقداً فصلته بمأثرك واستملى الربيع إلا ثناء أملاته في محاسنك وبث المسك إلا حديثاً أذعته في محامدك.

“Sana hizmet ettiğim için ismim yüceldi. Bana verdiğin nimetler beni güzelleştirdi. Senin yanında olduğum için başıma tatlı belalar geldi ve yine senin yanında yüksek makamlara ulaştım. Sabahın giydiği elbise, benim senin faziletlerinden ördüğüm elbisedir. İkizler burcunun takmış olduğu takı, senin menkıbelerine yapmış olduğum takıdır. İlkbaharın bana yazdırmış olduğu övgüleri, senin güzelliklerinle yazdım. Miskin yaymış olduğu sözleri, senin medihlerinle söyledim.”²⁵⁶

İbn Zeydûn'un bu sözlerinin manası şudur: Seni övdüğüm sözlerimle ortaya çıkardığım faziletlerin, sabahın ortaya çıkışı gibi ortaya çıkmıştır. Benim bu övgülerim olmasa kimse senin bu faziletlerinden haberdar olamaz.²⁵⁷

Daha sonra İbn Zeydûn, sanki kullandığı harika üslubunda ve minnette mübalağa yaptığını ve övgülerde bulunurken sınırı aştığını anlamış ve hemen ağırdan almaya başlayarak yanlış anlaşılmalara ortadan kaldırmıştır.²⁵⁸

وإن كنت لم أكسك سلبياً ولا حليتك عطلاً ولا وسمتك غفلاً بل وجدت أجراً وجصاً فبنيت ومكان القول ذا سعة فقلت حاشا لك أن أعد من العاملة الناصية وأكون كالذبابة المنصوبة تضيء للناس وهي تحترق (فلك المثل الأعلى) وهو بك وبني وفيك أولى

“Ben, sana layık olmayan övgüyle örülmüş bir elbiseyi sana giydirmedim. Sende olmayan bir olgunluk süsüyle, seni süslemedim. Sana layık görmediğim şerefle seni alametlendirmedim, bilakis bina yapmaya uygun pişirilmiş tuğla ve kireç bulup bina yaptım ve geniş bir söz söyleme alanı buldum ve sözlerimi söyledim. Ben çok çalışıp da

²⁵⁵ ‘Anânî, *age.*, s. 61.

²⁵⁶ İbn Zeydûn, *age.*, s. 279.

²⁵⁷ ‘Anânî, *age.*, s. 65.

²⁵⁸ Hasan, *age.*, s. 280.

yorulanlardan değilim. Aynı zamanda dikilmiş bir mum gibi yanarak etrafını aydınlatırken, kendisi tükenen birisi de değilim. En güzel sıfatlar sende ve bende mevcuttur; ancak bunlar sana daha layıktır.”²⁵⁹

İbn Zeydûn burada, yaptığı iyilik ve hizmetlerden dolayı İbn Cehver’den bir karşılık ve sonuç bekliyor. İbn Cehver’in kendisini, kafirlerin dünyada çalışıp yorulduktan sonra ahirette ellerine hiçbir şeyin geçmeyecek olması gibi bir duruma düşürmemesini istiyor. Nitekim ayette şöyle buyurulmuştur:²⁶⁰

وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ تَصْلَى نَارًا حَامِيَةً

“O gün birtakım yüzler zelildir. Durmadan çalışır (fakat boşuna) yorulur. Kızgın ateşe girer.”²⁶¹

İbn Zeydûn, İbn Cehver’den yardım dilendiğinde her zamanki gibi nefsi büyüyor ve damarlarında kibirlilerin kanı dolaşıyordu. Bu durumdan anlaşılıyor ki, İbn Zeydûn da İbn Cehver gibi aşağılanmaya sabredemiyor, sevdiklerinden ayrılabilir, vatanını terkedip başka şehirlere gidebiliyor, edebiyatı kullanarak gurbeti vatan haline getirebiliyor, zora düştüğünde yardım, yalnız kaldığında dost bulabiliyordu.²⁶²

İbn Zeydûn şöyle devam eder:

ولعمرك ما جهلت أن (صريح الرأي) أن أتحوّل إذا بلغتنى الشمس (وبنا بي المنزل) واصفح عن المطامع التي تقطع أعناق الرجال فلا (استوطن العجز) ولا أطمئن إلى الغرور. وإني مع المعرفة أن الجلاء سبأ والنقلة مثله.
عارف أن الأدب الوطن لا يخشى فراقه والخليط لا يتوقع زياله والنسيب لا يجفى والجمال لا يخفى. غير أن الوطن محبوب والمنشأ مألوف واللبيب يحن إلى وطنه النجيب إلى عطنه والكريم لا يجفوا أرضاً بها قوابله ولا ينسى بلداً فيها مراضعه.

“Hayatım üzerine yemin ederim ki, güneş doğunca buradan ayrılmam ve evimin uzaklarda kalması en doğrusudur. Böyle yapıyorum ki, vatanımdan ayrılmamın cesaret isteyen bir şey olduğunu ve insana acı verdiğini bilmeme rağmen, kişiyi idama götüren açgözlülüğün yüz çevireyim, acizliğe boyun eğmeyeyim, gururda huzur bulmayayım.

²⁵⁹ İbn Zeydûn, *age.*, s. 279-280.

²⁶⁰ ‘Anânî, *age.*, s. 67.

²⁶¹ Ğâşiye, 88/2-4.

²⁶² Hasan, *age.*, s. 280.

Şunu da biliyorum ki edep; ayrılmaktan korkulmayan vatan, ayrılığı umulmayan dost, eziyet vermeyen akraba ve gizli kalmayan güzelliştir. Akıllı kişi, devenin suyun kenarındaki dinlenme yerine olan hasreti gibi vatanına hasret duyuyor. Asil kişi, yakınlarının olduğu diyarı ve kendisine süt verenlerin olduğu beldeyi unutmuyor.”²⁶³

İbn Zeydûn neden birden çark etmiş ve kendini beğenir bir halde vatanın terk edeceği tehdidinde bulunmuştur? Acaba kendisinin teveccüh kazanması, karşıdakini yumuşatması gerektiğini ve bunları yaparken de kendisinin düşüklüğünü ifade eden sözler söylemesi gerektiğini unutmuş muydu? Acaba onun göç etmesine engel olan sadece vatan sevgisi miydi? İbn Zeydûn sanki efendisinin yanında olmayı arzulamıyor ve efendisine karşı duyduğu vefa borcu, onu bu yolculuğa çıkmaktan vazgeçiremiyordu. Aslında İbn Zeydûn bunların hiçbirisini gözden kaçırmıyor ve kendisinin af dileyen birisi olduğunu unutmuyordu. Sonunda kendini beğenmekte ileri gittiğini ve İbn Cehver’in ondan tamamen yüz çevireceğini anlıyor ve ciddiliği bir tarafa bırakarak, onunla beraber olmaktan gurur duyacağını anlatıyordu.²⁶⁴

هذا إلى مغالاتي بعقد جوارك ومناقستي بلحظة من قربك واعتقادي أن الطمع في غيرك طبع ...

“Bu, senin koruman altında olma isteğim, senin yanında olabilmek için girdiğim yarışım, senden başkasına sığınmanın alçaklık, olacağına dair inancımdır.”²⁶⁵

İbn Zeydûn vatanına olan sevgisini, kabilesine olan bağlılığını ve bunların tabii şeyler olduğunu anlattıktan sonra vatanında kalma isteğinin sebeplerinin sadece bunlar olmadığını, hatta asıl sebebin efendisinin yanında kalma isteği olduğunu söylemiştir. Ayrıca efendisinin yanında kaldığı zaman onun kendi haklarını daha iyi koruyacağını ve başkasına sığınmanın ve başkasına güvenmenin, kendisi için haddi aşmak olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁶

Daha sonra talebinin yerine getirileceğine dair umudunu güçlü tutuyor ve bu konuda örnekler vermeye başlıyor:

أعيذك ونفسي من أن أشيم خلباً وأستمطر جهاماً وأقدم في غير مكرم وأشكو شكوى الجريح إلى الغربان
والزخم فما أبسست لك إلا لتدر ولا حركت لك الحوار إلا لتحن ولا نيهتك إلا لأنام...

²⁶³ İbn Zeydûn, *age.*, s. 280-281.

²⁶⁴ Hasan, *age.*, s. 281

²⁶⁵ İbn Zeydûn, *age.*, s. 281-282.

²⁶⁶ ‘Anânî, *age.*, s. 73.

“Allah, seni ve beni ardından yağmur yağmayacak şimşek ve yağmur bulutu görmekten, ulaşılamayacak bir şeyi istemekten korusun. Yaralı bir kişinin akbabaya şikâyeti gibi sana şikâyet ediyorum. Sana ses vermem ve yumuşak davranmam süt vermem içindir ve seni uyandırmamın sebebi kendim uyuyabilmem içindir.”²⁶⁷

İbn Zeydûn, bütün bu medihlerinden, katı kalpleri bile yumuşatacak sevgi tomurcuklarını kaya gibi kalplerden çıkartarak af dilemelerinden sonra harika bir cümle örgüsü ve insanı şaşırtan bir tarzla artık yaptığı şeylerin karşılığını efendisinin vermesini ve kendisini kayadan su çıkmasını bekleyen kişi konumuna sokmamasını istiyor ve: “Risâlesinde kullandığı bu üslup, onun manalarını ve garip deyimlerini ortaya çıkarırkenki gösterdiği çaba, şiirlerle kişileri doğru bir şekilde birleştirmesi ve bunun dışında kullandığı hikmetler katı bir kalbin ağaçlarını sulasa, o ağaç affin meyvelerini verirdi.” demek istiyor. Ayrıca gönderdiği bu risâleyle efendisinden, şefkatini oluk oluk yağdırmasını, bu ayrılıktan sonra tekrar yanına almasını, geçmişte yaptığı şeylerin kıymetini bilmesini ve kendisi için iyi bir gelecek hazırlamasını istiyor.²⁶⁸

Son olarak İbn Zeydûn risâlesini, belâğatın sihirli gücünü ve süsünü kullanarak bitirmiştir. Bedî âlimleri bu üsluba “yanılmadan sonra tescil etme” (الأسجال بعد المغالطة) adını vermiştir. Bütün bunlar, risâlenin güzellikleri, İbn Zeydûn’un mahareti, beyanının sihri, zihninin uyanıklığı, bilgisinin çokluğu, hafızasının çabukluğu sayesinde. İbn Zeydûn bazen coşarken bazen sakinleşmiş, bazen kendini yüceltirken bazen alçaltmış, bazen kendine iltifat ederken bazen de kendisiyle alay etmiştir.²⁶⁹

3.4. eş-Şafedî’nin Ciddiye Risâlesi Hakkındaki Eleştirileri

eş-Şafedî’nin eleştirilerini iki ana başlık altında toplamak mümkündür.

3.4.1. Ziyade Yapılmasının Gerekli Olduğunu Düşündüğü Yerler

a- eş-Şafedî, İbn Zeydûn’un

و الكريم لا يجفو أرضا بها قوابله و لا ينسى بلدا فيها مرضعه

“Asil kişi, yakınlarının olduğu diyarı, kendisine süt verenlerin olduğu beldeyi terketmez.” Sözüden sonra

²⁶⁷ İbn Zeydûn, *age.*, s. 282.

²⁶⁸ ‘Anânî, *age.*, s. 75-76.

²⁶⁹ Hasan, *age.*, s. 282.

و لا يرفض معهدا فيها قضى الشباب فيها مأربه

“Gençliğinin sıkıntılı günlerini geçirdiği beşiğini bırakmaz.” Sözüni zikretmesinin daha iyi olacağını söylemektedir.²⁷⁰

b- İbn Zeydûn:

إن الطمع في غيرك طبع، و الغنى من سواك عناء

“Senden başkasında olan şeye tamah etmen tabiatının bir gereğidir. Herkesten zengin olman (kimseye ihtiyaç duymaman) eziyet ve cefadır.” Sözüünün ardından:

و الطمأنينة الى سواك غرور، و الثقة بخلافك خذلان

“Başkalarında huzur bulman bir aldanmadır, kendinden başkalarına güvenmek ise aşırılıktır.” Şeklinde sözüni devam ettirseydi daha güzel olurdu.²⁷¹

c- İbn Zeydûn, tek başına kullandığı الذي ودادي له “Sevgimin kendisi için olduğu” sözünden sonra سداي “doğruluğum da ondandır” sözünü kullansaydı kelimeler daha uyumlu hale gelirdi. Nasıl ki bundan sonra tam bir uyum içinde olan şu iki sözüni kullandığı gibi: “Onunla güç buluyorum ve ona güveniyorum”²⁷² و اعتدادي به و اعتمادي عليه

eş-Şafedî’nin ortaya koyduğu bu tür tenkitler yazarın sanatıyla ilgilidir. Bu sanat, yazarların kendi zevklerini dikkate alarak takip ettikleri yola göre değişkenlik gösterir. İbn Zeydûn ise kullandığı yazı sanatı ve kalıplarda özgün olmayı tercih etmiştir. Kendisini seci, izdivaç ve teradüf ile kayıtlamayıp bütün üsluplar içinde kendi tarzını oluşturmayı başarmıştır. Bazı eleştirmenler, İbn Zeydûn’u sözü uzatmakla, eş anlamlı kelimeleri fazlaca kullanmakla eleştirirken; eş-Şafedî kendi yapmış olduğu eklemelerin kelama yeni bir mana katmadığını görmesi gerekirdi. Aslında eş-Şafedî bu tavrıyla kendi tarzını İbn Zeydûn’a dayatmak istemiştir.²⁷³

d- Ayrıca eş-Şafedî İbn Zeydûn’un:

و انفع الحيا ما وافق جدبا والذ الشراب ما اصاب غليلا

“En faydalı canlılık kuraklığa rastlayan canlılıktır, en lezzetli içecek de şiddetli susuzluktan sonraki içecektir.” Sözüünden sonra:

لولا اطراد الصيد لم تك لذة فتطاردني لي بالوصال قليلا

“Avı kovalama olmasaydı, o avın lezzeti olmazdı

²⁷⁰ Halil b. Aybek eş-Şafedî, *Tamâmu'l-Mutûn fî Şerhi Risâleti İbn Zeydûn*, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, tsz., s. 403.

²⁷¹ eş-Şafedî, *age.*, s. 403.

²⁷² *ae.*, s. 399.

²⁷³ Hasan, *age.*, s. 283.

O zaman kavuşmak için biraz beni kovala” şeklindeki beyti zikretseydi daha münasip olurdu demektedir.²⁷⁴

Ancak eş-Şafedî'nin zikrettiği bu ve benzeri örnekler, güç yetirilemeyecek şeyler kabilinden sayılmaktadır. Nitekim bir şey söylerken veya yazarken akla gelen gelmeyen her şeyi zikretmek mümkün değildir. Aslında eş-Şafedî'ye şunun sorulması gerekmektedir: İbn Zeydûn'un yerinde sen olsaydın onun zikrettiği şeyleri bir araya toplayabilir miydin? Bu noktada şu konunun da göz ardı edilmemesi gerekmektedir. İbn Zeydûn bu risâlesini hapiste iken, yani çok sinirli ve ızdırap dolu bir halde iken yazmıştır. Hatırlayabildiği hikmetler, misaller ve şiirler böyle bir durumda olan bir kişi için yeterlidir.²⁷⁵

3.4.2. İbn Zeydûn'un Bazı Tarihi Olaylar Konusunda Yaptığı Hatalara eş-Şafedî'nin Eleştirileri

a- İbn Zeydûn Aķabe bi'atı ile ilgili şunları söylemiştir:

و تأولت في بيعة العقبة

“Aķabe biatından geri kaldım.”

Halbuki hiçbir siyer âlimi, ne birinci ne ikinci ne de üçüncü akabe biatlarına katılan kişilerden hiçbirinin biatını bozduğunu söylememiştir. Bundan dolayı İbn Zeydûn'un diğer meşhur tarihî olaylarla birlikte bu olayı da zikretmesi yakışık almamıştır.²⁷⁶

eş-Şafedî'nin bu eleştirisine İbn Zeydûn'un sözünü şu şekilde tevil ederek cevap vermek mümkündür: İbn Zeydûn aslında sadece kendisinin Aķabe biatından caydığını farzediyor ve sanki şöyle söylüyor: “Ben herkesin birlikte hareket ettiği bir konuda muhalefet ettim, haddimi aştım ve kimsenin yapmadığı bir şeyi yaptım.”²⁷⁷

b- eş-Şafadi'nin verdiği diğer bir örnek ise şudur:

تخلفت عن صلاة العصر في بني قريظة

“Kurayza oğulları'nda kılınan ikindi namazına yetişemedim.”

Her ne kadar Kurayza oğulları'nda kılınan bu namaza bazı sahâbîler yetişememişlerse de hiçbir siyer âlimi Peygamber Efendimizin (s.a.v.) bu kimseleri ayıpladığını söylememiştir. Nitekim içlerinde namazını vaktinde Kurayza'da kılanlar

²⁷⁴ eş-Şafedî, *age.*, s. 399.

²⁷⁵ Hasan, *age.*, s. 284.

²⁷⁶ eş-Şafedî, *age.*, s. 400.

²⁷⁷ Hasan, *age.*, s. 285.

olduğu gibi yetişemeyenler de vardır. Daha sonra ikinci namazını kılamayanların namazlarını kaza etmeleri gündeme geldiğinde Peygamber Efendimiz (s.a.v.) kimseyi bundan alıkoymamıştır. O halde bu olayı yani ikinci namazını kılamayanların durumunu, İbn Zeydûn'un daha önce verdiği örneklerdeki şeytanın Allah'ın emrine rağmen secde etmemesi gibi büyük günahlara benzetmek ve bunları aynı şeylermiş gibi peş peşe getirmek, belâğatin şanına yakışır bir durum değildir.²⁷⁸

c- eş-Şafedî'ni verdiği diğer bir örnek ise şudur:

و زعمت أن إمارة أبي بكر كانت فلتة

“Hz. Ebû Bekir'in hilafetinin aceleye getirildiği gibi yanlış bir düşünceye kapıldım.”

Bu sözlerin sahibi olan Hz. Ömer, bunları söylerken yapılan şeyin hata ve suç olduğunu kastetmemiştir. Hz. Ömer şükreder ve iyi niyetli bir halet-i ruhiye içerisinde bunları söylemiştir. İbn Zeydûn'un bunu naklederken suç işleyen bir kişinin sözleriymiş gibi nakletmesi yanlıştır.

eş-Şafedî'nin bu itirazına karşı şu şekilde cevap verilebilir: İbn Zeydûn, aşırı Şiilerin iddia ettiği gibi, Hz. Ebu Bekir'in hilafetinin oldu bittiye getirildiği, Hz. Ali'nin hilafete daha layık olduğu düşüncesinde asla değildir. Sadece burada hatalı davranmıştır.²⁷⁹

d- eş-Şafedî başka bir örnekte şunları söylemiştir:

و كتبت الى عمرو بن سعد أن ججع بالحسين

Burada mektubun yazıldığı kişi Amr b. Sa'd değil İbn Ebî Vakkâs'tır.²⁸⁰

İbn Zeydûn'u yaptığı bu hatadan dolayı mazur görmek gerekmektedir. Nitekim hapisteyken kendisine yardımcı olacak tek şey hafızasıdır ve bu hafıza içindeki şeylerin fazlalığı nedeniyle iyice daralmıştır. Bunun, İbn Zeydûn'u bir seferliğine yanıltmış olması şaşılacak bir durum değildir. İbn Zeydûn da bir insandır.²⁸¹

Bazı yazarlar ise İbn Zeydûn'un efendisini överken, ona minnet ifade eden cümleleri çokça zikretmesini, önceden efendisinin yanında değerli birisi olduğunu, efendisini başkalarına katılmakla tehdit etmesini, vatan sevgisi olmasa başka yerlere gideceğini söylemesini ve bunları sürekli olarak tekrar etmesini eleştirmişlerdir. Bütün bu eleştirilere karşılık şu cevaplar verilebilir: İbn Zeydûn bu minnetle efendisine geçmişte

²⁷⁸ eş-Şafedî, *age.*, s. 400.

²⁷⁹ Hasan, *age.*, s. 285.

²⁸⁰ eş-Şafedî, *age.*, s. 401.

²⁸¹ Hasan, *age.*, s. 286.

yaptığı hizmetleri ve efendisi için yaptığı övgülerde samimi olduğunu anlatmak istemiştir. İbn Zeydûn, efendisinin bunları öğrenince hak ettiğini tekrar vereceğini, geçmişte işlediği suçları affedeceğini ummuştur. İbn Zeydûn'un bu üslubu, risâlenin genelinde kullandığı af dileme, zilletini ifade etme şeklinde olan üslubundan farklıdır. İbn Zeydûn, başkalarına katılım tehdidiyle İbn Cehver'in dikkatini çekmek, kendisine yapmış olduğu kötülükleri bir an önce düşünmesini sağlamak istemiştir. O zaman için de böyle bir tavır melikleri korkutan bir tavidir.²⁸²

İbn Zeydûn'u eleştirenlerden bazıları da: İbn Zeydûn'un risâleyi yazarken çokça kıssalara, deyimlere, şiirlere yer vermesi, risâlenin yazılış amacı olan şefkat ve af temennilerini geri planda bıraktığını söylemiştir. Nitekim risâleyi okuyan kimse, İbn Zeydûn'un maksadını anlamak yerine öncelikle risâleyi anlamak, ne demek istediğini tahlil etmek zorunda kalmıştır. Bu eleştirilere cevap olarak İbn Zeydûn'un risâlesini bu tarzda yazarak efendisinin kendi özelliklerini, bilgisini, gücünü, yazı ve edebiyattaki yerini görmesini istediği söylenmiştir. Nitekim bu özellikler prenslikler dönemindeki meliklerin değer verdiği özelliklerdi. Bu durumu çok iyi bilen İbn Zeydûn, affedilmesi ve değerinin anlaşılması için bunları birer araç olarak kullanmıştır. Bütün bunlarla birlikte bu risâle, zillete düşmüş ve kalbi kırılmış bir kişinin yaşadığı durumu anlatmıştır ve İbn Cehver'in bu risâleyi okuduktan sonra rahmet ve şefkat duygularını harekete geçirmeye yetecek güçtedir. Ancak İbn Zeydûn'a kurulan tuzakların son derece güçlü olması İbn Cehver'in onu duymasına engel olmuştur.²⁸³

3.5. Ciddiye Risâlesinin Arap Edebiyatındaki Yeri

İbn Zeydûn bu risâlesini, hapisteyken yazmıştır. Bununla elinden alınan hürriyetini geri almak ve serbest bırakılmak için Ebu'l-Hazm'dan açık bir şekilde merhamet istemiştir. Bu risâlenin güzellik ve öznellik bakımından Hezeliyye Risâlesinden eksik bir yanı yoktur. Bu risâle İbn Zeydûn'un dizelere döktüğü bir şiiri gibidir. Risâleye Ebu'l-Hazm'dan şefkat ve merhamet isteyerek, ona edep ölçüsünde hitap ederek, onu överek ve kendisini affetmesi için mazeretler beyan ederek başlamıştır. Ayrıca yapmış olduğu hatanın fıkıhçılara göre büyük günah olmadığını söyleyerek, hatalarını küçük görmesini ve kendisini bağışlamasını istemiştir.

²⁸² *ae.*, s. 287.

²⁸³ *ay.*

İbn Zeydûn bunun sadece gizli bir düşmanın ortaya attığı fitne, bir yalancının yaydığı lekeleme olduğunu söyleyerek suçundan kurtulmaya çalışmıştır. Daha sonra Ebu'l-Ḥazm'a, onun taraftarı olduğunu, kendi gibilerin kaybedilmemesi ve engellenmemesi gerektiğini söylemiş, hatta bir sıkıntı olduğunda onun kendisine başvurması gereken biri olduğunu ve şiirlerinde onu öven şairi olduğunu söylemiştir. Ayrıca insanları aydınlatıp kendisini yakan bir mum olmaktan ona sığındığını ifade etmiştir.

Af taleplerinden sıkılan İbn Zeydûn önce sinirlenmiş, daha sonra sakinleşip vatanını sevdiğini söylemiştir. Ebu'l-Ḥazm'ın asrında yaşayan hiçbir hükümdarı ona, hiçbir vatani da kendi vatanına tercih etmediğini ifade etmiş, emir kendisini affetsin diye ondan şefkat dilemeye ve ona aşırı derecede övgülerde bulunmaya başlamış ve risâlesini, onu methederek kendisini de küçümseyerek ve ondan bağışlanma dileyerek bitirmiştir.

Hezeliyye Risâlesi gibi bu risâle de atasözleri, tarihi bilgi ve isimlerle doludur. Bunların arasında şiirden ve klasik nesirden soyutlanmış ifadeler vardır. Kullanmış olduğu üslup ve ifadelerin açıklanması gerekir. Bunu da eş-Şafedî, *Temâmü'l-Mütûn Şerhu Risaleti İbn Zeydûn* adlı eserinde başarıyla yapmıştır.

Örnekler bölümüne dönüp bakıldığında bu risâlenin, anlatılanın yanısıra Kur'an ve hadisten de alıntılar ihtiva ettiği görülecektir. Bu risâle tam anlamıyla bir metin türü eserdir. Bu risâlenin bir metin olması, özellikle İbn Zeydûn, sembol ve işaretleri bırakıp düz yazıyla yazdığına, belâgat yönünden harika bir eser olmasına engel olmamıştır. Çünkü bu durumda cümlelerini güçlü, etkileyici ve sağlam olan bolca kelimelerden oluşturmuştur.²⁸⁴

Bir yönüyle içlerinde muhteşem bir edebiyatın olması, bir diğer yönüyle de tarihsel olaylar, şahıs isimleri, çok güzel şiir beyitleri ve atasözlerini ihtiva ettiklerinden Ciddiyye ve ondan önce yazılan Hezeliyye risâleleri Arap edebiyat tarihinde büyük bir üne kavuşmuştur.

İbn Zeydûn bu iki risâlesini, kendi döneminde, doğuda yaygın olan seci üslubuyla yazmamış, bilakis serbest nesir üslubuyla yazmıştır. Herhalde bunda, Ṭavâifu'l-Mulûk dönemine kadar Endülüs'te yazıların seci üslubuyla yazılmaması etkili olmuştur. O döneme kadar yazılar daha doğal yazılmıştır. Nesirlerinde serbest üslup kullanan sadece

²⁸⁴ Dayf, *age.*, s. 48.

İbn Zeydûn değildir. İbn Hâzım *Tavku'l-Hamâme* adlı risalesinde bu üslubu kullandığı gibi İbn Şüheyd de *et-Tevâbi've'z-Zevâbi'* adlı risâlesinde kullanmıştır.²⁸⁵

İbn Zeydûn ister şiir olsun ister nesir olsun cümle kuruluşunda çok başarılıdır. Düşüncelerini hangi sahada belirtirse belirtsin, öznel bir üslupla yazma becerisine sahip olmuştur. Önemsiz bir konu da olsa en güzel şekilde cümlelerini kurmuştur. Kendisi hakkında şöyle anlatılır: Bir kızı vefat etmişti. Cenaze defnedildikten sonra insanların taziyelerini kabul etmeye başladı. Oradakilerin herbirine farklı bir cümleyle karşılık verdi.²⁸⁶ Bu durum İbn Zeydûn'un, farklı üsluplarda farklı ifadeleri kullanma yeteneğini göstermektedir. Şiirde olsun nesirde olsun İbn Zeydûn kendi döneminde eşsiz biridir.²⁸⁷

²⁸⁵ *ae*, s. 49.

²⁸⁶ *El-Mağkarî*, *age.*, III, 565

²⁸⁷ *Dayf*, *age.*, s. 49.

SONUÇ

Müslümanlar Endülüs'ü fethettikten sonra orayı kendilerine vatan edinmişlerdir. Doğudan göç eden Müslümanlar; dillerini, kültürlerini ve edebiyatlarını kendileriyle birlikte Endülüs'e taşımışlardır. Doğuda sürekli olarak gelişen ilim, kültür ve edebiyat Endülüs'te de gelişmeye devam etmiştir. Endülüs devlet yöneticileri başta edebiyat olmak üzere bütün ilimlere önem vermişlerdir.

İşte böyle bir ortamda dünyaya gelen İbn Zeydûn (394-461/1003-1069) hem ilmi hem kültürü hem de edebî kişiliğiyle başta yöneticiler olmak üzere herkesin takdirini kazanmıştır. Şiire olan kabiliyeti kendini nesirde de göstermiş ve vezirlerini şairler içinden seçen melikler katında İbn Zeydûn'u vazgeçilmez birisi kılmıştır. Nitekim İbn Zeydûn iki ayrı devletin meliklerinin vezirlikleri görevlerini üstlenerek bunu ispat etmiştir.

Ancak İbn Zeydûn'un bu şöhreti daha sonraları kendisine sorun oluşturmaya başlamıştır. Onu kıskanan diğer vezirler ve devlet adamları sürekli olarak ayağını kaydırmaya ve melikler katındaki değerini düşürmeye çalışmışlardır. Sonunda bu emellerine ulaşan vezirler ve devlet adamları İbn Zeydûn'un hapse girmesine neden olmuşlardır.

Hapiste zor günler geçiren İbn Zeydûn yılmamış ve bütün gücüyle hayata tutunarak hak ettiği yerlere tekrar gelmek için büyük gayret sarfetmiştir. İbn Zeydûn'un başatması gereken diğer bir konu da aşk acısıdır. Sevgilisi Vellâde onu terkettiğinde çok büyük acılar yaşamış ve bu durum ona hapse girmekten daha ağır gelmiştir.

İbn Zeydûn yaşadığı bu iki ağır olay üzerine iki risâle kaleme almıştır. Bunlar Ciddiyye ve Hezeliyye Risâleleridir. Bu risâleler eşine az rastlanır güzelliktedirler ve edebî

açından çok güçlüdürler. Ciddiyye Risâlesini, kendini hapisten çıkartmasını istediği dönemin melikine, Hezeliyye Risâlesini ise sevgilisini kendisinden çalan bir vezire yazan İbn Zeydûn risâlelerinde yaptığı telmihlerle, kullandığı örneklerle ve seçtiği şiiirlerle ne kadar usta bir edebiyatçı olduğunu kanıtlamıştır. Nesir ustası İbn Zeydûn, edebi zenginlik ve heyecan verme yönünden Şair İbn Zeydûn'dan geri değildir. Mizah yazarı İbn Zeydûn'un önemi, dram yazarı İbn Zeydûn'un öneminden daha az değildir.

Burada şu nokta da gözardı edilmemelidir. İbn Zeydûn'un özellikle Hezeliyye Risâlesini yazarken, iyi bir edebiyat ürünü ortaya koyma amacı taşımaktan çok, iç dünyasında karmaşık bir biçimde duran hislerini ifade etme ve kendisini tatmin etme amacını taşıdığını, bu yönüyle eserinde bireysel faydacılığın ön planda olduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında bile İbn Zeydûn'un edebî yönünün ne kadar güçlü olduğunu anlamak mümkündür. Bununla birlikte Hezeliyye Risâlesi bazı yönleriyle eleştirilmeye müsaittir. Örneğin, İbn Zeydûn'un çektiği aşk acısı ve hem siyasette hem de aşkta rakibi olan vezir İbn 'Abdûs'a olan kını, onun hakarete varan sözler sarfetmesine neden olmuş, İbn 'Abdûs' un şahsiyetine yönelik aşağılayıcı ifadeler kullanmıştır. Bu bağlamda onun hezlin sınırlarını oldukça zorladığını söylemek mümkündür. Ayrıca risâlede olayla ilgili karakterlerin isimlerine yeteri kadar yer verilmemesi, şiiirlerin yine başka şiiirlerle ifade edilmesi risâlenin anlaşılmasını zorlaştırmakta, anlam irtibatlarının sağlanması noktasında okuyucuya bir takım güçlükler çıkarmaktadır.

İbn Zeydûn, Ciddiyye Risâlesinde ise sürekli olarak kendisinin, efendisi karşısındaki acizliğini, küçüklüğünü, ümit var olduğunu, efendisinden gelen her türlü davranış biçimini hüsnü zanla karşıladığını söylemek mümkündür. Ayrıca dikkat çeken bir diğer husus da şudur: İbn Zeydûn Hezeliyye Risâlesinde muhatabını kötüleyici, karalayıcı ve tahkir edici bir üslup kullanırken; Ciddiyye Risâlesinde bunun tam tersi muhatabını öven bir üslup kullanmıştır ve bu noktada başarılı olabilmek için bütün edebî gücünü ustaca kullanmıştır. İbn Zeydûn'u Ciddiyye Risâlesinin şu yönünden dolayı eleştirmek mümkündür: İbn Zeydûn'un bir idareciye karşı sergilemiş olduğu övgü ve yüceltme içerikli üslubu, şairlerin belli bir menfaati sağlamak için devlet adamları karşısında sergilemiş oldukları ve tarihsel süreçte sürekli olarak eleştirilen şair-idareci ilişkisiyle büyük oranda benzerlik göstermektedir. İbn Zeydûn'un bu tutumu aynı zamanda şair-

idareci ilişkilerine yönelik eleştirilerin ne kadar haklı olduğunu göstermesi açısından iyi bir örnek olmuştur.

İbn Zeydûn birçok yönden eleştirilebileceği gibi araştırılmaya değer de pek çok yönü bulunan bir şahsiyettir. Vezirlik görevinde bulunmuş olması hasebiyle Endülüs siyasî tarihi açısından araştırılmalı ve Endülüs'ün siyasî tarihine yaptığı katkıları ortaya çıkarılmalıdır. Bu çalışma İbn Zeydûn'un sadece iki risâlesini ele almıştır. Bunların yanında bir de divânı vardır. Bu divânın incelenmeye değer çok önemli bir eser olduğu kanatı bu çalışmanın ortaya koyduğu verilerle daha da belirgin hale gelmektedir.

Hem siyasi hayatında hem de aşk hayatında yaşadığı çalkantılı dönemler yüzünden sürekli sıkıntı çeken İbn Zeydûn, siyasi ve edebî dehası sayesinde sonraki nesillerin unutmadığı ve kendinden dersler aldığı bir şahsiyet olarak tarihteki yerini almıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- ‘ABBÂS, İhsân, *Târîhu’n-Nakdi’l-Edebî ‘Inde’l-Arab*, Dâruş-Şekâfe, Beyrut, 1983.
- _____, *Târîhu’l-Edebî’l-Endelüsî (‘Asru’t-Teväif ve’l-Murâbiîn)*, 5. Baskı, Daru’s-Şekâfe, Beyrut, 1978.
- ‘ABDU’L-‘AZÎM, Ali, *İbn Zeydûn*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Kâhire, 1967.
- ÂDAB, Veled, “er-Risâletü’l-Hezeliyye: Kırâtun fi’l-Vechi’l-Âhar l’İbni Zeydûn”, *Câmi’a Muhammedi’l-Ĥâmis*, sayı: XVI, Ribât, 2009, 227-248.
- el-‘ÂMİLÎ, Bahâuddîn Muhammed b. Huseyn, *el-Keşkûl*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1998.
- ‘ANÂNÎ, Muhammed Zekeriyya, *Târîhu’l-Edebî’l-Endelüsî*, Dâru’l-Ma‘rifeti’l-Câmi‘iyye, Kâhire, byy., tsz.
- ‘ANÂNÎ, Mustafa, *İzhâru’l-Meknûn* 3. Baskı, Mektebetü Seyyid Musa Şerif, Kâhire, 1927.
- ARSLÂN, El-Emîr Şekîb, *Ĥulâşatü Târîhi’l-Endelüs*, Menşûrâtu Dâri Mektebeti’l-Hayât, Beyrut, 1983.
- el-ASKERÎ, Ebû Hilâl, *Kitâbu Cemhereti’l-Emşâl*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1988.
- el-BAŞRÎ, Ebû Osmân ‘Amr b. Baĥr b. Maĥbûb, *Rasâilu’l-Câĥız*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2000.
- el-BUSTÂNÎ, Butrus, *Udebâu’l-‘Arab fi’l-Endelüs ve ‘Asru’l-İnbi’âs*, Dâru Nazîr ‘Abûd, byy., 1988.
- _____, “İbn Zeydûn”, *Dâiratu’l-Me‘ârif*, byy., tsz.
- BÛZÎNE, Muhammed, *Nûniyyetu İbn Zeydûn*, Muhammed Bûzîne Eserleri (Yazar eserlerini kendisi bastırmaktadır), byy., 1995.
- el-CÂĤİZ, Ebû Osmân ‘Amr b. Baĥr, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, 7. Baskı, Mektebetü’l-Hancı, Kâhire, 1988.

_____, *Risâletün fi'l-Ciddi ve'l-Hezl* (Ebû Osmân 'Amr b. Baḥr b. Maḥbûb el-Başrî, *Rasâilu'l-Câhız*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2000. Risâle bu kitabın içinde yer almaktadır.)

_____, *Risâletü't-Terbî'i ve't-Tedvîr* (Ebû Osmân 'Amr b. Baḥr b. Maḥbûb el-Başrî, *Rasâilu'l-Câhız*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2000. Risâle bu kitabın içinde yer almaktadır.)

el-CEVHERÎ, İsmâil b. Ḥammâd, *eş-Şihâhu Tâcu'l-Luġa ve Şihâhu'l-'Arabiyye*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, byy., 1984.

DAYF, Şevkî, *mine'l-Meşriki ve'l-Mağribi Buḥûs fi'l-Edeb*, Dâru'l-'Aşriyyeti'l-Lubnâniyye, Beyrut, 1998.

_____, *İbn Zeydûn*, Dâru'l-Meârif, 12. Baskı, Kahire, tsz.

ER, Rahmi, "İbn Zaydûn", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Doġu Dileri ve Edebiyatları Bölümü Dergisi, IV, sayı: I, Ankara, 1985, s. 175-194.

_____, "İbn Zeydûn", *DİA*, İstanbul, 1999.

İBN BESSÂM, Ebu'l Hasan Ali, *ez-Zahîre fi Meḥâsini Ehli'l-Cezîre*, Dâru's-Şekâfe, Beyrut, 1997.

İBN BEŞKUVÂL, Ebu'l-Ḳâsım, Ḥalef b. Abdülmelik, *Kitâbu's-Şılatu fi Târîhi Ulemâi'l-Endelüs*, Birinci Baskı, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 2003.

İBN DIḤYA, 'Umar b. Ḥasan, *el-Muṭrib min 'Aşri Ehli'l-Mağrib*, Dâru'l-'İlm, byy., 1955.

İBN DUREYD, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan el-Ezdî el-Başrî, *Cemheretu'l-Luġa*, Dâru Sâdır, Beyrut, tsz.

İBN ḤAKÂN, el-Feth, *Ḳalâidu'l-İkyân fi Meḥâsini'l-A'yân*, Şeyh Muhammed b. Sâlih b. el-Merḥûm Kütüphanesi, byy., tsz.

İBN HALDÛN, Abdurrahmân, *Muḳaddimetu İbn Haldûn*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2001.

İBN HALLİKÂN, Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Ebnâi'z-Zamân*, Dâru's-Şeḳâfe, Beyrut, 1968.

İBN KEŞÎR, Ebu'l-Fida el-Hâfız, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetu'l-Me'arif, Beyrut, 1966.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Faḳl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Mısrî, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, tsz.

İBN NÛBÂTE, Cemâluddîn el-Mısrî, *Serḩu'l-'Uyûn fî Şerhi Risâleti İbn Zeydûn*, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1998.

İBN ZEYDÛN, *Dîvân İbn Zeydûn*, şrh. Yûsuf Ferḩât, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, Beyrut, 1994.

_____, *er-Risâletü'l-Ciddiyye* ('Abdu'l-Laḩîf Şerâra, *Ebu'l-Velîd İbn Zeydûn*, Mektebetu'l-Medrese, Beyrut, 1988. Risâle bu kitabın içinde yer almaktadır.)

_____, *er-Risâletü'l-Hezeliyye* ('Abdu'l-Laḩîf Şerâra, *Ebu'l-Velîd İbn Zeydûn*, Mektebetu'l-Medrese, Beyrut, 1988. Risâle bu kitabın içinde yer almaktadır.)

ERGİN, Mehmet Mesut, "el-'İḩâru't-Târîḩî li Zuhûri Mulûki't-Ṭavâifi fi'l-Endelüs fi'l-Ḳarni'l-Hâmisi'l-Hicrî", Dicle Üni. Fen Edebiyat Fak. Dergisi, sayı: VIII, Diyarbakır, 2003, 129-146.

el-HACCÎ, Abdurrahmân Ali, *et-Târîḩu'l-Endelüsî*, Dâru'l-Ḳalem, Dımeşk, 2008.

el-HAMEVÎ, Taḳıyyuddin Ebû Bekir Ali b. Abdullah, *ḩizânetü'l-Edeb ve Ğayetü'l-Ereb*, II, Mektebetü Hilâl, Beyrut, 1987.

el-HAMEVÎ, Yâḩût, *Mu'cemü'l-Buldân (Şilb Maddesi)* Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz.

- el-ḤANBELÎ, ‘Abdu’l-Ḥay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu’z-Zeheb fî Aḥbâri men Zeheb*, Dâru İbn Kesîr, Dımeşk, 1990.
- HASAN, Câd Hasan, *İbn Zeydun ‘Asruhû ve Ḥayatuhû ve Edebuhû*, el-Matbaatu’l-Münîriyye, Kâhire, 1995.
- HÜSEYİN, Ḥamdî ‘Abdu’l-Mun‘im Muhammed, *et-Târîḫu’s-Siyâsî ve’l-Ḥadârî fî’l-Mağribi ve’l-Endelüs fî ‘Aşri’l-Murâbiṭîn*, el-Ma‘rifetu’l-Câmi‘iyye, Kâhire, 1997.
- ‘İNÂN, Muhammed Abdullah, *Devltü’l-İslâm fî’l-Endelüs*, Mektebetü’l-Ḥâncı, Kâhire, 1990.
- el-İSFEḤÂNÎ, Ebu’l-Ferec, *el-Eğânî*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, tsz..
- el-ḲADÂ‘Î, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *et-Tekmiletu li-Kitâbi’s-Şıla*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1995.
- el-ḲAZVÎNÎ, el-Ḥaṭîb, *el-İdâḫ fî ‘Ulûmi’l-Belâğâ*, Dâru İhyâi’l-‘Ulûm, Beyrut, 1998.
- KEḤḤÂLE, Ömer Rıza, *A’lâmu’n-Nisâ fî Âlemi’l-‘Arab ve’l-İslâm*, Müessetü’r-Risâle, byy., tsz.
- el-KUTUBÎ, Muhammed b. Şâkir b. Ahmed b. Abdurrahmân, *Fevâtu’l-Vefeyât*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2000.
- el-MAḲḲARÎ, Ahmed b. Muhammed et-Tilmisânî, *Nefḫu’t-Tîyb Min Ğusni’l-Endelüsi’r-Raḫîb*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1968.
- en-NESÂÎ, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdurrahman, *Sünenü’n-Nesâî*, Mektebetü’l-Maṭbûâtü’l-İslâmiyye, Halep, 1986.
- en-NÜVEYRÎ, Şehâbuddîn Ahmed b. ‘Abdu’l-Vahhâb, *Nihâyetü’l-Ereb fî Funûni’l-Edeb*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2004.
- ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Siyasî Tarih)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.

_____, *Endülüs Müslümanları (İlim ve Kültür Tarihi)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

_____, “Endülüs”, *DİA*, İstanbul, 1999, XI, 211-225.

eş-ŞAFEDÎ, Şalâhaddîn Halil b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 2. Baskı, Fıranz Şıtayz, Kaysbaden, 1982.

_____, *Tamâmu'l-Mutûn fî Şerhi Risâleti İbn Zeydûn*, Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, tsz..

ŞEMSEDDİN SÂMÎ, *Ķâmûs-i Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978.

ŞERÂRA, ‘Abdu'l-Laţîf, *Ebu'l-Velîd İbn Zeydûn*, Mektebetu'l-Medrese, Beyrut, 1988.

el-YÂFÎ'Î, Ebû Muhammed Abdullah b. Es'ad b. Alî b. Süleymân, *Mir'âtü'l-Cinân ve 'Ibratu'l-Yakzân fî Ma'rifeti Havâdişi'z-Zamân*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kâhire, 1993.

ez-ZEHEBÎ, Şemseddîn Muhammed b Ahmed b. Osmân, *Tarîhu'l-İslâm*, Birinci Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1987.

_____, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 7. Baskı, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1982-1985.

_____, *Tezkiratu'l-Huffâz*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1998.

ez-ZEMAŞSERÎ, Ebu'l-Ķâsım MaĶmûd b. Ömer, *el-Müstakşâ min Emsâli'i-Arab*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1987.